

Fáy Ferenc emlékezete

Varga Mihály gyűjteményéből Bagó István közreműködésével
szerkesztette és sajtó alá rendezte Heltai Miklós.

Tartalom

Bevezetés	3
I. Fáy Ferenc önmagáról	5
Karácsonyi üzenet	5
Önvallomás töredék.....	6
Előadása saját költészetéről.....	9
II. Válogatás Fáy Ferenc és Varga Mihály levelezéséből	20
Fáy Ferenc, Torontó, 1977. november 4.:	20
Fáy Ferenc, Torontó, 1978. április 18.:	21
Fáy Ferenc, Torontó, 1978. május 29.:.....	21
Fáy Ferenc, Toronto, 1978. augusztus 26.:	22
Fáy Ferenc, Toronto, 1978. november 20.:	22
Fáy Ferenc, Toronto, 1979. január 20.:	23
Fáy Ferenc, Toronto, 1979. augusztus 16.:	24
Varga Mihály, Pécel. 1979. szeptember 29.:.....	25
Fáy Ferenc, Toronto, 1979. november 26.:	25
Varga Mihály, Pécel. 1979. december 22.:	26
Fáy Ferenc, Toronto, 1980. február 4.:.....	26
Varga Mihály, Pécel. 1980. február 20.:	27
Fáy Ferenc, Toronto. 1980. március 6.....	27
Fáy Ferenc, Toronto. 1980. június 7.:	29
Fáy Ferenc, Toronto, 1980. június 20.	29
Fáy Ferenc, Toronto. 1980. augusztus 17.:	30
Varga Mihály, Pécel. 1980. szeptember 23.....	31
Fáy Ferenc, Torontó. 1980. október 22.:.....	31
Fáy Ferenc, Toronto. 1980. szeptember 8.....	31
Varga Mihály, Pécel. 1980. december 26.:	32
Fáy Ferenc, Torontó. 1981, január 13.:	32
Varga Mihály, Pécel. 1981. február 12.:	33
Fáy Ferenc, Toronto. 1981. április 15.:	33
Varga Mihály, Pécel, 1981. június 13.	34
III. Recenziók, méltatások	36
Tűz Tamás: <i>Áradás</i> . Fáy Ferenc versei.	37
Buday László: <i>Prológus. Fáy Ferenc</i>	37
Vigília, 1978. október, Tájékoztató c. rovat, szerzője ismeretlen:.....	39
Határ Győző, London:	40
Ignotus Pál, London:	40
Egri György:.....	40
Tóth László:.....	41
Hegyi Béla levél-interjúja Fáy Ferencsel	43
IV. Nekrológok	52
Tűz Tamás búcsúszavai a sírnál	52
Kemenes Géfin László búcsúlevele	53
Kocsis Gábor: Születésnap köszöntő helyett	55
Rónay László: <i>Magyar költők Nyugaton: Fáy Ferenc</i>	56
V. Fáy Ferenc költészetének utóélete	63
Fáy István: Az ismeretlen Fáy Ferenc	63
Márai Sándor és Fáy István levelezéséből (1983-1989)	72

Bevezetés

Ez a kötet tisztelgés a közel száz éve született magyar költő, Fáy Ferenc emléke előtt. Emigrációban halt meg 1981-ben, kortársai és sorstársai elbúcsúztatták és méltatták, a hazai tiszteletadás szórványos és rövid volt, akkoriban még gyanúval illették a külhoni magyar irodalmat. A hozzáértő irodalmi kritika életművét határon innen és túl így is igen nagyra értékelte, de nagy volt a távolság, a szó többféle értelmében is, verseskötete idehaza nem jelent, verseit egy-két folyóirat esetlegesen közölte, emberi-irodalmi emlékezete lassan elenyészett, mielőtt igazi elismertséget szerezhethetett volna. *Összegyűjtött versei*-t testvérbátyja, Fáy István rendezte sajtó alá, a kötet halála évében, 1981-ben a Vörösváry Publishing Co LTD kiadásában látott napvilágot Torontóban, Magyarországra csak néhány példány jutott el belőle. Hazai irodalmi könyvkiadásunk máig adósa Fáy Ferenc életművének, ebből az adósságból mindeddig csak szülőfaluja, a ma már város, Pécel törlesztett, amikor 2015-ben, a város önkormányzatának és Szöllösi Ferenc Attila polgármesternek köszönhetően – e sorok írójának szerkesztésében – hétszáz példányban megjelentette Fáy Ferenc *Összegyűjtött versei*-t. Most, az évforduló közeledtén ezzel az emlékkönyvvel folytatjuk a törlesztés munkáját, abban a reményben, hogy jelzéseinkkel elérjük az irodalmi élet és könyvkiadás jeleseinek ingerküszöbét és a további tennivalókat átveszik tőlünk.

Kötetünk azonban nemcsak a költő, hanem barátja, Pécel jeles polgára, Varga Mihály emlékezete előtti tiszteletadás is.

Varga Mihály 1914.-ben született Pécelen. A református elemi iskola után a helyi polgári iskolában végzett, majd 1937-ben bevonult, s továbbszolgálatra jelentkezve elvégezte a tiszti iskolát. 1938-ban részt vett a magyar hadsereg felvidéki, 1940-ben pedig az erdélyi bevonulásában. Katonai szolgálata során hadnagyi, főhadnagyi, majd századosi rendfokozatot ért el. 1941-től 45-ig frontszolgálatot teljesített, 1945 márciusában az ausztriai Stockerauban szovjet fogságba esett. A zaporozsjei fogolytáborban bal kezének négy ujja lefagyott, amputálni kellett. A hadifogságból 1950-ben szabadult. Itthon mint politikailag megbízhatatlan személyt, Kazincbarcikára internálták. Az erőmű építésén dolgozott három évig, 1953-ban végre hazatérhetett Pécelre, de tiszti rangjától megfosztották.

Szabadulása után segédmunkásként dolgozott, majd gyártás-előkészítő lett. 1967-ben megnősült. 1961-től a Kontakta gyárban dolgozott 1980-ig, 1967-től már nyugdíjasként. Közben 1962-ben közgazdász technikus oklevelet szerzett.

Már fiatalon kutatta Pécel múltját, összegyűjtött minden fellelhető tárgyat, emléket. Kiterjedt levelezést folytatott a Pécelről elszármazott neves emberekkel, szerte a világban. Történészek, tudósok fordultak meg dolgozószobájában, a *kuckóban*. 1988-ban halt meg, életművéért halála után hat évvel, 1994. október 23.-án szülővárosától díszpolgári címet kapott.

Szerette volna megírni Pécel történetét, hatalmas mennyiségű iratanyagot, dokumentációt gyűjtött össze, mindezt kötetbe foglalta, ez a kézirat képezte alapját *Pécel története*¹ című munkájának, melyet 2000-ben szintén Pécel város lokálpatrióta polgárai rendeztek sajtó alá és jelentettek meg.

Fáy Ferencel gyermekkorától mély barátság fűzte össze, ahogy a körülmények engedték, kapcsolatot tartottak, leveleztek, gyűjtötte verseit, a róla szóló híradásokat, kritikákat. De ami ennél is több: igyekezett környezetével is megismertetni költészetét, ébren tartani emlékezetét, tudatosítani irodalmi jelentőségét, s ugyanakkor a költő számára szinte egymaga képviselte a szülőföld szerető biztatását, erősítette idetartozását. Fáy Ferenc számára mindez igen sokat jelentett, tükrözi ezt levelezésük is, melyet a szükséges szerkesztési igazításokkal beillesztettem a kötetbe. Fáy Ferenc

kézírása igen nehezen volt olvasható, teljesen csak bátyja, Fáy István felesége volt erre képes, nélküle az 1981-ben kiadott gyűjteményes verseskötet sem jelenhetett volna meg. Varga Mihály sem tudta leveleit teljesen elolvasni, az olvashatatlan részeket kipontozta, ezeket változatlanul hagytam.

Kötetünk teljes anyaga Varga Mihály gyűjtése, hallatlan szorgalommal ő gépelte le, számomra csak két feladat maradt: a szerkesztés és korrigálás. A szerkesztés persze szükségszerűen rövidítést, válogatást is szükségessé tett: Fáy Ferenc *Összegyűjtött versei* Pécelen 2015 óta hozzáférhetők, így ebben a kötetben csak azokat a verseket hagytam meg, melyeket a szerzők idéztek, vagy maga Fáy Ferenc. Némelyik hírlapi cikk megjelenési adatait Varga Mihály nem rögzítette, ezek utólag már kideríthetetlenek voltak, egy-egy dokumentum szerzősége megállapíthatatlan volt, ezeket kénytelenségből kihagytam.

Szeretném Pécel lokálpatrióta közönsége posthumus köszönetét ezen alkalommal is kifejezni Varga Mihálynak, megtiszteltetés volt számomra, hogy engem is barátai közé számított.

S végül köszönetet szeretnék mondani Bagó Istvánnak,² Varga Mihály péceli szomszédjának, barátjának, akinek a Fáy-dokumentációt örökül hagyta, s aki az anyag nagyobb részét számítógépre vitte, nagymértékben megkönnyítve ezzel a szerkesztés munkáját.

Szerkesztői munkám során a Varga Mihály által ad hoc jelleggel felhalmozott anyagot szétválogattam és a következő csoportokra osztottam:

- Fáy Ferenc írásai, előadásai önmagáról,
- levelezése Varga Mihállyal,
- recenziók, méltatások,
- nekrológok,
- testvérbátyja, Fáy István munkálkodása költői hagyatékának gondozásáért.

Pécel, 2019. március hó

Heltai Miklós

I. Fáy Ferenc önmagáról

Karácsonyi üzenet

(A nemrég elhunyt nagy magyar költő, Fáy Ferenc ezt a lírai hangú karácsonyi üzenetét 1980 karácsonyára írta lapunk számára, de az írás későn érkezett, így most, csak halála után tudjuk közölni. Kanadai Magyarság, 1981. december.)

A földön, ahol valaha az ellenedre rendelt légiók gyülekeztek, s ahol már csak emléküik rozsdás csontjait fordítják fényre az ekék, ma halottak százai fekszenek a rájuk omlott házfalak alatt. Hajolj haláluk fölé, mert a fájdalom omladékán nem hallatszik át a karácsonyi zsoltár.

Hajolj idők – szétzúzta életünk fölé, s hallgasd bordáink börtönében a Téged kiáltó Ádvent szívverését.

Egyek vagyunk a bűnben. De egyek vagyunk gyenge hitünkben is. Olyan mindegy Uram, hogy valaki Budapesten, vagy Torontóban, Pécsen, vagy Sydneyben, Kiskunlacházán, vagy Párizsban húzódik is magánya tüskéi közé. A sündisznóállásba menekült lélek örök kötelme: a hit és a védekezés. Tihanyban, Bián, vagy Debrecenben épp úgy hazátlanná válhat valaki, mint az idegen gyepekre vert, idegen egek alatt élő menekült. Az elsőszülöttek vére mindenütt egyazon vér a falakon! S a heródesi kardot forgató zsoldosok keze nem ismer népeket és határokat.

És mégis, e gyerek-váró világ zajában, az adok-veszek alkudozás zsidóusai között, bennünk, hazátlan magyarokban hatványozott rémülettel és szenvedéssel fájnak ezek a csillag-váró éjszakák. Kihez menekülhetünk, ha nem a Te megváltó életedhez, Uram. Hiszen: „Megcsúfolták, megköpödték, / ami bennünk szép volt, / kilencfelé hasogatták, / ami rajta ép volt; / tépott testünket megtaposták, / ragadozók ragadozzák / édes-kevesünket, / koporsónkat faragdálják, / eléd sírjuk magyar árvák / a mi keservünket! / Idegenek megnevetik / drága magyar szónkat, / idegentől kéregetjük /kenyerünket, sónkat. / Magyar kezek szántogatnak, / régi rögön új uraknak, / néped hegye-völgyén. / Más arat, hol mi vetettünk:/ jövevények, szolgák lettünk / úrapáink földjén.”/

Ó, Te piciny, parányi ember, a világ gonoszságának istállóiban. Te menekült. Te be-nem fogadott. Te minden kéz kilökte nyomorúság. Te már tudod, hogy ellenedre cseperedik a két-ágú halál cédrusa, a „Feszítsd meg!” iszonyú ordítása. E pásztortalan éjszakák hidegbe lökött, bölcsék-nélküli világ egei alatt, dideregve bújnak egymáshoz a fák, virágok deres takarói alá menekül a hit... és száll a gyávaság védő sövénye mögött elkiáltott péteri tagadás: „Nem ismerem ezt az embert!”

Mi csak a pénzt ismerjük Uram, és az Üzletet. A júdási árulást ismerjük és juhaink húsát, melyet alázatos hízelgéssel tesszük a ránk vadászó zsoldosok asztalára. Mi csak korunk bölceit és királyait ismerjük, Uram, kik tömjénjükkkel és mirhájukkal, vodka-gőzös csillagok fényét követve alkudoznak a halál (bombává egyszerűsített) pallosai alatt, elsőszülötteink életére. Mi csak a fényt ismerjük és a csillogást: kivilágított városok, csak nekünk-fénylő falvak fényeit! A bohóccá csúfolt csalás vattaszakállas Mikulásait, kik nem Téged hirdetnek, csupán az Üzletet, csupán a Hasznót!

Hát, érdemes miértünk ezerkilencszázezerötvenadyszor is megszületned Uram?

És mégis... játszd végig bennünk ezt a karácsonyi játékot. Ne minket nézz árulókat és hitetleneket, Barabást és Halált-kiáltókat. Nézd azokat, akiket ma kincsek, bárányok és napkeleti-drágaságok helyett teszünk a lábaid elé. – Nézd a mi elsőszülöttjeinket, a heródesi bosszú, lassan már negyedszázada, halott gyerekeit, a

magyar Ádvent megcsúfoltjait, kiknek száján, talán még a tej melegével csordul le az Ady Endre-i hit:

„Tegnap harangoztak, / holnap harangoznak, / holnapután az angyalok / gyémánt havat hoznak // Szeretném az Istent / nagyosan dicsérni, / de én még kisfiú vagyok, / csak most kezdek élni. / (...) /Én is mennék, mennék, / énekelni mennék, / nagyok között kis Jézusért / minden szépet tennék. // Új csizmám a sárban / százszor bepiszkolnám, / Csak az Úrnak szerelmemet / szépen igazolnám .”

Ó, hogy' szerettek volna élni Uram! Hogy' gyülekeztek, hogy' tülekedtek a szabadság zászlai körül, a megváltó csillag fényében! S még hitük roncsát, csontjaik porát is szétszórta a rájuk vadászó bosszú. Csupán mi hordjuk, mi rejtegetjük őket. Fogadd el véres testüket, emléküik oszló maradékát... az Októberi-álmok sebeit... faluk könnyét... térdre hullt házak, omló tűzfalak kiáltó szenvedését. Itt élnek ujjaink között... kilépnek szemekből. Iszonyú, vádló hallgatásuk zsoltáraitól hangos az éjszaka... s szemük kiszáradt ürege a Hozzád vezérlő Csillag.

Fogadd el őket Uram. Értük szüless meg bennünk, ezen a szomorú magyar Karácsonyon.”

Önvallomás töredék

(Nemzetőr, Költők idegenben c. rovat. Megjelenésének ideje, helye nem ismeretes.)

„Élek, ahogy dolgos parasztok élnek:
kések között és törvények alatt
Szegény vagyok, de álmaimhoz ülnek
az őszi széltől hajtott madarak.”³

Pécelen születtem. Várostól elszakadni vágyó kistisztviselők, olajos kezű munkások, öt holdas, szegény parasztok földje volt ez az útra-küldő, felejthetetlen falu. Soha el nem ülő por és soha meg nem szűnő szegénység lebegett a házai felett.

„A Ráday, a Kelecsényi
s a Fáy kastélyok alatt
mezítlábas, toporgó házak
vacogtak lázas szavakat.”⁴

Mi nem a kastélyban éltünk! Az elszegényedett ág szegénységével, vagy irigységével, ott húzódott meg szülőházam a főutca porlepte akácai alatt. Barátaim, játszótársaim is a kopott ruhájú, sokszor éhes munkás és paraszt szomszédok gyermekei voltak.

De:

„Vágyam benyúlt a vágyaikba,
mert a szabadság tiltott titka
kísérte őket. S én, ki tán
véznább voltam – úribb penésszel
az arcomon – irigyen néztem
sok, napfényes délután,
ahogy ruhátlanul hemperegnek
a széna közt. S az embereknek
az arcát hordják, mint magam;
kinek posztóban föl a bőre
s a szalagos kis lakkcipőre

száz fényesítő gondja van.”⁵

Valami végtelen irigységgel és csodálattal néztem az életüket. Szabadok voltak és boldogok! Engem egy ideig kötött a szülői ház szigora; nagyműveltségű tanár apám fegyelmező ereje és rajongásig szeretett édesanyám féltő szeretete.

„S a kert fölött
- társadalmi korláttá nőve –
fehér ruhában, lakkcipőben
az úri-isten örködött.”⁶

Aztán az első palatábla és palavessző egy-szürkesége, az első iskolapad szálkás valósága ledöntötte ezeket a korlátokat. Házunk a „tanácsadás” és mindenki felé való kitérültség otthona volt.

„Az anyjuk, néha átszaladt
szegény anyánkhoz pár tojással,
adóívvel... s az ív alatt,
ilyenkor mindig ott maradt
a gondjuk halk árulkodással.”⁷

És ezt az életet rombolták le. A mi kertünkben az én „úrifiúságom” mellett mindig helyet talált a Batár, vagy a Bene fiúk zsellér nyomorúsága, Gudics Miska lázongó kis feneke, mely úgy kandikált ki rongyai közül, mint egy forradalmi zászló. És a „véres” labdarúgócsaták végén Édesanyám „zsíroskenyér-plakettjei” egyforma mérettel hirdették a jóság és emberség demokráciáját. Pedig ha akkor még nem is, de ma már látom, hogy apám kis fizetéséből labdarúgó csapatok élelmezése és rongylabdával való ellátása, nagyon nagy vám volt. És ha Illyés Gyula „*Hősökről beszélek*” című elbeszélő-költeményében elmondhatja a nagyanyjáról, hogy a földesúr szénáját kellett meglopni szegény öregasszonynak, hogy Illyést iskolák fokain keresztül egész Párizsig emelhesse, akkor talán nekem is szabad elmondanom, hogy az én célba érésemért – földesúri széna hiányában – Édesanyám mindig csak önmagát lopta meg.

A péceli református elemi iskola elvégzése után a Fasori Evangélikus Főgimnázium, majd az aszódi Evangélikus Főgimnázium próbálgatta rajtam a modern gyermeknevelés furfangos szabályait. Sikertelenül! Talán én voltam az, aki ilyen fontos nevelésügyi kérdésekben erősíti a szabályt.

„Aztán... Bonyhád jött. Álltam sváb, magyar
gyűlölködés közt, mint e harc kudarca.
Mert bennem szegény Vörösmarty arca
vetődött fel. S a Perczel-kert felé
figyeltem bízva, hogy tán visszahozza
szavát a szél... Így éltem álmodozva
tizennyolc évet.”⁸

A többi már érdektelen. Ezek voltak azok az évek, melyek megteremtették azt az embert, akit ma úgy hívnak: Fáy Ferenc.

„Mert túl határokon
és láncos Pártokon

- nem tartva senkivel –
 lettél mindenkivel
 rokon.
 Szóltál mindenkiért:
 szegény szegényekért,
 s a törhegyű idő
 árnyában felnövő
 hitért.”⁹

A Ludovika Akadémia kemény évei, ahol 1944-ben hadnaggyá avattak, a front, hadifogság, hosszú internálás csak a ráncokat mélyítette arcomon, megezüstözte a hajam, de nem vehette el az Emberekbe vetett hitemet. Pedig:

„Felborzolt szőrű csillagok
 éles fogú szájukban visznek.
 Nem futnak utánam papok
 s nincs gondja rám az istennek.”¹⁰

1948 tavaszán léptem át a jugoszláv határt. Innen egy éves kényszermunkatábor után Olaszországba szöktem. 1951 óta élek Kanadában. Öt gyermekem van. Viszonylag boldog és megelégedett vagyok. A torontói iskoláknál dolgozom. Nem tanári minőségben. Munkaköröm kb. olyan, mint az öreg süket Sallai Péter bácsié volt a péceli Ref. Elemi Iskolában. Azzal a különbséggel, hogy nem kapálom a pap kertjét, sőt még harangoznom sem kell.

Emigráns vagyok, de csak annyira, mint Illyés Tihanyban, vagy Juhász Ferenc Bián.

„Mindegy, hogy merre fut, ki elszökött:
 Pestig, Bécsig, vagy Torontóig ér el –
 Szalonta és a Gát utca között
 kering csupán. S bár égre lát a mélyből, -
 a ház a kert, a táj vonzóköréből
 nem tud kitörni súlyos szégyenével.”¹¹

Hogy e megtisztelő költői-arcképcsarnokban hogyan jutott számomra hely, nem tudom. Nem tudom, mert én a „rímes klapanciák” megszállottja vagyok és ez a végzetes tévedésem egyes túl modernre hangolt esztétáinknak elegendő ok, hogy örökre kizárjanak a hazátlanság Pantheonjából. De vigasztalásul legyen szabad megjegyeznem, hogy én még részeg állapotban sem nevezem költőnek magam. E nemes céh keretein belül olyan nagy a kínálat és olyan parányi a kereslet, hogy érdemesebb bádogos inasnak menni. Mert, ahogy azt a csábító „*Magyar hírek*”-ből láthatjuk: Magyarországon mindenki olvas! Az emigrációban viszont: Mindenki ír! Csak papír és ceruza kérdése.

Pedig az isteni adottság mellett, bizonyos fokig mesterség is az írás. Úgy, ahogy az olvasás is az. Először forgácsot takarít az asztalos inas, enyvet melegít, szöveget egyenesít, kitisztítja a mester csizmáját, sámlit csinál, aztán sok, sok év múlva hozzáfoghat az álmok asztalához: a diófa berakásos, lágyhajlatú lábakon álló, faragott szegélyű mester műhez.

Én, még csak a költői-műhely parazsa felett az enyvet kevergetem. Hogy egyes szószátyár inas-társam már az utcán üvöltözik és elfuserált, gyalultatlan sámliját – vásárok forgatagában – ordítja mesterművé, ez engem nem érdekel. Mert én már tudom

– kardnyelű, tűzokádó esztétáink új kőtáblái ellenére is – hogy szájaskodásuk sok száz híg mondatát hogy lehet két egyszerű sor bűvkörébe zárni.

És ez az én Ars poetica-m! Bár tudom:

„Nem lépheted át
a bakterek és váltóörök árnyát.
Mellékvágányra löknek... írsz, eszel,
motyogsz magadban... És teszed
a sínretettek egyszerű szabályát.”¹²

Velem vagy. Itt ülsz velem szemben és biztatsz, hogy mondjam a szavaid a fáknak és a virágoknak, a porladó ősök unokáinak. A péceli rétek szomorúfüzeinek, a galagonya és vadrózsa bokrok közt játszadozó madaraknak, a mezei-nyulaknak és az őzikéknek. A szarvasoknak és a vaddisznóknak, a bárányfelhőknek és a temetőkertek rothadó fejfáinak. És mondalak, mert bízom, hogy termékeny talajban vernek majd gyökeret a szavaim, és megnyílnak a lelkek, kitárulkozva a Te zsoltáraid befogadására.

Előadása saját költészetéről

(Nem volt kideríthető, mikor és hol hangzott el, az sem, hogy Varga Mihály miről írta le.)

Ismerjetelek meg. Oldozzatok fel, vagy ítéljetelek szörnyű büntetéssel. Én nem akarok mást ezen az estén, csak azt, hogy tudjátok, éreztétek meg, hogy véretekéből vett vér és testetekéből vett test vagyok.

„Poros akácok élnek így a nyárban:
időtlenül, – az egy röghöz ragadt
álmok szorító kényszerzubonyában...
Egyik kezükben megfojtott virág van,
másik kezükben véres madarak.”¹³

A soha vissza nem térő percek és napok csalánból szőtt, kegyetlen kényszerzubbonya szorítja mindannyiunk életét. Van, aki ki tudja szabadítani a kezeit, de a költő soha. Soha, mert gyökértelenül alkotni nem lehet, úgy, ahogy gyökértelenül élni sem lehet. Azok a nagyképűek, boldognak látszani akarók, nevetést és meglepedést játszóak, akiknek az arcán kizsírósodik a mindennapok kis buta öröme, vajon mit csinálnak az éjszakáikkal, mikor egyedül maradnak az árnyakkal? Mikor mellükre ülnek az otthoni temetők? Régen eltemetett, régen elfelejtett halottak járnak körül az ágyaikat... és ők nem értik már a halottak beszédét. Kiszáradt a gyökér. Vajon mikor zuhan sárba a törzs is?

Életkérdés, melynek mélyén a nemzethalál és az emberi faj halála pihen. Lezuhanhat a Bomba, ereinkben fészket rakhat a rák, és harmadnap már nem tudunk beszélni. Főlényk nő a beton és a vas, az üvegből és traverzekből tervezett világ borzalmas valósága, és a síró, éhező Istennek még almát sem adhatunk:

„És harmadnap már nem tudtak beszélni.
Fulladt a szél és elkékült a csend.
Valahol távol, köhécselt az Isten,
de tudták, ez már semmit nem jelent.
Hallgattak, ültek, vártak a romok közt;
és nézték, hogy a részeg csillagok,
hogyan dőlnek el a távol, ferde fényben

s hogy' száll sikongva egy fehér halott.

Aztán a házak csendben térdre rogytak.
Ledőlt a templom és az iskolák...
VII. Gergely, Pázmány, Husz, Luther...
és sírtak, mikor kővel eltemették
Dante, Madách, Petőfi lányomát.

De az antennák álltak! – Homlokuk
agancsos ágán, sárgán folyt az ősz,
s a drótokról, hol búcsúzó madárraj
égő füzére száradt, hosszú nyelvvel
köszönt a tájnak egy-két ismerős.

S akkor sikongva felbőffent a por:
fagottok, sípok, kürtök és dudák,
vad szaxofonok vércse-vijjogása
s részeg gitárok lázas húrjai
sikoltozták, a sugárzó romok közt,
az egysejtűek primitív dalát...
...és fenn, az Ember antennakaróin,
Bach János, Wágner, Kodály csonkja mellett,
már felmutatták Bartók gyenge testét
a katonák.

Nem sírtak már. Elszáradt ujjaik
tar ágain fészkére szállt a fény;
s szemük kipattant, mézes udvarában
csillagok sárga boldogsága dongott;
szitált a köd,
mellükre dőlt az éj.

S már nem látták, mikor a pirkadatban
megjöttek párás-szürkén az Utak;
már nem látták, hogy' árad szét a tájon
a beton és az aszfalt tengere...
vetés sikoltott, fürj szaladt s a ködben,
a békalencsés, búzló vízen át
fiatal nyárfa ment... és zöld halottak
fogták a fűzek vérző homlokát.

– Aztán csak kő, beton maradt és drótok!
S az utak kúszó lávája felett
az egysejtűek bamba népe áradt;
bögött a dzsessz, ömlött a szenny, a gáz.

Valaki sírt. Almát akart az Isten.
– S nem voltak almafák.”¹⁴

A lélek szennyeződik el. A lélek és a kor. Antenna-karóinkon Bach János és Kodály csonkja mellett minket is karóba-húzott ez a kor, és az utolsó vergődő perceit éli a meggyalázott keresztény Szellem.

Az elszennyeződött, komputerekkel irányított világot akarom meggyőzni az én gyenge, emberi szavam erejével, hogy másként kellene élni. De hogyan?

„Lelkünk elszennyeződését,
napjaink poros vetését
mossa szeg-sebes kezed.

Bűnök szürke korma szánkon;
és bár holdpor ül ruhánkon,
nem vagyunk csak emberek.

Kések erdejében járunk,
s holtak arcán ül halálunk
apró, szennyes lábnyoma.

Gombafelhős bombánk lobban
és csírátlan csillagokban
porzik forró zápora.

Nézd a földet s azt, ki lakja:
félre csapva Úr-kalapja
száll a ködben... és üres,

hűvös bolygók közt vadászik,
s szája szélén kivirágzik
kénsárgán, az örület.

Bölcső roppan, sírok égnek,
üszkös csonkja leng az éjnek,
holtak füstje fojtogat...

Ó, ha összedőlne minden,
értünk-buzgó sebeidben
mosd tisztára arcomat.”¹⁵

A körülöttünk felnövő civilizáció csak civilizáció és nem éltető akarat. Sokan tévesztik össze, még a legkiválóbbjaink közül is a mosógép, a távolbalátó, a Jet-repülő és a Holdrakéta fogalmát a kultúra fogalmával, és a gombnyomásra működő angol WC esztétikai örömet Shakespeare szonettjeivel. Valami titokzatos hatalom injekciós tűje öli meg a teremtő napok méhében megfogant szellemet. Ma már nem faragnak répát senki ellen, hogy úgy abortáljanak, nem kell a nyomorúságot faszénparázs fölé ültetni, hogy a széngáz láthatatlan ereje fojtja meg a fejlődő életet, nem kell koszos kötötűkkel operáló vidéki bábaasszonyok könyörületessége. Ma már törvényesen abortál ez a világ, steril kórházakban, tisztára mosott orvosok kezén át. – Steril nyomdákban, tisztára mosdott szerkesztők kezén. Újságokon és távolbalátókon keresztül, templomok szószékein és bordélyok piszkán keresztül, ahol Alfréd Hitchcockok kiülhetnek a keresztény temetőkbe és fekete fátyollal leborított ringyók szolgálhatják fel számára a hollywoodi koktélt. Ó,

borzalmas kötél tánca ez a mi életünk. A tudatos fertőzés borzalmas kötél tánca. A tudatos megmaradás borzalmas kötél tánca a Bűn és a Tisztaság partjai fölött. Naponta veszítünk el mindent: gyerekeink lelkét, házaink tisztaságát, templomaink hitét és önmagunkat is. Állunk az Isten és életünk közé kifeszített szivárványhíd előtt és nem merünk, de nem is akarunk elindulni felé.

„Tegnap Uram, szemedbe néztem.
Peregtek rozsdás levelek,
Október volt, hat óra, alkony.
Te vártál s én szemben veled,
a túlsó partról néztelek.
Egy pillanatra benned éltem,
mint föld mélyében él a láng.
Közöttünk zúgó emberjáték
nótája pergett: ispiláng...
és hallgattunk, nem szólt a szánk.

Halkan vonult fölénk az este,
zúgott a folyam nagy vize
s lelkem, akár egy vízszemecske
zuhant a lelked mélyibe,
— a jóba, vagy a semmibe. —
A vízesés nagy, lomha árján
egyszer megtört az esti nap
s szivárványhíd lett közted s köztem.
Te hívtál és én vártalak.
Nem mentem, féltem szétszakad.

Igen, tegnap szemedbe néztem.
Peregtek rozsdás levelek
s a szivárvány estébe hullva
leomlott. Nem követtelek.
A niagara-fallsi víz felett
így újra elvesztettelek.”¹⁶

Bolond vagy, mondják barátaim. Ócska, koszos kis szemetese, megvetett keze-lába annak a nagyvárosnak, melyben élsz, akinek se háza, se autója nincs. – De én még éjszakánként tudok beszélgetni a halottaimmal, és értem az otthoni bölcsők üzenetét. És megtanultam ennek a számomra idegen földnek a szavait, szerszámai és bányái beszédét. Megtanultam a kanadai dohányföldek szavát, őserdők üzenetét, virágai színét, de én mégis csak egyet akarok: szólni és élni az én megcsúfolt népem igazát! Gazdag nem leszek, nem szerzek kincseket, de nem fognak leköpni az otthoni sírok. Leül az ember béna kisfia nyomorúsága mellé, nézi tehetetlen vergődését, Istenhez fordul, s az Isten hallgat. Emberhez fordul, és az ember mondja a maga gondjait. Mert nem ér rá ez a világ az egymás szeretetére! Úrhajók, csodás kommunikációs rendszerek hozzák közelebb egymáshoz az embert. Csak a lelkek távolodnak. A lelkek közötti Űr szélesedik. Mit mondhat a költő béna kisfiának?

„Csak ülsz. Két gúnynak formált lábad,
mely eddig vízszintben maradt,

a bénák ülő, néma, fáradt
 vágyát mutatja énfelém
 s azt gondolod, hogy értem én
 a porban ülő szenvedésed.
 Szemedbe ül ki kérve: érted?
 S én játszom, mintha érteném.

De nézd, én messze eljutottam.
 Lelkem, vagy lábam volt erős?
 — még nem tudom. — De ott a porban,
 bénult lábadban bent az ősz,
 az én vagyok. Én adtam azt, mi
 ma tört szárnyakkal benned ül
 s próbálja tőled elvitatni
 a vágyadat, hogy emberül
 magasba szállj.

De nézd fiam, ma
 itt minden ég felé rohan.
 Egekbe tör a föld hatalma,
 — a mű halad. — S az Úr, olyan
 nyugodt vágyakkal nézi őket,
 hogy szinte béna s mégis Úr.
 Ad bölcsőt, vágyat s temetőket,
 — hol majd e sok vágy porba hull. —
 Csak Ő örök. Mi testtel hűlő
 eszméket hajtunk itt ma mind,
 S ha állunk már, a porban ülő
 vágyra nem néznek álmaink.
 Most jól figyelj.

Arcodra ül ki
 a mást irigylő képzelet:
 Nem ülni, egyszer már... leülni...
 Tudom fiam, én értelek
 és ismerem már minden érved,
 de nézd, a lélek
 — minden eszme méhe —
 más, mint a test. A test egység, — lehet
 nevetni fogsz, de ősz törvényeket,
 mely testvért formál minden földi lényből,
 — gazdagból éppúgy, mint ülő szegényből, —
 bolondság volna elfordítani.
 Csak így lehet a sápadt kínai
 sárgult agyagja rokonná velünk,
 kik az alföldi szikból vétetünk.

A föld az egy. Örök, felbonthatatlan.
 A lázadás csak bent a gondolatban,
 a portól mélyen elválasztva él.
 A test közös. A lélek lett az Én.

Bölcselkedés és — jól tudom — számár,
 tömjénszagú, üres szavak
 a por felé. De majd ha már
 tebenned is kibomlanak,
 rájössz, hogy oly fölösleges
 probléma, hogy függőleges,
 vagy vízszintes a helyzetünk
 a földhöz, — melyből vétetünk —.
 Mert nézd, hány év az emberé?
 Ötven, hatvan? s a föld felé
 oly mindegy, hogy mint ér a test,
 —bénán vagy futva. — Érted ezt?
 Nem értheted.

Három kis éved
 tudom, rohanna boldogan
 a gyermek-álmú, tarka rétek
 fűvében. Hisz ki átrohan
 egy víg napot és futva ér el
 az alkonyhoz, mely ráterül,
 más vággyal ül egy ócska széken,
 mint az, ki mindig abban ül.”¹⁷

Első versemet, bátyám állítása szerint, hét éves koromban írtam, vagy plagizáltam, egy kiszemelt vidéki árnyékszék falára. Ezt az első írásos nyelvelméket az akkor már tízéves bátyám fedezte fel, aki napjai egy részét ott öltötte, hogy édesapánk Hercegovina és Középtörökből töltött cigarettáinak lopott élvezetét nyugodtan és főleg pofon-mentesen elszívhatta, és közben akkorákat köpött, mint egy cselédkönyv. A vers állítólag így szólt: Faluvégén szól a citera, ne menj arra Citera Vera.

Csupán egy dolog érthetetlen előttem: az, hogy én hét éves, de még tizenöt éves koromban sem tudtam írni! Olvasni meg egyáltalán nem tudtam! Ne úgy értsétek ezt barátaim, hogy a péceli elemi iskolában Bodnárné, Batár Ilus néni nem oktatott ki az „úr- ír” titkaira. Nem. Csak az írás és az olvasás borzalmas felelősségét és csodálatos titkait nem ismertem! Egy téli délelőttnek kellett jönni, amikor otthon betegeskedtem és Édesanyám elém tette Jókai: *Új földesurát*. Kisfiam, ha szeretsz, olvasd el. Én pedig nagyon szerettem az Édesanyámat. S attól kezdve nem esett ki a magyar betű a kezemből.

Emberek, akik nagy és furfangos, főleg okos ködökbe burkolják műveltségüket, akik nagyképűen azt beszélnek társaságban, előadásokon, hivatásos irodalmárokat megszégyenítő pökhendiséggel, hogy ők a magyar nyelv művészei, kimondják az első mondatot és az értő ember látja, hogy arra sem méltók, hogy egy vidéki árnyékszék falára verseket írjanak. Egyik versemben azt írtam:

„Negyvenhét hosszú év szorgalma kellett,
 míg megtanultam féltett titkait,
 annak a tájnak, melyből megszülettem;
 s eldadoghattam drága szavait.”¹⁸

Én még ma is csak dadogom ezt a csodálatos nyelvet, mely nem csak azért szép, mert az Édesanyám nyelve, hanem azért, mert ezzel a nyelvvel mindent el lehet

mondani. Kultúrfölényünk leghatalmasabb megmutatója, mondja Szabó Dezső, ezen a nyelven keresztül mutatkozik meg a magyar lélek őseréjű gazdagsága. Megérkezik valahonnan Keletről egy nomád nép ősi nyelvével és Európa tudja, hogy egyféleképpen lehet kiirtani ezt a vad, megfélemezhetetlen fajtát, ha: megöli nyelvét! Az új hit hordozói, magyarázói, idegen zsoldosok, idegen papok, idegen urak mind-mind a nyelvünket ölték. Mi voltunk egy időben, Európa leglatinabb népe, hogy aztán a legnémetebbek legyünk. Vegyük kezünkbe Nyíró József gyönyörű írását a *Sibói bölény*-t és lapozzuk fel azt a részt ahol a nagybeteg császár, József, felkeresi börtönében a Koporsós embert, Wesselényi Miklós bárót, hogy szabaddá tegye. A nagyműveltségű császár vádolja Wesselényit, hogy nagyhanggal, álmagyarkodással, délibábkergetéssel nem lehet a hazát szolgálni. Felpattan Wesselényi és azt kiáltja a császár felé: vannak nekünk szent dolgaink is uram, ilyen a magyar nyelv. És ó, mintha csak minket, asszimilálódó emigránsokat vádolna a császár, a mi könnyelmű, tunya életünket ostorozná, a mi sebeinket szakítaná fel, mikor azt mondja:

„Hogy meri ajkára venni ezt a szót, amely ellen legtöbbet vétkeztek? Háromszor jártam be Erdélyt, de anyanyelvet csak a jobbágy ajkán találtam, hogy legyen mivel átkozódni, sírni. Koldulni is alig lehet vele. Tíz ujjal számolni, tíz szót beszélni. Ez maradt az anyanyelvből. Hány iskolát építtetett Ön, hogy ne hagyja pusztulni? Külországban az írók, a költők, az anyanyelv hordozói, nemzetek büszkesége, az élet és a szellem királyai. Önöknek rongyos, megvetett lantos, nótamondó cigánynép. Arra nem gondolnak, hogy a nyelv halála a nép halála? Kik beszélnek: az éhes, barom-milliók, a szikkadt testű szerencsétlen asszonyok, kik a hegyek között szülik meg átkozott kölykeiket, még átkozottabb életre, mint a vadak. A deres és a mogyorófa-királyság önöknek az Ország. Díszmagyar bábjáték, családi büszkeség, néha-néha egy kis országgyűlés, ahol kiszavalhatják magukat.”

Igen barátaim, ez a nyelv, amelyet látszólag senki nem beszél, rejtett paraszti patakokban, népi források mélyén, földek, sírások, örömek alatt megőrzi, sőt erősíti szépségét. És amikor a reformáció megadja számára az élet nagyszerű alkalmát, egyszerre olyan erővel árad elő, hogy nemsokára a Károli Gáspárok, Szenczi Molnár Albertek, Pázmányok és Káldyk, Csokonaiak és Vörösmartyk is megszületnek.

Hová tart ez a világ? Egy katolikus egyházi kiállítást néztem végig a közelmúltban, ahol egy torz, borzalmas asszonyi test felnyitott hasában egy ébresztőóra ketyegett, és a szobor címe ez volt: Mária. – Hét különböző színre festett klozet-ülőke világított egy meghajlított drótdarabon és a címe ez volt: Hit. – És láttam azt a képzőművészetnek nevezett emberi púpot is, ahol, mint egy panoptikumban, jég szekrényben elhelyezett, kampókra akasztott emberi testek lógtak és az előtérben elegánsan felterített asztalon a feldarabolt emberi test részei voltak kitalálva a nézőknek. Női ágyék és férfi hímvesző, csecsemő fej és szőrös végtagok. Az volt a címe: Élet. Valami borzalmas, titokzatos kéz irányítja ízlésünket és fertőzi meg gyerekeink életét. Ez nem modernség, barátaim. Ez a dópokkal¹⁹ élő ember skizofréniája.

Ezerszer el kell mondani, hogy a távolbalátó, a mozi, a lemeztelenített emberi testekkel teli magazinjaink kongó üressége megöli gyerekeinkben az individuális embert. És marad valaki, aki pár év múlva valóban felhasználható alanya lesz a komputerekkel irányítható világnak. És ez a világ fogja irányítani a mi gyerekeink életét, mert mi gyengék voltunk, mert mi nem értünk rá üzleteink, csekk-könyveink, villáink és nyaralóin, autóink és szerelmeink mellett a mesére.

Mi nem érünk rá a napi munkánk, gondjaink között odaülni gyerekeink ágya szélére és besettenkedni álmaikba, megtanítani őket a látásra. A ma gyereke már nem érti az álmok gyönyörű képeit. Nem látja a fákat, amint: mint késes gyilkosok ott állnak az út szélén. Nem látja a bokrok változó világát: a boszorkányok nyáját és nincs ideje

álmokat formálni Isten csodálatos nyájának, a felhőknek szédületes szépségéből. Én még ma is látom őket:

„Ma láttam őt a fák között — a ködben —
ki elment némán, fázva, megtörötten.

Kiról, hogy meghalt, a papunk beszélt is,
— Istennek mondva el talán, hogy: élt is. —

Ki nem volt több mint harmat őszi fűben;
kinél a fák sem éltek egyszerűbben.

Kinek kenyér és leves volt a bére,
kilökve házak szálkás küszöbére.

És púpja volt... és meggörnyedve mélyen,
a földet hordta hús tekintetében.

Közöttünk élt — a rothadó halomban —
s fát vágott téli, úri udvarokban.

Ma láttam őt, kit félttem, hogyha láttam.
Kit annyi kövel, szóval megdobáltam.

Ki bottal járt, mert béna volt a lába
s mint sápadt szentek, úgy élt, egymagába!.”²⁰

Él otthon egy nagy költőasszony, Nemes Nagy Ágnes, akit megneveztet a buta, üresfejű újságírói delírium, mert az esti úton elindultak a fák mögötte, ékszer madarakkal, gyémántdiadém csillagokkal a hajukban. – Ezt látni kell, ezt érezni kell, ezt nagyanyáink meséi után magunknak kell megalkotni, félelmeken és örömkön át és nem a hotelek delíriumos piszkából nézve az életet. – Nemes Nagy Ágnes kemény követ válogat, hogy kifaraghasa magának az Istenét. Mindenkinek ki kellene faragni a maga Istenét, nagyképűség, kereszt-mutogatás, ájtatos imák nélkül. Mert ma ott áll a világ a Jeruzsálembe vezető út szélén és mutogatja, ajánlgatja a maga keresztjét.

„Királyt váró, vad hozsannától
szédült a Krisztus. Zagyva nép
kiáltozott és porba roskadt
vállukon mind keresztet hoztak,
— az Isten fenntartott helyét. —

Nagyhangú, kocsmás áradással
zengett az ének és ahogy
jöttek görnyedten, hömpölyögve,
kis Úr-fogó igéket nyögve
kérkedtek: ”Nézd ez szebb, nagyobb.”

És reklámozva felmutatta
saját keresztjét sorra, mind.

Az egyik szólt: "Uram, te láttad,
kipárnáztam, hogy gyenge hátad
ne nyomja úgy. A bűneink
erről váltsd meg."

De jött a másik,
vigyázva, halkan: "Csönd... titok,
ez könnyűfém. Ne adj a fára,
füttyülve mész a Golgotára,
ha ezt viszed. Én számítok
Uram terád."

S már közbevágtak:
"De a megváltó krisztusát,
ilyen keresztet nem pipáltak
Uram, mióta feltaláltad
a megváltó haláltusát."

És jött a bába, jött a hóhér,
a bíró és a tolvajok,
Ringyók — szelíd Magdolna-képpel —
s a forradalmi utcanéppel
a népvezér. S jöttek papok
aranykeresztel, csengettyűkkel,
tömjénnel s drága kegyszerek

pompáját hozták... Aztán jöttek
bénák, vakok és üldözöttek...
— kereszt-kínáló emberek. —
Én meg a város szélén vártam,
— kereszt nélkül, csak úgy magam. —
S ő észrevett, mert új jelenség
a kérkedő keresztelenség,
kivált, ha ember arca van.

Rám nézett hosszan s gondbarázdált
homloka lágyan elsimult.
S bár vállán nem volt egy kereszt se
mégis vértől fénylett a teste...
De lehet, hogy csak alkonyult."²¹

Sietünk idekint, sietnek az otthoniak, mert nem tudjuk, mikor ver gyökeret bennünk a rák, mikor áll meg a szívünk, mikor mondja fel a dollárhajszától elgyengült test. Sietnek az otthoni írók. Különös, lihegő dadogás, kapkodás ma a magyar írás. Nem a babitsi nyelv cizellált szépsége ez, nem Kosztolányi mesterdarabjai, nem Szabó Dezső barokk nyelve, vagy a móriczi mű darabosságában is monumentális nyelvi kompozíciója. A mai magyar nyelv Sarkady Imre véres zuhanása. A mi ég és föld közötti lebegésünk, sehová nem tartozásunk mellé az otthoni irodalom fájdalmas valósága adja meg a támasztó karót. Hová kapaszkodhatunk, ha nem az Illyés Gyulák, Nagy Lászlók, Juhász Ferencek, Nemes Nagy Ágnesek, Pilinszkyek értünk leszúrt

karóiba? Ez nem megalkuvás, csak a kettészakíthatatlan, egységes magyar irodalom éltető törvénye!

Elszennyeződtek körülöttünk a vizek, a levegő. Néha már mellünkre ül a piszok, és kapkodva vesszük a lélegzetet. Felülünk a Holdra, leszállunk a tengerek mélységébe, Bombát gyártunk, Késeket élesítünk egymás ellen, és gőgünk már-már átveszi az Istentől az irányítás jogát. Ki ez? – Aztán jön egy szél és Pakisztánban valaki azt mondja: nézd fiam, nekem nem kell Bomba. Leszakad a mélyben egy üreg és valaki megszólal a romok közül: minek ide a kés? Felfénylik valaki a ködben, az elszennyeződött lélek lapjain és mi gőgösen, hangosan, komputereink, bombáink, késeink, jetjeink, rakétáink biztonságából üvöltjük felé Emberi Kiáltványunkat. Felé, aki itt él napjainkban, az éjszakák ködében, s akit nem tudunk sem megölni, sem elfelejteni...

Mellém szegődött valamikor a Nevetés s ketten kacagtunk egészséges, szümentes bölcsőket a földre. Mellém szegődött és bennem lett örömmé minden gyerek arc.

Lábamhoz dörzsölődött a Szomorúság és olyan szomorúak lettünk így ketten, hogy sírni kezdtek láttunkra a temetők, szomorúbbak lettek az úgyis szomorú fűzek. És úgy sírtunk, hogy könnyeink záporától lettek termővé tavasszal az eltikkadt földek.

Utánam futott az Isten és hamuba sült pogácsájának felét nekem adta, csak velem jöhessen.

Mellém szegődött a jobb-oldal, hogy nevemmel hirdesse a jobboldaliságát, és mellém szegődött a bal. És én úgy tartozom hozzájuk, hogy sehova nem tartozom. Népemhez tartozom: a bűnösökhöz és az igazakhoz, a tisztákhoz és a piszkosakhoz. És egy urat szolgálok: a magyar nyelvet.

Húsz éve vagyok hazátlan és öt évtizede élek. Bennünk öregszik a táj, az is ahol születünk, az is melyen élünk. Bennünk öregszenek a nappalok és éjszakák és félünk már tükörbe nézni. Pedig vonul felettünk az idő, és mind közelebb kerülünk ahhoz a perchez, amikor számot kell adni a ránk bízott talentumról. Az orvosi késről, a mérnöki háromszögről, a betűkről, iskolák fekete tábláiról, a felmosórongyról, a vászonról és festékről, a vésőről és a kőről s még a tollról is.

Ugyan, hogy fogunk elszámolni velük?

Szeretném megállítani a napokat. Nem lehet, egyet lehet, barátkozni az öregséggel:

„Nem félek és nem rettegek már tőle,
nem zárom kulcsra napjaim előle.
Mellettem él, mint árnyam él a porban
s ha elmarad, már kérдем néha: hol van?
Leül mellém és hűvös lesz az ágyam;
ölébe vesz és forró lesz a csend.
És szép szavak szitáló alkonyában
visz át a párás, őszi földeken.

Vár rám a ködben... bújnék... és hiába;
ott ül a város minden kapujába,
az úti fákön, sóhajtó levélen, -
felkel, ha lát, s indul, hogy elkísérjen.
Nem szól hozzám, csak ballag lent, a porban;
meleg szemében áldott nyugalom van,
kezében a fény, hátán a dombok háta,

szép melle élén jegenyék sora,
mély-árkú sírás, sírok keskeny árka...
s egy arc, melyet még nem láttam soha.

És mégse félem... nem futok már tőle.
Nem zárom kulccsal házam se előle;
ágyamban hál és hallgatom, ha éjjel,
gyufája lobban, rágyújt és köhécsel.
Dohánya füstje végigszáll a házon,
s vizet forral, teát főz, hogyha fázom.”²²

Köszönöm, hogy meghallgattak!

Radnóti Miklóssal egy újabb ősz előtt

(A stílus és utalások alapján valószínűsíthető, hogy Fáy Ferenc írása, vélhetőleg a torontói magyar nyelvű Krónikában jelent meg, a megjelenés ideje nem ismert.)

Évfordulók fekete gyászában, harsány örömeiben, nem maradhat egyedül az ember. Segítő vállat keres, mellyel megoszthatja csontropogtató, inszakasztó terhét. Társat keres, kinek inni adhat kicsorduló örömeiből.

Öt éves a *Krónika*! Öt hosszú évvel ezelőtt szavaim keresztvizével indítottam útjára, hogy igaz emberré legyen sok nyomorult, rongyos kis társa között. Igazi lelenc gyerek. Árvácska, ki úgy nőtt, úgy cseperedett emberi-arccá idegen porták gonosz semmijében, hogy mindenki rúgta, mindenki ütötte. Szomszéd gúnyolta, gyerek dobálta kövel. Pedig jót akart és jót akar ma is, a nyomorultak és jóra születettek örök hitével. – Minden rá maradt, amit gazdái nem végeztek el: trágyázó villa, nap heve, téli esték sebfakasztó szelei, a fűtetlen világ hazátlanságának küszöbe, hol régi, kísértő szavak melegéről álmodhat csak a kilökött gyerek.

Hogyan köszöntselek? Kivel oszthatom meg ennek az évfordulónak örömét? – Elfelejtettem az emberi beszédet, csak láb van és sebek, csak káromkodás van és az öklök ereje. Anyám drága szavait öltik rám a házak, lengeti a szél. Halottakat terelget az idő. S én megyek szép, fehér tollú álmok árnyai után.

Fáradt vagyok, S így az ötödik évtized vége felé, a nyár búcsúzó őszbefordulása idején az ember mellére nehezdednek a rohanó napok. Sűrű, nehéz párákat dajkál a rét, s a hűvös hajnalok didergő romjai között, felégetett álmok, temetetlen örömök maradékan bukácsol már a rozsdabarna ősz. Már tudom, hogy: „... annyit érek én, amennyit ér a szó... s ez izgat engem, míg csont marad belőlem és néhány hajcsomó.”

Magamra zárom lakásom ajtaját, elsötétítem az ablakokat, de veri, rázza valaki az álmok zsalugáterét és lehunyt szemeim küszöbére roskad az otthoni ősz: menekülő dombok szeptemberi szomorúsága, szuronyként fénylő jegenyék sora... és mondom, dadogom Radnóti Miklóssal (a társsal, kit magam mellé választottam) az „eröltetett menet” iszonyú hitét: „... a hold ma oly kerek. Ne menj tovább barátom! Kialts rám s felkelek.” – Pedig tudom, hogy: „hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa, és félelemtől bolyhos a honi éjszaka.” – Mondom, pedig tudom: „Az ökrök száján véres nyál csurog, az emberek mind véreset vizelnek, a szárad bűzös, vad csomókban áll. Fölöttünk fű a förtelmes halál.”

Én tudom, nem ezt kellene írnom! Nem ezt kellene tennem! Szavaim vigasztaló, gyógyító, vértisztító gyolcsát várják tőlem az emberek. Hát akkor miért Radnóti szomorúságával tépem fel a már-már hegedő sebeket? Miért vele szólok a *Krónika* ötödik évfolyamának küszöbén? Hiszen körülöttünk (ahogy mondják) él, sarjad, virágozik a magyar jövő: fiatal szívek aszú-gerezdjei. Valóban él?

„Hanga” – kiált át lezárt életem zsalui között az abdai halott... „Hanga? – kérdi, s odanéz a gyerek. S a füvek vékony hangon énekelnek.”

Ki hallja meg a füvek énekét?

„Apró aranyláng ugrik, nézd csak fecskéfű.” – És hallgat minden. Nincs visszhangja a szónak! A gyerek hallgat... „s hallgatok már én is. Az estikék kinyílnak körbe mégis. Hallgatok pedig szívemben nő az árnyék. A gyermek futna már, de illedelmesen és unottan áll még.”

Hallgat a gyerek otthon. Hallgat idekint is. De illedelmes. És unottan áll még.

Állok az őszben. Bőröm pórusai közé húzódik a csend, nyelvem szikjén kikristályosodik a semmi sója. Hát kinek mondjam el, kinek kiáltsam el a zörgető csodát? – Zaj van, mindenki beszél. És mindenki csak önmagára figyel. „A mindennapi kenyér karámjában őrlődnek s érettük hiába halt meg a Krisztus.”

Talán csak a körénk-keményedett idők börtöne a hibás. Hiszen öt éves gyereklányokat tipor maga alá ez a világ. Bozótba hurcolt sikoltásukat, letépett ruhájuk szisszenését lehetetlen meghallani, mert dóptól kábult, szesztől dülöngő, koszban fetrengő fiataljaink üvöltése rak fészket a járdák ereszen, várva az Európából importált nihil gitáros derviseit. Iskolaszékünk homoszexuális vezetői meztelenül futkároznak a szigeten és kétszázötvenezer társuk honatyát választ ügyük érdekében.

Őszelő.

„Tajtékos égen ring a hold. Csodálkozom, hogy élek. Szorgos halál kutatja ezt a kort, s akire rálel, mind olyan fehérek.” – A Semmi, a reménytelenség iszonyú dagálya lepte el világunk partjait. Lefutott rólunk, otthagya a hozzánk sodort piszok maradékát. S fiatal férfiak ülnek az árkok partjain és a halál mély tüzeit figyelik, szálldos a vastag avar szaga már. Úszik az alkonyi ködben a rét, s a távoli vad szekerek zörgése lerázza a fák maradék levelét.”

Távoli, vad szekerek úsznak a ködben. Dombok fölött, haldokló erdők izzadt tenyerében zörren a levél... száll a por, és mindent elsodró dübörgéssel zuhan szíveink fölé az utolsó napsugár.

„Bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp...”, de azt is tudjuk népünk kemény hitével, hogy: „...élnek dolgozók itt, költők is büntetlen, és csecsszopók, akikben megnő az értelem...”

Ősz van. S én nem hiszem, hogy csupán lábak vannak és sebek... nem hiszem, hogy csupán káromkodás van és öklök erdeje... valahol egy Istennek is kell lenni.

„Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik;
elnyugtat majd a mély, emlékekkel teli öld.
De haragod füstje még szálljon az égig,
s az égre írt, ha minden összetört.”
Toronto. 1980. VIII. 9.

II. Válogatás Fáy Ferenc és Varga Mihály levelezéséből

Fáy Ferenc, Torontó, 1977. november 4.:

Ma reggel adta át az amerikai kormány a Szent Koronát Magyarország megbízottjainak.

Óh, hogy szeretnék melléd ülni, megfogni a kezéd és elmondani: mennyi emléket, mennyi sírást kavartál fel bennem. Én, aki Torontóban fizetek lakbért, de Pécelen élek, talán fájdalmasabban és erősebben érzem a Falunk, mint ti, akik soha nem szakadtatok el csodálatos vonzóköréből.

A régi sarak tapadó hidegében járok, régi utak porában. Ballagó dányi dinnyés-szekerek meleg porát hajtja álmaimban a szél és illatos a csend, és szétfolyik a számban az íze. Az én estéimben még mindig sárban toporognak a házak. Nem nőttek emeletes csodákká, mert én sem nőttem fel a ma élő emberek közé.

Hűek maradtunk egy életformához, egy faluhoz, halottakhoz, akikről soha nem hisszük el, hogy halottak, akikkel élünk, és akik kísértő árnyak minden lépésünk és minden akaratunk mögött. Örültek vagyunk? – Nem! – Csak hűek. Hűek ebben a hamar felejtő, hűtlen világban, ahol a szavainkat, úgy ássa majd elő a fiatalok hada, mint egy avar lófejet.

Eljutott a világ; a költészet csődjéhez, mikor emlék nélküli örültek akarják nyakunkba önteni kis rondaságaikat. Ezért kell nekem Pécel. Ezért menekülök azokhoz, akik itt élnek velem, lerágott húsú csontjaikkal, hallgatásaikkal. Esténként térdeimhez ülnek, s olyan jó mesélni nekik. Te is őket keresed kripták mélyén, beomlott sírhantok alatt. Pécelt, a Szemerék, a Rádayak, a Vargák és a Fáyak világát.

Fáy Ferenc, Torontó, 1978. április 18.:

Hosszú hallgatás, de válasznak, simogatásnak és ölelésnek új könyvet szántam, melyről nem tudom, megérkezett-e Pécelre? Pedig talán a te simogató szavaidat vártam a legjobban. Azét az emberét, barátét, aki testközelből érzi és érti azokat a sajtóság nehéz szavakat, melyekkel el akartam mondani azt a falut, mely dajkált, ringatott, szeretett, és amelyikről ma is tudom, hogy szeret. A tiédet Miskám, aki szintén ezért a faluért élsz, teszel, úgy, ahogy elrendeltetett. Bár Pécelen tarthatnék egy estet. Vagy ott már nem kell vers? Múlt héten volt itt Lőrincze Lajos és éppen erről beszélgettünk, az otthoni monológból, mikor lesz már dialógus?

Fáy Ferenc, Torontó, 1978. május 29.:

Üzenet, tedd el magadnak a hangom. Kapkodva, gyorsan csináltam, de szeretettel, hogy csak veled legyek, hogy halld a hangom, s így talán meg tudod fogni a kezem, mert csak nekem és neked nem akad egy ág, és élem a falut, amelytől elszakadtam, de tudd, hogy élek. Küldtem neked egy verset, mely a Vigíliában jelenik majd meg. Nem tudom, hogy van-e innen kiút és eljut-e az emberekhez szavaim tisztasága.

... igen, a Varga Mihályoknak és a Fáy Ferkóknak maguknak kellett a maguk kis mesevilágát

Magammal hoztam a szüleimet, a falut, a munkáskezű embereket és kifordulnak belőlem. Hallom a hangod. Pécel, ahonnan elindultunk, szemközt az emberekkel, Istennel és veled Miskám.

Nem tudunk feloldódni... megszületett az egymáshoz nem-beszélő társadalom... én bennetek élek...

... Anyám, apám és titeket írlak... összerakjuk az életünket és a halottainkat Miskám, mert ez maradt meg nekünk.

Csak lebegünk árva életünk nagy álmodozásába... és harminc év óta egy urat szolgálók: a magyar nyelvet és ezt döntsetek el ti, otthon...

... mi megmaradtunk egymásnak... és szeretném, ha tudnád, hogy mennyire szeretlek és mennyire vágyódom egymáshoz hajolni és sírni ... mert ránk kövesedett az idő...

Nagy búsongásaimban csak hallgatlak és hallgatlak és bizony néha könnyes a szemem.

Fáy Ferenc, Toronto, 1978. augusztus 26.:

Ki törődik a mai világban egy letűnt kor gyönyörű, tiszta életével? – Ki akar hallani az elődök példamutató életéről a majomemberek gitáros, dópos világában? – Talán egyszer! De akkor már hol lesz a te kéziratod? Ha kell, alkudj meg, de ne vesszen kárba a munkád, marad a falunk, Pécel, a maga szépségében, bűneivel és csodáival, úgy és olyannak, amilyennek te láttad és én láttam, ahogy majd feldobja egyszer az ár, mert a halottakat is felszínre hozza az idő, ha foszlottan, ha felismerhetetlenül lerágva is, de felhossa ...

„Megmozdult benned ez a nyár,
nyújtózkodik a könnyű szélben;
ásítva lábujjhegyre áll,
hogyan eged lombja közt elérjen.

S felreppennek a levelek
sikoltoznak tél-szürke varjak...
hová lett árnyas tenyered,
hogyan félelmed most eltakarjad?

Boglyák repülnek ... por lebeg ...
s halottak állnak össze körré,
hogyan gyáva hűtlenségedet
szorítsák ellened ököllé.

Véres az arcod. – S nincs kezed,
hogyan visszaüss! Csak állsz a szégyen
s benned végképp megrekedt
eszélős álmok hűvösében.

Hát, dőlj magadhoz! – Hívd magad
- nyüsztve, böggve, mint az állat, -
mert az, ki magára maradt,
az ég alatt kinek kiálthat?”²³

Neked Miskám, neked, aki visszaadtad, visszahoztad a fiatalságomat. Neked kiáltok, mert tudom, hogy te meghallod ezt a kiáltást. Nagy, nagy szeretettel: Fáy Ferenc.

Fáy Ferenc, Toronto, 1978. november 20.:

Boldog vagyok, hogy vannak kíváncsiak. Talán a szavainkon át, az egymásért való sírásainkon át megpróbálnak visszamenni a tájba, a korba, a soha meg nem szűnő valóság világába és keresni kezdik azt, amit mi őrzünk: a Titkot. Azt a titkot, amit nem lehet elmondani. Csak dadogni lehet, mint ahogy én teszem a verseimben. Azt a titkot, mely éltetett és éltet még ma is. Azt a titkot, hogy nekem mindenki barátom volt abban a faluban, úgy ahogy Varga Miskának is.

Tiszták voltunk és igazak? Hogy emberarcunk volt és szívünk? Istenem, nekünk Családunk volt és Hitünk. És nem faragott, ránk-erőszakolt eszményeink. Az állapot nem lehet lerombolni, mert az arra a Falura épült, melynek történetét te írtad meg, ezek azok a titokzatos gyökerek, melyeket nem irthat ki az idő és ezekből sarjad tiszta

valóságga a moderné gyalázott világ, a tiszták útja ez ... és becsempészlek a halhatatlanságba!

Fáy Ferenc, Toronto, 1979. január 20.:

Kevesen vagyunk igazak, kiket, ahogy Szabó Dezső írta: nem fognak leköpni a magyar temetők. Hiszem, hogy közékük tartozom. Hiszem, hogy szolgáltam és szolgállok valamit, amit rám bízott a földem, a falum, a Varga Mihályok és a többi szent-megszállott, vagy örült gyülekezete. Mert vallás ez, melyet vinni kell, hordozni kell és szolgálni kell mindenhol és minden időben.

Január, Chicago, Dr. Mihályi Gilbert katolikus nyája. „Az emigrációs költészet” ... 300 ember előtt ... percekig felállva ünnepeltek. Bár már otthon beszélhetnék.

Fáy Ferenc, Toronto, 1979 május 18.:

[...]...Budapestről Hegyi Béla, felkért, hogy csináljak vele egy levél-interjú²⁴, melyet valamelyik lapban akar megjelentetni, csak irodalomról és fájdalomról, neked is megküldöm, de ezt is tedd el:

Kései vázlat nagyapámról

Rónay György emlékének

„Nem volt társa már senkinek.
Nyár volt...s ő dermesztő hideg.
Vállán a fák, mellén a rét...
Olyan volt, mintha élne még.
Hát hogy' fogod most, hogy' tudod
bevallani, hogy: nem tudod,
hogy nem lehet kimondani,
idézni azt a hajdani,
bogarak szárnyai alatt
növekvő, zümmögő nyarat,
mikor szívéen egy egyszerű,
füvekből-felbukó-fejű
virág sikoltott... mely kicsit
most úgy van itt, hogy nincs is itt:
úgy sárgul rád, úgy ég veled,
hogy már leírni sem mered.
Nézed, mint akkor délelőtt
a sok-sok sírva érkezőt,
mikor kemény deszkák között
— sötét ruhába öltözött —
hiánya élt csak... s vak szobák
görgették borzalmas szagát.
Szomorú volt és sárga volt.
Még volt... de már sehol se volt.

Hogyan fogod, hogyan tudod
bevallani, hogy: nem tudod,
hogy nem lehet leírni itt
nyarak kiitta könnyeit,
ért mosolyát az ágakon,

mikor már jött a sok rokon...
 a szomszédok... pár együgyű,
 gondokból-felbukó-fejű
 szegény paraszt... vénasszonyok
 — egy elbukott, egy elhagyott, —
 kiknek az élet is teher,
 hogy' mind magát sirassa el.

Csak ő feküdt ott csendesen,
 szelíden és félelmesen.
 Vállán a fák, mellén a rét...
 Éppúgy, minthogyha élne még.
 Anyánk megrázta... majd a pap
 kiáltott keltő szavakat...
 falak hívták... és bútorok...
 De nem felelt. — Nem is tudott!
 Rongy zárta és őrző sötét,
 álla felkötött börtönét.

Szegény, pedig egy hajdani
 nyarat akart kimondani;
 egy szót, melyet nem is lehet...

Kint nyár volt. Harminc fok meleg".²⁵

Láttam szegény nagyapámat a fehérre lakkozott vaságyon... a vén diófa alatt... Pécel volt körülöttem. A falum, a te falud... „és nyár volt, harminc fok meleg”... hiánycikk otthon az Isten, én teszem, amit hét-évszázadon keresztül nem felejtettek el tenni a magyar költők: beszélek arról, aki eddig még nem hagyott el ... úgy beszélek – és ezt is neki köszönhetem, ahogy kevesen én előttem a magyar irodalomban ...

Svédországi magyarok hívnak ... nehéz ... és beszélj rólam is. Nem kell, hogy dicsérj. Csak mondj. Mondj, hogy lássák: nem vagy egyedül! Másnak is szent az a falu, még Torontóban is ...

Fáy Ferenc, Toronto, 1979. augusztus 16.:

... felkavart utolsó leveled ... talán nagyon pécelinek születtem ... hiányzol mellőlem ... Hiányzik a falu. A szavai, augusztus-végi színei, a már-már sárguló fák varázslatos pasztellje, a temetők csendje, megöregedett társak biztatása. Bódy Laci ... mindenki, mindenki ...

... Valahogy így és ezért született meg, a kinek másnak ajánlható vers a *Pécel felé*. A Kabajka haragos morgása a hűtlen ismeretlen felé, aki én vagyok. Ostortalan esték utazása az emlékek között. Bogáncsok ... akácok ... és még a halottak földje, ahol már talán te sem ismernél meg ... a vers megjelenik ...

... Hegyi Béla ... Most írtam recenziót a kötetéről, mely nem lesz kötelező olvasmány a magyar iskolákban. Az én bírálatom sem:

„Akinek valaha is kezébe került a magyar katolikus egyház hivatalos folyóirata a *Vigília*, bizonyosa találkozott már Hegyi Béla nevével. Novellista, költő, de elsősorban újjáteremtője és varázslatos mestere egy sajnos erősen lejáratos műfajnak: az interjúnak. Sok arcot megvilágít ez a könyv (*Tegnap ma holnap*, Bp., Ecclesia kiadása). Hegyi Béla napra kivitt lámpásának fényében meg lehet látni az Embert. Nehéz idők,

nehéz keresztvállalását hozza elének ez az ember-kereső. Ki nem mondott kérdésekre, ki nem mondható szavakkal felelnek a számon kérő lámpás fénykörében keringő emberek. Nagy elhallgatásokkal vallanak magukról, Istenről, hitről, irodalomról ...

Hegyí Béla keresi az embert. Egyszerűen és bölcsen. Úgy kérdez, hogy beszéltesse a kérdezetteket. Nem ő a fontos. A vallomást tevők szavai. Háttérben áll, mégis ez a *hegyibélai* adja meg a szellemi és történeti keretet. Úgy bölcs, hogy nem akar bölcsőbb lenni másoknál. És úgy mutatja meg magát, hogy láthatatlan marad.

Az interjúk indíttatása, a lélegzetvételnél szünetek, melyek alatt bemutatja a kérdezetteket és megrajzolja a vallomást tevők arcát, irodalmunk legmodernebb és leggyönyörűbb iniciáléi.

Varga Mihály, Pécel. 1979. szeptember 29.:

A szavaid trillázva zengik: a „Kenderek oldala”, a „Sárkányrúgás”, a „Legyező”, a „Papirtás”, a „Templomdomb”, a „Teleki erdő”, a „Levendulás”, a „Pulykahegy” és a „Babföldek” rigói, pacsirtái, sármánykái, stiglicei. Az ismeretlen magasságba tekintők haját megborzolja az őszi szél, ahogy mondják a sóhajaid a „Koporsó”, a „Virág”, az „Öreg-hegyek”, a „Szelek teteje” és a „Tüskés” lankáinak bokrai közt cinkék seregének. Mondják és mondják, hogy eljusson a fülükbe a melldöngetőknek és a „Szőlők-alja” gyurgyalagjainak az agyag-falba vájt fészkeikbe.

Berekedtünk a sok kiáltozásba, de minek ez az eszelős ragaszkodás a „Vadalmás”-hoz, a „Csószház”-hoz, a „Képesfá”-hoz, a „Vadaskert”-hez és a „Dögtemető”-höz? Kinek okoz gondot, hogy foltos ruhában, lyukas talpú cipőben lettünk megbecsültjei falunk szegényeinek, öregjeinek? Szerettük a tudást és hittünk benne, ezért maradtunk egyedül. Bűn ez a tiszta magyarság, ez a szülőföldünkhöz, a mi falunkhoz való eszelős ragaszkodás? Az adni s csak a szépet szertehinteni való akarás? Miért is nem vagy te itt? Még ilyen öregeken is megtudnánk értetni ezzel az elfásult, még gondolkodni is lusta fiatalsággal, hogy mi a honismeret, mi a szülőfalu, az egész határ, melyen belül csodák lélegeznek.²⁶

Ha egyszer elszólít bennünket az Úr, meghal-e velünk a falunk múltja és minden emléke?

Túl gazdag nép vagyunk a kitagadottak leköpésében.

Fáy Ferenc, Toronto, 1979. november 26.:

Az emlékezés tisztasága ellen még nem találtak védőszert. Mi buta megszállott álmodók. ha valami váratlan szerencse ér, rendezünk ketten egy Mihály-napot. Régit. Igazit. Rengeteg meghívottal, hallgató halottakkal, akik még értik a szavaink és értik a szenvedések ki nem mondható gyönyörűségét. Azokkal, akiknek mágnes körében éltünk, és akiknek vonzó-ereje tett emberibbé minket. Apáddal, apámmal, majd Varga néni és Édesanyám gondoskodik a harapnivalóról, átugrunk Muzsik bácsihoz, vagy Bartha Pistához valami jó gyöngyösi borért, és utána magunkra húzzuk a péceli temetők földjét, és tudni fogjuk, hogy nem hiába éltünk, mert mi még tudtunk beszélgetni a sírokkal és a halottakkal.

„Valaki zörget. Félsz. – Vajon ki jár itt?
És hallgatod az esőt, hogy szakad,
hogy' mossa szét az álmok szőke fáit,
s az anyai éve elkapartakat.

Úgy vártad ezt az őszt. Az őszt, mikor már
a kert is érzi: menni kellene.
Megállsz egy zörgő, elszáradt kapornál,

és elkerül a nyár lehelete.

Egy ág kopogtat. Hallod ... s kulcsrazárvá
kenyered őrzöd, izzadt ágyadat.
Húzódj beljebb! S e kelletlen homályba
szegd meg neki korpás magányodat.

Mi van még hátra? – Egy két ismeretlen,
szú-rágta év, pár tiszta szó, amit
úgy őrzöl majd ez Isten-túli csendben,
mint körték sárga lobbanásait.

Magad maradtál. Kint a szürke tájban
Halottaidat hordják az utak.
S te hallgatod hogy' görgeti a sárban
Az őszi szél borzalmas arcukat.”²⁷

Varga Mihály, Pécel. 1979. december 22.:

És emlékeznénk Ferkóm: a „Bajúszpedrő” kis présházára, ahol szegény Katona Lajcsi hűtötte az elrothadt tüdejének lázát, a „Zsigaközre”, ahol minden kis tölgyfát támasztó karóra felszegeztünk egy-egy hősi halott nevét megörökítő vastáblácskát. A „Várhegy” aljára, ahol községünk ősi lakosainak csontjai fölött a legszebb ibolyák nyíltak, s az „Istengödre” hűs fűvére, ahol a lopott csókok íze ismeretlen vágyakat szakított fel bennünk. A „Kovács-laposra”, ahol az árvalányhajás kalapok alól a tábortűz lángjai röpítették az ég felé: Hazádnak rendületlenül.

Az éjfelet már eltűlkölte Pali-bácsi, a kondás és Téglás-bácsi ugyancsak fázósan mutatja az irányt a Kulacs felé, ne törődjünk vele, a temető árkában köszönt majd ránk a reggel? Majd csak akad egy jámbor lélek, és ránk kaparja a megérdemelt árokszéli földet, betyárbecsületből.

Fáy Ferenc, Toronto, 1980. február 4.:

Reggel öt felé kezdett fájni a gyomrom, aztán a vállam, aztán a mellem, és Teri percenként mondta, hogy gyerünk be a kórházba. Én viszont percenként ellenkeztem vele, este nyolckor már magam is jobbnak láttam a bevonulást. Azonnal ott is tartottak. Szívroham. Egy TV-készülék képernyőjén, a fejem felett mutatták őt, vagy hat napig szívem ki-kihagyó működését. Magam nézhettem saját halálomat. Izgalmas film, és megdöbbentő. Most én győztem...

Féltem? – Hazudnék Miskám, ha azt mondanám, hogy: nem. Mindenki fél. Valahogy mindig, minden percben velem van, és nem enged, tart, szorít és kényszerít, hogy velem, és mellette éljek. Hogyan is írta József Attila: „Élek. És ebbe más is belehalt már ...”

Clevelandban már megkezdődött az előadásom, amikor az evangélikus esperes, pár perckéséssel, megérkezett. Keze az ajtókilincsen, bent négyszáz magyar és egy perc múlva már két fekete-úriember kirabolta, másnap, vasárnap saját temploma előtt ugyancsak két fekete-úriember lőtte agyon. Ok nélkül, csupán szórakozásból. Mert itt, szabadság van! – Hogy aztán ez a szabadság beszivárog a TV piszkával Pécelre is? – arról ki tehet?

Otthon egy Antológia, Béládi szerkesztésében, erősen kifelejtettek, úgy látszik a *Régi ládák, megsárgult levelek* írójának nem felejtik el a bűneit.

Varga Mihály, Pécel. 1980. február 20.:

Féltés ... aggodás ... öregesen megfogalmazott apró utasítások ... élned kell ... még ... még ... még ...

Fáy Ferenc, Toronto. 1980. március 6.

Ne aggódj értem. Nem olyan fából faragtak, hogy mindjárt feladjam a harcot és kitűzzem a megadás gatyá-darabját a lelkem bástyáira. Te tudod ezt legjobban.

„Kapaszkodj meg a fáknban, - míg lehet.
Dülöng a föld... a fény is egyre fogy már;
keress egy ágat... egy kezet keress,
mielőtt itt, az őszben összerogynál.

Átlépett rajtad már a nyár,
s most vársz e csontot-átjáró magányban.
Árnyad alatt egy ember áll
kopott kalapban, szél-tépett kabátban.

Mert fúj a szél, s megindul pár levél
a köd-takarta, ismeretlen égnek...
Mennél te is, de hát mit kezdenél
ott, hol a nyelvek más nyelvet beszélnek.

Anyád fogod /bár rossz kapaszkodó,
melyről tudod, hogy egyszer mélybe eshetsz,
ha nem nősz fel, e nem neked való
idők között, a biztosabb kezekhez./

Szikkad a sár. Egy ház vacog veled,
s nincs senkid, aki végre betakarna
s bepólyálná deres-félelmedet
lányok -fosztotta, jó pehely-szavakba.”²⁸

Táplálkozni is lehet a fájdalokkal és erőt kapni a sebek fájdalmától. Most ezt próbálgatom.

„Nem a seb viszket. Csak a heg! -
a varasodó délutánok...
lassan gyógyuló életed,
melyen még arcuk átszivárog.

Bokádba kap, körülugat
a félelem, hogy lépni sem tudsz.
Mosd le magadról arcukat,
s hagyd abba már ez ócska cirkuszt.

Öleld fel a rétek illatát,
mosolyok ízét ... s így nőj azzá,
ki nem csak bűzlő önmagát
villázza párolgó kupaccá;

te ravasz varjú menedék
 - oly bölcs, hogy már-már közveszélyes -,
 kit undorral ver majd az ég
 halála trágyas küszöbéhez.
 Tedd le a villát! Mosakodj!
 Meríts e délutáni fényből;
 s húzódj el iszonyú szagod,
 s arcuk szivárgó közeléből.

Mert annak, ki sebükben él,
 s onnan sunyít saját sebére,
 nem lehet itt egy villanyél
 sem oltalma, sem menedéke.”²⁹

De mond Miskám csináltunk-e mi mást az életben? A már csodává szépült szenvedés, a múlt, a gyerekkor szegénysége, az apánkról ránk maradt ruhák foszló emléke, kis didergő életünk nádpálcákkal beindított vacogása, csókok, meleg ölelések mögött, mindig, mindenkor, ma is ott állt valami: a kapott, soha nem mutatott sebek fájdalma. Szégyenkezésünk. Pedig csak az kaphat sebet, aki harcol. Mi pedig harcoltunk és hiszem, hogy igaz harcot vívtunk Miskám!

Ezek a sebek: az én verseim, a te gyönyörű prózád, nagy kitárulkozásaink és nagy begubózásaink. Színes lepkeéletünk menedékhelye. A selymet majd az utánunk jövők gombolyítják le. – De volt ez már másként is, a magyar ezredévek alatt?

„Minden kegyelmet latba vetve,
 e tűz-ette szétszaggatott
 kegyetlen nyárban /rád szabott
 rongyaidat se rejtegetve/
 állj meg egy percnyi lélegzetre
 már börtönöddé szoktatott,
 egy helyben álló toporgásod
 soha, sehová nem vivő
 kis őrhelyén, - te nem virágzó,
 árnyékod árnyékában fázó,
 koldus-se-becsülte szegény.

Állj meg gyökeredig repedt,
 villám-hasított életed
 üszök-sebében; mely fölött
 Isten már markába köpött,
 s kegyelme fejsze-fénye ül
 napjaid gallyai körül.”³⁰

Rossz hír, sokszor szembenéztünk vele. Kitérünk előle, vagy ő nem akart észrevenni minket. Ki tudja? Majd egyszer összeakadunk. És nem mi leszünk az erősebbek. Drótot húz orrunkba, meghizlal bennünket az Isten, aztán lehajlik kettéhasított, szalmán-perzselt életünk, vagy halálunk fölé:

„Gyerek sirat. – Tokányi-gondod alját
 asszony vakarja... s annyi éve hitt

hited elől még jó szavak takarják
 a jegenyék nagy bölléréseit.
 Kinótted rég' az ólad. – S most a véres,
 orrodba-húzott éggel nem lehet
 kitúrni már az ön és közveszélyes
 álmok sarába dermedt életed.

Pihenj! – S e korpás kor puhára főzött,
 langyos moslékján zsírosodj, azért,
 ki majd lehajlik szalmán perzselődött,
 kettéhasított, rongy halálodért.”³¹

Fáy Ferenc, Toronto. 1980. június 7.:

Fogadd szeretettel az Irodalmi Újságban megjelent verset, megígértem:

Varga Mihálynak, Pécel szerelmesének és történetírójának
 „... Ez már a "Csunya"! – a arra lent, egy sáros
 emlék mögött, hol drága falusi
 árnyak között fut Pest felé a Rákos:
 a "Forrópuszta" és a "Lebuki".

Nincs ostorod. Csak nézed, hogy a sárga,
 löcsig besüppedt halottak felett
 istráng szakasztó hittel – egy akácfa,
 hogy' vonszolja nyikorgó életed.

Nem mersz leszállni. Kóbor kutya-sorsok
 éhsége vár a ködben rád, ahol
 most kaparják ki arcod és a csontod
 anyád-se-tudta halálod alól.

Ez a te Tápéd. Vérrel, könnyel fődve
 dülő követ... s a bucka-dombokon
 sebként sajog feléd az "Istengödre",
 az "Emberölő" és a "Gyigyilom".

Mit vársz te itt /magadban megrekedten/
 hol a "Kabajka" mérge rád morog,
 s az érted-kátyús, süppedő egekben
 süket topolyfák csendje tántorog.

Nem ismersz senkit. – Emlékek bogánca
 hajad között... pár régen-rongy nyarad...
 s csuromveríték hittel egy akácfa,
 ahogy vonszolja foszló árnyadat.”³²

Fáy Ferenc, Toronto, 1980. június 20.

Ötvenkilenc éves vagyok Miskám s olyan egyedül, mint a csapdába ejtett állat,
 még nem is ihatok veled egy pohár bort. Nem ülhetek le veled egy koszos kis
 kocsmasztalhoz, hogy itt valahol, ott valahol szomorúságával hajoljunk össze

könnyeink és emlékeink felett. Én innen, te onnan hajoljunk, koccintsuk össze azt, ami a te kezéd ügyébe akad: a Rákost és ami nekem jutott: a tengerek végtelen vizeit, a Föld, az Ország és a Falunk maradt egy és oszthatatlanul örök. Húzódjunk közénk.

Erősödöm töletek. Erősödöm a sírok súlyától, a halottak oszló emlékétől. A szavaidtól, melyeket elő-elő veszek és olvasom, mondom, skandálom, mint egy verset, mely nem akar lekopni nyelvem mezejéről. Érdemes volt nyomorogni, megrugdalva élni, mint a hűség? Érdemes volt lemondani gazdagságról, házról, tóparti nyaralóról, bankbetétről? Érdemes Miskám, mert nem fogtok leköpni, ha egyszer találkozunk.

Eszem magam és őrlöm magam, hogy mit csináljak veled. És rá kell döbbsenni, hogy a te szavaidat csak az én élő szavaim mondhatják el, élő szóval foglak felmondani, mint egy szívesen tanult memoritert. Talán, ha a jövő évben ünnepelni fogják hatvan évemet. Veled mondom el, hogy honnan jöttem.

Veled mondom fel: Pécelt.

Bolond egy barátod van, de nagyon szeret és nagyon becsül téged. Örültél a versednek? Az Irodalmi Újság a legrangosabb lap az emigrációban...

Fáy Ferenc, Toronto. 1980. augusztus 17.:

Meghatódva olvastam drága Édesanyádhoz írt verses-leveledet. Nekem is egyetlen támaszom, vigaszom volt és van az életben: az az asszony, aki ma is velem van, dicsér, kezemre üt és teszi velem az életet, ahogy lehet. Olvastam az ágyban, és valami megzörgette mellettem az ablakot: „Ferikém, kisfiam...” – Ekkor, ebben az órában halt meg Pécelen az Édesanyám... Ő volt... Ő van itt ma is velem, ő fogja tollam, formálja szavaim...

„Várni, a nap, ha vérpirosán ébred s
nevetve hint szét sok, sok fénymesét.
Nézni a fénylő déli messzeséget
s ha elborít az esti szürkesség
csak várni... várni, - félve, fogvacogva –
hogyan él-e még?

És mégis félni minden kósza hírtől,
betűtől is, mely túlról érkezik.
Eldugni... aztán félő remegéssel
keresni rajt az ő kezeit,
úgy, mint vak az értékét a pénznek,
mint orvos mások lüktető erét.
Az ujj hegyébe szőni át a kérdést,
hogyan él-e még?

Várni és mégis kérni, hogy ne jöjjön.
S önnön nevem, ha két fülemhez ér,
elbújni, mert egy perc, egy gondolattal
tovább van ő, - így még egy percig él.”³³

Olyannak születtem, mint amilyenek te. Ezért szeretlek, ezért nézem és kérdelem csodálkozva az Istent, hogy hogyan és miért sodort vissza a közeledbe, mit éreztem meg. Csak a tiszták és az igazak vacognak a nagy egyedüllétben. Én benned? Én tudom Miskám: a magam bolond, álmodó, falunk-szerető, tiszta életét. És ezt naponta köszönöm az Istennek. Vagy és velem vagy...

Naponta kell írni, ha könnyezve, ha szenvedve is, úgy ahogy József Attila, Kosztolányi, Tóth Árpád és a többiek tették.

Varga Mihály, Pécel. 1980. szeptember 23.

Sok érdekes jut eszembe fahasogatás közben, és amikor a lehullott sárga leveleket gereblyézem. A rothadó szőlőfürtök láttán, üres hordók üres-hordók kongását hallom a megdőlt őszirózsák színpompás hervadásában: a temetőkeretek gyertyáinak imbolygó lángjai integetnek felém. Mosolyok és simogatások lágyítanak el. Lázasan perzselő szájak tapadnak szemeimre. Akarásba vesző karok fonják át a vállam és érzem a hajnal illatát. Rég elfelejtett arcok fényesednek elő a ködből és elmélkedem a múltat semmibe vevőkön, a jelent kirablókon és a jövőt hazudókon, akikből kiveszett a falu szeretete. Hát lehetnek itt álmok?

Drága Anyád emléke irányítsa továbbra is a tollad és szórd tele a világot gyönyörű szavaiddal.

Fáy Ferenc, Torontó. 1980. október 22.:

Amit írsz, és ahogy írod; az költészet, még akkor is, ha nem annak szántad. Fejünkre omlott ez a világ. Kire Pécelen, kire a hazátlanságban, és mi, csak kilógunk vérezen a romok alól, de nincs, aki eltakarítsa testünk felől a törmeléket...

Én ott élek veled. Eszem az ételedből, iszom a borodból, hallgatom a nótáidat, sírom a könnyeid és örülök az örömedet. Én Pécel párái között élek, ha Torontóban is.

Fogy a levegő, fogy a kenyér és fogy az imádság...

Humanizmus! – Humanizmus az agyonvert kis arab gyermekek tömege, a felégetett palesztin falvak és terror a csendes ellenvélemény, mikor aztán robbanni kezdenek Párizs utcáin a bombák, akkor kivonultatják a megcsuszított étellel táplált, vízfejű emberiséget a humanitás siratófalai elé...

Ha nagyon fáj benned a múlt, Édesanyád, Édesapád arca, vedd elő egy-egy versemet és olvasd el a fáknak, a virágoknak, a kertnek, azok megértenek...

Fáy Ferenc, Toronto. 1980. szeptember 8.

Egy fénykép, hát, igen, így őrizlek, így dédelgetlek magamban, fiatalnak. Így ültünk egymással szemben a Kulacsban, csak mi maradtunk meg egymásnak: pécelinek és fiatalnak, olvasd:

„Ülj le megsárgult emlékük elé,
s figyeld a nyár gyönyörű vonulását.
Virágok futnak... boldog, szőke nyárfák...
Vedd néha arcukat elő.

Törött a kép. – Csak része az egésznek.
Egy tűzfal árnya... gyűrött utcarészlet,
s a mályvák lángja! – megkopott fehérén
lobognak át a délutáni égen.
Alattuk gond, baj és ezernyi kétség
árnyékában a sok-szájú szegénység:
kis tarlósárga, nevesincs barátok,
ahogy terelek egy kopott akácot...
s a túlsoron – mint anyjuk – hajladozva,
mezítláb tesz-vesz egy kiszáradt bodza.

Hogy' elmosódtak!- Úgy mint egykor, régen
a bennünk-felnőtt álmok semmijében,
hol este is, csak félve és vigyázva
lehetek át az Isten udvarába.

Köztük Anyánk. – A kék távolba néz el
- arcán a tört kép szörnyű sebhelyével... -
Ki tudja, mit néz? – Áll szegény a nyárban.
Mellette bátyám pendelyes korában.

Aztán csak por... s nagy fáid megrekedten
a fény-palánkos nyárvégi egekben;
szelíd lombokkal rejtve el előled
a hátuk mögött élő temetőket.”³⁴

Varga Mihály, Pécel. 1980. december 26.:

Földre-boruló szomorúfűzfa ágak, lepergett éveink, de fel a fejjel
kispajtas... és énekelj, és csak mondd... mondd csodás zsoltáraidat...

Fáy Ferenc, Torontó. 1981, január 13.:

Békét... fáknak, füveknek, virágoknak, embereknek... Mindenkinek...
...nem vagyok jól. Valami szorító fájdalom járkal a mellemben... furcsa, különös, soha
nem érzett halálfélelmem van. Olyan versek és próza születik meg a tollamon, hogy az
kicsit már a búcsúzás költészete:

„Már hetek óta lábatlankodik
Valami fájdalom a bordáim körül.
Nem látta orvos. – Minek? – Ismerem
a gyógyíthatatlanság szimptomáit,
tudós kuruzslók diagnózisát:
"Reménytelen".

S már megakad a szavak labdacsa
a torkomon,
s nem használnak az ostyába csavart
– társak kotyvasztott – mérgek pirulái...
a mézes ősz... a lúdbőrös telek
körém csavart lázoldó rongyai.

Ez az öregség.

Fekszem csendesen
nekem-felrázott szemed melegében,
állig felhúzott kezeid alatt
várva, hogy hívj,
hogy megmutasd magad.”³⁵

Fáj bennem Pécel. Borzalmas, ordító fájdalommal. Fáj az annyit utált por, az
utcák téli sáros szalagjai, rég halott és rég hiányolt emberek arca. És köszönöm
Istennek, hogy vagy. Itt csak álmok vannak és buktatók. Idegen világ utcasarkai, ahová

ki lehet ülni alamizsnáért, és a mások hányta kegyelem undorába, köpéseibe nyúl a kéz az éjszakák szépre váró sötétjében. Mi van itt? Undor van és piszok. A hazájukért meghalt katonáknak egy percet áldozik ez a világ, de a dópos, elszőrösödött, new-yorki gitáros örültért, kit valamilyen jó-ízűsű örült lött szitává, tízperces néma csend volt az országban. Imádkozott érte az angol érsek, a miniszterek és a dóptól szédelő, tetves örültek kiáltozzák még ma is a lélekromboló borzalmas emlékét az utcasarkokon. Tizennégy millió dollár volt az évi bevétele, a lemezeiből! Tudod, hogy Mozartot tömegsírba dobták? – Ezt egy világ siratta! Az a világ, melyben bízunk és reménykedünk. Mely 450 nap múlva kiszabadítja a túszokat Iránból. Az a világ, melyet egyetlen reggelire megesznek a kozák katonák. Ez a világ, a tizenévesek prostitúciója. A buziké és a gyilkosoké, ahol úgy verhetnek agyon néger stricik rokkant öregasszonyokat, hogy egyetlen ember sem emeli fel a kezét ellenük. Nemrégén vertek így agyon, déli tizenkét órakor egy öreg magyar professzort a feleségével, az autóbusz megállónál. Fél mindenki és retteg. Ó, de jó lenne már veled úgy nekiülni és kimérgelődni magunkat...

Szakolczay Lajos, fiatal esztéta akar ismertetni a Magyar Nemzetben. Majd meglátjuk. A Vigiliánál is van egy kis esszém: *A szépség értékmérője*-ről. Gyönyörű írás. Bárcsak közölnék.

Varga Mihály, Pécel. 1981. február 12.:

A kórházi ágyon volt időm egybevetni életútjainkat... Hát valójában a mi Istenünk által kijelölt utakat kell megtaposnunk? ... Ott is, itt is egy rossz szív? Szégyellem, de örülök, hogy látom ezt a fagyban is lélegző kertet, hogy újra az itthoni meleg vesz körül, hogy újra figyelhetem az Oriont, amikor házunk tetején támaszkodik, a Göncöl-szekeret, ahogy küszködve csillogja egyre tovább magát az almafáim fölött, a Sarkcsillag hunyorgását a Várhegyre ülve, a kiszórt kenyérmorzsákra lecsapó cinkéket és feketeerigókat.

És verd ki a fejedből, hogy van végső törvény és jogerős ítélet. Csináljuk, könnyeiken keresztül szűrjük a múlt szépségeit egymásnak, ráborulunk az asztalra és sírunk, már a borunk is savanyú, de isszuk. A *Bokáig gondban* és az *Aldebaran* fényességében erősködünk, beállunk a *Besnyői búcsú*-sok Máriás-zászlót vivői közé, hogy még egyszer végigtapossuk drága ifjúságunk legszebb útjait.

Fáy Ferenc, Toronto. 1981. április 15.:

Kutyául voltam és vagyok. Januárban elfogott valami szűrő fájdalom a vállamban, és nemhogy nem szűnt meg, de sajnos naponta erősödik, nem tudok itthon maradni, mert akkor hogyan fizetjük a lakbért, hogyan ruházkodunk és eszünk? Az égi madarak kora már lejárt és nem nagyon lábatlankodnak itt a Jézusok, még szeretnék élni és megírni sok mindent, ha hazajövök a munkából, már szinte az ajtóban elalszom, vagy rogyok össze.

Hiányzik Pécel. Hiányzik és fáj bennem éjszakákon, nappalokon át:

„Hiába futsz. A rom-húség helyett
sem ólat nem lelsz, sem búvóhelyet.
Tüskés magányod útvesztőiben
nem lesz egy szó, egy társad, akivel
megoszthatnád, mit tettél és teszel.
Majd fúj a szél, s a cserje-semmiben
a hűvös ég csorog le szíveden.

Róka kiált. De már a felcsapó
lángok mögül nem ér hozzád a szó.
Mókus repül a tűzben... pár faág...
madár zuhan, s halálán felbukó
utak hordják az égett hús szagát.

És nézd, hogy' állnak ott a fák!
Hogy' állnak bölcsen ott a lobbanó
halál előtt a forró hallgatás
gyűrűiben, hol pernye lett a szó!
Nem értik meg, hogyan versz gyökeret
az ellenedre omló félelem
sziklái közt.
Hol, majd ha fű a csend,
haláloddal is egyedül leszel.”³⁶

Felrázott szemek mélyén, állig felhúzott kezek melegében élek és élünk. Valami mindig felkel bennem és tart, segít, tovább emel. Te vagy? Vagy rajtad keresztül a falunk? – Ki tudja? Isten vezetett elém, hogy hitet és kitartást kapjak tőled. Van valami vírus bennünk. A hit örök-életre vezető vírusa. Az a rózsaszál, melyből az Iluskák meséi születtek, hosszú magyar évezredekén át. És ez is valami. Vagy ez a megtartó minden?

A Szépségről szóló kisesszém szalagra olvasom és elküldöm neked.

Varga Mihály, Pécel, 1981. június 13.

Te adtál, de meg kell halnod, hogy kőbe véssenek. Ezt tudod, tudjuk, s akik még nem tudják, lesz majd miért hódolón vezekelniök.

Amikor nagy búsán lehajtom fejem egy-egy harangzúgáskor, hidd el, siratom magunk. Hát ennyire szép-e ez a magyar élet? Hát ennyire ide tud láncolni magához ez a szülőföld?

Röpködök a „Koporsó-hegy”-ről a „Szelek tetejére”, „Pusztá-forrón” teleiszom magam a forrás vizéből, a haranglábon álló kisharangot kongatom „Locsod-pusztán”. Véresre csúszkálom a térdeimet a „Mária-képesfánál”, köveket keresek a „Templomdombon”, csontok után kutatok a „Bajtemetés” tetején. – Sisakokat, puskákat és szuronyokat hányok rakásra a „Lebukiban”. A „Várhegy” tetején ülve, a régi vár apródjának érzem magam, s onnan kiáltok feléd, át, a „Látó-hegyen” lévő csárdához, hogy gyere Ferkóm, fogjuk át egymás vállát és ballagjunk le az „Isten-gödre” csodás kis tündéerkertjéhez. – És ballagunk dalolva, félrekapott kalappal a fejünkön, a térdig érő árvalányhaj simogatásában. A nap sugarai langyosan dédelgetik a temetőket, de csörren a kupánk és iszunk. Ballagunk, és nem fáradunk bele; a búzavirágok és pipacsok erdejének taposása közben már a „Hársas” alatt vaddisznóra lesünk, és őzek csapata örvendeztet meg bennünket. A csodaszarvasról pusmogunk, és a mezei nyulak serege kacag rajunk. Hát el lehet fáradni ebben a ballagásban? Akkor, amikor végig daloljuk a határt, a „Hosszú-rétek” fűzfái alatt fűjük ki magunkat, s a gomblyukunkba megbújít rózsaszálat hajókanak dobjuk a Rákosba, hogy vidd, apró fodrozással, mert „Egy rózsaszál szebben beszél...”

Hát, bírtuk eddig?

„Hol, majd ha fű a csend,
haláloddal is egyedül leszel.”³⁷

Nem igaz! Lehet, hogy piszokul elrontottuk valahol, de azt sem érdemeljük meg, hogy a temető kertek öreg fejfáit végigsimogassuk, s a hősök fölé mezei virágokat szórjunk? Ne irkálj diagnózisokat... és ne tüzeld már bele magad a búcsúszavak súlyosságába.

Utolsó beszélgetés volt ez, a két napja már halott Fáy Ferenc költővel, a barátommal. Ki tudta?

Talán érezte, hogy már alaposan kidaloltuk magunkat a határban, s neki tényleg szüksége van egy nagy pihenőre? – Egyedül, nagyon egyedül maradtam.

„1981. június 10-én hajnalban, Fáy Ferenc költőt magával ragadta a halál, tíz nappal a hatvanadik születésnapja előtt!” – röppent szét a hír, szerte a világba!

Szinte velőt-bomlasztó zokogással borultam le a kertünk rögeire, hisz éppen kapálgattam, és gyermekesen, nagyon mély fájással csak sírtam, sírtam. Fázós vacogással ejtettem ki a tegnapelőtt írt levelem minden sorát, a nagy daloló bandukolásunkat a határban, s a megmagyarázhatatlan nagy megérzést: „meg kell halnod, hogy kőbe véssenek.”

És elindultak felém a fák, bokrok, virágok, dombok és völgyek, bogarak és csillagok, a poros és sáros utak, a körte, szilva és az almafák sóhajai, madarak sikoltása, a lélekharang altató hangja, a Rákos, és az egész határ, az égen úszó bárányfelhők, s csak sírtam, és nagyon közel éreztem a temetőt.

Az égboltszillag-milliárdjainak fénye sugározza be: sírhantodat a torontói temetőben. A tested takaró kőlapra könnyek, virágok, és babérlevelek hullnak. De te, Fáy Ferenc költő, Pécel szülötte, ki rongyokká tépett életedben a nagy távolságokon át is, csak szülőfaludról énekeltél, mert itt harmatozott be a hajnalok hajnala, és itt szakadt rád, az álmokkal mindig teli éjszaka.

Csak mosolyogj, ha fölötted a térdek koppanását hallod, mert elkésett térdeplők ezek, akik már imádkozni, és sírni sem tudnak sunyin lapuló szégyenükben!

Tudták, hogy élsz, hogy zsoldárokat hintesz a világba, hogy a halhatatlanság bástyafokán állsz, és a magyar irodalom babérlevelein taposol. Hiszen ott lapult az íróasztalok mélyén az 1956-ban írt *Jeremiás siralmi* című kiáltványod, *Az írást egyszer megtalálják* (1959), a *Törlesztő ének* (1963), a *Magamsirató* (1967), az *Áradás* (1972), és a *Kövület* (1977) című versesköteteid! Olvasták a Vigíliában gyakorta megjelenő verseid!

Tudták, hogy a szerteszóródott magyarság legszebb szavú magyar apostola vagy, s ígét hirdetőn a múlt irodalmi szépségeit formálod történelemmé a jelennek és a jövőnek.

Tudták, hogy a sok péceli fájtást, zsellérek verejtékét és a zsíros-kenyeres, döglesztően fárasztó munkás nappalokat, és a templomok harangjainak zúgását lágyítod a temető-kertek dült keresztjei fölé.

Tudták, hogy hiába élsz ott, de mindig itt vagy, s Pécel egész határa, az itt élők örömei és sóhajai, az apró és súlyos bánatok könnyei, kiolthatatlanul égnek benned. Tudták, hogy lélekben kísértétként visszajársz, s egy-egy eljutott szavad sokak szemét teszi könnyessé.

És azt is tudták, hogy Fáy Ferenc, a költő, bekopogtatott a főváros „elbástyázott” irodalmi kapuján is, de zsoldárainak csak egy-egy szava jutott át a sárral betapasztott kapuréseken, szinte sikoltva:

„Minden csak csonk, minden csak vázlat,
tört torzó, csorba részletek...
Ötvenhét éve magyaráztlak
és tanullak, hogy értselek;

téged, akit sem magyarázat,
sem szesz, sem vers, sem hajdani
hazug-szavak-kendőzte lázak
nem képesek kimondani.

Ki vagy te, hogy a vissza-sajgó
fájdalmak kínját rám rakod,
hogy engem zárjon minden ajtó
s figyeljen minden ablakod;

mikor félelmem benned élem,
Benned zuhannak rám a fák,
s úgy visszhangozlak, mint a léptem
visszhangozzák az éjszakák.

Szükségem undorába lépek,
s magamra száradva viszem
- fel-felbillenve, mint a részeg –
te-is-kerülte életem.

Ki vagy te, hogy a vissza-fájó
szik-verte órák sebhelyén
téged fordít ki itt az ásó,
s te nyílsz ki ujjaim hegyén;

hol minden csonk... minden csak részlet...
beomlott sírás, tört szavak.
Ha félek, téged fütyürészlek,
Hogy halljalak.”³⁸

Zárt kapuk mögül csak az ég felé fordíthatom a könnyektől sűrű barázdákra szántott arcom, emlékezem, és a fénylő csillagoknak mondom el, hogy „mondani” foglak, míg megnyílnak a kapuk, hogy harcba szállok minden barikáddal, s az utolsó nagy kitárulkozáskor is a te zsoltáraiddal hunyom le a szemem! – De addig mondalak.

A költő röviddel a halála előtt küldte ezt a verset az Irodalmi Újságnak (Párizs). Feltételezhető, hogy saját sírfeliratának szánta.

Sírfelirat

„Egyszer csak eltűnt... Bár lehet,
épp most szó tágasabb eget
a sár fölé magából.
Mert az, ki halva sem halott,
kissé kilóg ez elszabott,
konfekciós világból.”
1981.II.2. ³⁹

III. Recenziók, méltatások

Tűz Tamás⁴⁰: *Áradás. Fáy Ferenc versei.*

A háború szétfújta a virágok bóbítáit. Ha a hasonlatot átvisszük az emberre és az emberről a költőre, a magyar irodalomban még soha nem látott jelenségnek lehetünk tanúi. Pehelykönnyű, törékeny ejtőernyők ereszkednek le a világ minden tájára, megfogamzanak, különös virágba szöknek. Fáy Ferenc tehetségét vagy három évtizeddel ezelőtt kapta fel a vihar, s röpítette tengereken át, hogy Kanada hideg-rideg televényén verjen gyökeret. És csodálatos, a torontói talajon magyar virág, hamisítatlan magyar pitypang ütötte fel a fejét. Körülnézett és riadtan vette észre, hogy ez a világ nem az ő világa. Sietve magyar tájat varázsolt maga köré, magyar kerítést, mi mögött guggosbab lapul, az udvaron kendermagos tyúk kárál és a kútnál láncra vert vödör zörög. Fölépítette maga körül Pécelt a gyepsorral, a BESZKÁRTTAL és a MÁV-val.

De ne higgyük, hogy ez a lázas építkezés holmi gyermekláncfüves játék, holmi „Lánc, lánc eszterlánc”, nem, a költő érezte, tudta, hogy mindez nem fogja megvédeni sem őt, sem véreit a kor szörnyűségeitől. Ha jobban sorai mélyére nézünk, fölfedezhetjük a bukolikus színen kibontakozó Madáchi tragédiát, az örök háromszöget: ISTEN – EMBER – SÁTÁN gigászi küzdelmét. Fáy költészetében az Isten nem valami elvont lény. Isten bár „messze lakhat”, azért itt van köztünk, ha nem is úgy, mint József Attilánál, hogy golyózik a gyerekekkel, hanem itt van kítaszítottágunkban, száműzetésünkben, aki felé a költő úgy nyújtogatja kezét, mint kisdéd a hold felé, akivel perlekedik is néha, aki felé tétova léptekkel indul el.

És az ember? Csak a *Kegyelem* című rekviemet kell elolvasnunk, milyennek látja a költő embertársait s bennük önmagát. De minden verséből a meghajszolt, magányos ember arca mered felénk: „... aztán az ember egyedül marad a hajnalokkal... hazátlanul... az ember égő fészkei forognak... álmaim magzatvizében erősödik a Kés és a Bomba... és összekuszálódnak mind a fák, s az arcok alján ráncos gondok ülnek... fejem felett a vérrel megcsúfoltak szép, sárgalábú madara repül...”⁴¹

Ez a laza mozaik is megrendítő erővel vázolja föl az ember megbomlott rendjét, iszonyú zuhanását.

Fáy költészetének démona a mindenségben föllelhető, kitapintható Gonosz, minden baj forrása: a kísértés ördöge, a zsarnokság Sátánja, a pénz, a kapzsiság, az ármány Mefisztója, a kevélység Lucifere. A szelídhangú, varázslatos színekben játszó poézist ez a kontraszt festi alá, mélyíti el. Így teljesül ki a kék-sárga háttér a sötét ibolyából az izzó vörösbe ívelő szivárványhíddá, mely a születéstől a halálig átöleli az egész emberi életet.

Fáyt, mint minden vérbeli költőt, mindig egy gondolat bántja, s addig nem nyugszik, míg ezt a gondolatot elmélkedéseinek kohójában arany gyűrűvé nem alakítja. Verse mindig egységes és kerek, egy központi eszme körül kristályosodik ki, Drámai költő, a tragikus bárdok ama fajtájából, akik egy-egy mozdulatból, vagy akár a mozdulatlanságból is megkapó atmoszférát teremtenek. Kezében a kis dolgok is jelentőssé válnak s a szürke hétköznapiokból történelem lesz.

Buday László⁴²: *Prológus. Fáy Ferenc.*

(Krónika. A kanadai Magyar Kultúrközpont lapja, 2. évf., 6. szám, 1976. június.)

„A körtefánk csúcsáról messze láttam.”⁴³

És ez a mondat magában foglalja minden művészet Ars Poétikáját. Messzi látni, és a látottakat írásban, szoborban, festményben vagy zene éteri nyelvén, szép, egyszerű szavakkal elmondani mindazoknak, akik akarnak látni, akik akarnak hallani, és akik

készek kitárni magukat és befogadni azt, amit a művészet jelent az emberi társadalomnak.

Mert nehéz látni a mi ködporos világunkban, amikor a gépi zajban elsiketül a fül, és a televízió képkonzerve készre kevert moslékát lötytyenti felénk valóságos étel helyett. Nehéz látni, nehéz sírni, nehéz örülni, és nehéz egy baráti kezet találni a sok elszennyeződött embertárs között, ha lábunk zsombékra lépett, és a szilárd talaj a messi kékben elveszett.

De van, aki lát közöttünk... és szurokba hempereg, és meggyújtja magát, hogy azok is lássanak: Kétségbeesett világosság, eleven fáklya! Páran rámutatnak: ni a bolond, szurokba mártotta magát és elhamvad, ahelyett, hogy menteni segítene!

Mások kiáltják.....az ő fényénél látunk!...

Kell nekünk valaki, aki előbb lábujjhegyre áll, majd a körtefa ágán fürkészh, és ha sötét van, meggyújtja magát, hogy lássunk. Lássuk őt és rajta keresztül meglelthessük a csapást a rengetegben, ahol a félelem, az egyedüllét, a sötétség reménytelensége szorongat.

Kell nekünk valaki, aki meggyújtotta magát. Kell nekünk a világossága, hogy a kék távolban megtalálhassuk elvesztett önmagunkat. Kell nekünk mutatóujja, hogy irányt leljünk, kell nekünk mesélő szava, mely visszavezet az elvetélt múltba, elővarázsolja az elfelejtett gyermeki örömet, mely mindannyiunk múltjában ott parázsol, de lángra nem kap. Kell nekünk megértő mosolya, hogy szelídségében feloldódjon gonoszságunk, és ártatlan gyermeki szemmel egymásra tekint hessünk.

Kell nekünk valaki....

De micsoda boszorkányság, micsoda vegykonyha, micsoda rejtélyekbe burkolt ködös szombat lázgőzei, lidércjátéka ígéretet itt nekünk... értelmetlenül állunk... és azt mondjuk,... nem értem a művészetet. Nem értem útvesztőit, nem értem igazságait.

Egyet azonban elfelejtünk... A labdarúgást sem értenék, ha nem tanultuk volna meg a szabályait, nyelvtanát, szavait... Nem élveznénk, ha elriasztana a meccsre utazás fáradalma, a tömött villamosok sora, a nyári nap heve, vagy az őszi eső mindent átjáró nedvessége. Nem jelentene számunkra semmit, ha nem ismernék Puskás Öcsi helyét a csatársorban. A végigizgult, végigordított meccs után pedig ismét a tolongás. Nem beszélve az anyagi áldozatokról, melyet belépőjegynek hívunk. Mennyi fáradságot, mennyi törődést, mennyi felkészülést kíván egy egyszerű meccs, ha élvezni akarjuk....

Csak a művészettől kívánjuk, hogy sült galamb módjára a szánkba repüljön. Mi nem akarunk tolongani érte, mi nem akarjuk a lábunkat letapostatni érte, és ha lehetséges, még a belépődíjat is lespórolnánk...

Persze mindezt nem valljuk be még önmagunknak sem. Viszont él bennünk egy távol fakó sejtelem, hogy kell a művészet, kell a szó, kell a hang. Él bennünk egy sanda gyanú, hogy a sokszor emlegetett műveltség valahogyan kapcsolatban van evvel a valamivel, melyet nem értenek ugyan, de mások előtt nagyon előkelő hozzáértőnek mutatkozni, jó szép tollakkal ékeskedni, még ha hamisak is azok a tollak. A pártik füstjében, az ital bódultságában úgyse veszi észre senki... Jó valahogyan műveltnak látszani, mert valahogyan fontosnak tűnik... Csak a belépődíjat ne kelljen befizetni!

Minden jött-ment politikai kalandor, széles e világ bármely sarkában uralkodgatott is, egy dologban azonosult. Nem értette a művészetet. Azonban reszketve félté és a számára érthetetlen félelemtől hajtva, békeálarcot húzott, senkinek sem kellő segítő kezet nyújtott, ájtatos farizeusi pofát vágott, és lépes mézzel csalogatta mindazokat, akik művésznek mondták magukat.

Hiába!... Milliókat bújtattak csizmába, százezrekkel játszottak haláltáborosdit, kitelepítésdit, új templomok zagyva tanait óbégatták seholszem-sehova papok, a térdeplő

birkanyájaknak. Mindent bemocskoltak, mindent behálóztak, mindenhova bekukkantottak, okos gépeik segítségével kartotékoztak. Minden elgörbült, minden összezavarodott.

Az égen egy maradt csak, az igazság tejéből táplálkozó művészet! Sem rácsok, sem drótok tüskéje, sem, hízelkedő udvaroncok pojácahada sem képes útját eltéríteni, lényegét megváltoztatni. Igazat mond! Sokszor igazsága fáj, máskor álomba ringat, vigasztal.

„Az eleven fáklya körbeszalad és ordít.
Hallottátok... ne fontoskodjatok!!!
E két szó a nektek repített ige, e két szó a nagy könyv.
E két szó, mely a világ rángását feloldaná!”⁴⁴

De mi igenis fontoskodunk! Gyermekeink számára magyar iskolát szervezünk, hogy „hadd tanuljon az a gyerek magyarul”, pedig nekünk is el kellene egy kis iskolázás, hiszen úgy gyermekeink sohasem fognak megtanulni magyarul, ha mi közben szépen elfelejtünk. Fontosnak érezzük, hogy a gyerek magyarul tudjon, de ehhez elengedhetetlenül szükséges, hogy polcainkon ne hiányozzon a könyv, és hogy a könyv olvasott is legyen. Mert nem csak íni művészet, de olvasni is. Nemcsak megálmodni, de újraálmodni, nemcsak kottát róni, de énekelni.

A leggyönyörűbb harmónia alkotni és az alkotást megérteni. Olvassuk a sorokat, és a történelem kel életre bennünk, szavak képe igaz történésé. Részeséivé válunk az alkotásnak, társai a legnagyobb szellemeknek: Móricz Zsigmond, József Attila, Csontvári bennünk, velünk válik naggyá, bennünk teljesedik ki, bennünk válik értelemmé. Ezért igaz, hogy a kultúra mindazoké, akik akarják és kitarják magukat.

Nemcsak festeni kell tudni, hanem látni is, nemcsak írni kell tudni, hanem olvasni is. De ez csak akkor lehetséges, ha folyamatosan tesszük. Nem lehet egy évben egyszer tárlatra menni és minden szökőévben egy ponyvaregényt elolvasni, lehetőleg úgy, hogy a gyerek kezéből ragadjuk ki, mint fertőző bacilust.

Egy verset nem lehet olvasni, csak verseket lehet.

Művelnünk kell önmagunkat, szántanunk kell a bennünk lévő ugart, termővé kell tennünk lelkünk talaját, hogy a barázdák egészséges magot öleljenek, öntöznünk kell, vigyáznunk kell és akkor a termés jó lesz, bőséges lesz és a jövő kenyere párás boldogságban, mosolyog asztalainkon.

Ez a titka a megérésnek! Műveljük önmagunkat, hogy képesek legyünk a hallásra, látásra.

Nem sámánok óbégatása ez, nem úri udvarok krinolin forgataga, nem titkos pogány szertartás birkaáldozata... hanem az értők és az írástudók szent frigye, melyet egy közös szóval foglalhatunk össze: Művészet.

Ma egy ilyen írástudót köszöntünk, aki a hunyorkáló nyelvet tartja bennünk életben.

Kell nekünk az ő kiáltása, kell nekünk figyelmeztető ujja, és a sokszor oly reménytelennek tetsző atombombás világunkban jó gondolatai melegéhez kuporogni.

Szavain keresztül mindnyájunk ismerőse, mindnyájunk papja, mindnyájunk édes rokona, nekem barátom: **Fáy Ferenc!**

Vigília, 1978. október, Tájékoztató c. rovat, szerzője ismeretlen:

Fáy Ferenc: *Kövület* című kötete újabb, jelentékeny állomása a mind magasabbra ívelő költői pályának. A könyv középpontjában, a lapunkban megjelent *Keresztút* című ciklus áll, mely Fáynek egyik legszebb, de az egyetemes magyar lírának is maradandó

remeklése. A költő nem hódolt be divatos hóbortoknak és irányzatoknak, hanem költészetünk legnemesebb hagyományait követve gyúrja anyagát; bármilyen legyen is verseinek matéria, kezében minden képlékennyé, engedelmessé válik. Innen kifejezésének könnyedsége és eleganciája, mondanivalójának tágassága és egyetemessége, képeinek meghökkentő szuggesztivitása és mélysége. Bármelyik versét lapozzuk is fel, mindegyikből megcsap a személyes vallomás hitele, őszintesége. Fájdalmas, keserű és kiábrándult világában ritkán gyúlnak ki az öröm lámpásai, legfeljebb egy-egy mécses tétova fénye világítja be emlékeinek és vágyainak birodalmát. De ezt a parányi fényt elkötelezett szenvedéllyel óvja-védi a világ elől, s igyekszik lelkének egyre mélyebb köreibe rejteni. Az emigrációban oly gyakran burjánzó dilettantizmus és szemfényvesztés dokumentumai között jóleső érzés ilyen egységes anyagból gyúrt szikrázóan kemény, feszes vonalakkal rajzolt költői világgal találkozni.

Határ Győző, London:

(A „Ruhátlanul” c. vers margójára. 1975. június 26.)

Az emigrációban legkedvesebb költőm Fáy Ferenc. Mert /1/ a vers azt mondja, amit ő mondani akar, /2/ ő azt mondja, amit a vers mondani akar, /3/ a vers nála mindig annyi – amennyi: nem kuporog és nem áll koturnuson, nem hosszú, nem rövid /4/ minden verse szívet tépő – oly annyira, hogy /5/ elolvasása után megrendülten ülök és bámulok a semmibe. Mindezt érdegmentesen mondom és tanúsítom, Isten engem úgy segéljen, ezért nékem sallárium nem jár s neki is legyen immár mindegy, élek-e, halok-e. Csak épp a hazai vers-diaré mocsoktengerén mindennaposan átgázolva – jólesik megfürdekezni ennyi tisztaságban. Türelemmel jegyzi – valamely Öregsátánnak elszerzett, hitből-örömhírből kicsípött legénye, **Határ Győző, London.**

Ignotus Pál, London:

Valósággal kereszténnyé váltam a *Keresztút* felfalásakor. Ámbár ez se pontos, mert a litániáid – nevezhetem így? – keresztény és keresztyén és zsidó egyszerre, s még a magamfajta vén istentagadó istenpóhite is belefér. Az a józan és magasztos közhely duruzsol benne, amelynek hite és ihlető ereje nélkül mindnyájan felfordultunk volna, a Mária siralom névtelenjétől József Attiláig és megannyi utódjáig, mielőtt a szánkat ép szóra nyithattuk volna. Ez persze nem az én felfedezésem, nem is a tiéd, de a te érdemed, hogy három évtized nosztalgikus és opálgzó természetre fonódott elrévedés után az egyszerű emberi csodára találsz simuló szavakat, méla jambusokba és keresztímbé hangszerelődőket, sose vetkőzve ki látomásaid eredendő rendjéből – Tóth Árpád és Juhász Gyula, vagy Chagall rokona? nyilván mindnyájuké – s ugyanakkor beleszűrve egy kis Francis Jammes-ot is, kiről nem tudom, ismered-e egyáltalán: újkatolikus, vagy ó-katolikus francia költő volt a századforduló táján; magyar költők közül leginkább Szép Ernőre hatott, de hogy kire hasonlított leginkább, nem tudnám megmondani. – Sem, hogy ki más írhatta volna: „Beburkolta a gyołcs tavaszi égbe / didergő teste szégyenét.”⁴⁵ A szégyen, mint megdicsőülés – fájó, istentelen szívvel mondom – nagyon keresztény gondolat. Freudhoz méltó. Honnan a nyavalyából jutott eszedbe? De abba hagyom a talmudizálást az evangéliumi látomáson. Elég az hozzá, hogy gyönyörű.

Egri György:⁴⁶

(Toronto, MENORA c. lap, Könyvespolc)

Kövület – Fáy Ferenc új verseskötetéről. Torontóban kiadott verseskönyv került a kezembe, s azt forgatom, ízlelgetem most már napok óta. Pedig nem könnyű írnom róla, mert a versek szerzője Fáy Ferenc olyan ember, akivel kapcsolatomban igazán nem

mondható rózsásnak. S mégis ez a Fáy Ferenc, most már napok óta széppé teszi az estéimet.

Nincs semmi okom, hogy megváltoztassam véleményemet a költő politikai magatartását illetően, már ami magánemberi minőségét illeti. De mint újságírónak kötelességem, hogy olvasóimnak számot adjak arról, ami érdekes történik. Tehát becsapnám olvasóközönségemet, ha nem írnám meg, hogy Torontóban él egy olyan magyar költő – Fáy Ferenc – akinek nevét évtizedek, de valószínűleg évszázadok múlva is tanítani fogják a magyar iskolákban. De verseiből jó egynehányat kötelező lesz tudni minden diáknak. Mert Fáy legutolsó verseskötetével a magyar irodalomtörténet klasszikusai közé vonult be. Nehéz szívvel írom ezt le egy ellenségről, de mit csináljak, ha így van. Egyébként Fáy Ferenc mint költő abszolút humanista, aki számtalan versében följjadul a bármilyen fajtájú üldözöttek nevében. Viszont ennyi a verseskönyvről kritikának elég is, de aki a magyar költészetet tényleg szereti, az – akár egyetért, akár nem Fáy-val – nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy versesköteteit ne tartsa ott a könyvespolcon. Mutatóban, ízelítőül két verset közlünk belőle.

Tóth László⁴⁷:

(Katolikus Szemle, Róma, 1978. 2. szám.)

A Jeremiás siralmi /1956/, Az írást egyszer megtalálják /1959/, Törlesztő ének /1963/, Magamsírató /1967/ és az Áradás /1972/ után a Kövület Fáy Ferencnek immár a hatodik verses kötete.

A végső, önmagával való számadás, színlelni már nem tudó hangja ez, a szinte hangtalan kitárulásé, az önsanyargatás aszketikus katarzisé, amelyben föl-fölkísértének – egyre többször s egyre végzetesebben – a halottak. Jobbára már csak velük társalkodik, mert a köréje nőtt későbbi világban már csak azok megértésére számíthat, a tömény magányban, a „csontig fájó esték hűvösében” lélek-egyedül maradt költő, aki borzongva állja néma tekintetüket, melyből kisejlik a vád s eseng jóságos megbocsájtásukért.

A „rázuhanó félelem” dermesztő légköre hangszerelte a kötet legtöbb darabját, amit a cím is kísértetiesen tükröz. Annak a vallomásaik ezek a versek, aki már csak abban remélhet védekezésül, hogy majd „ölébe veszi egy csillag, ahogy született hóféhéren”. Ezt a hóféhérséget csak szenvedéssel lehet kiérdemelni. Ezért érzi át konkrét, valóságmeleg szeretettel élők és holtak fájalmát s meghallja még az „eltaposott bogarak sóhaját” is.

Saját és mások életéből tudatába égett tragikus emlékfoszlányok rémlenek föl előtte s a mások bűnéért szinte részfelelősséget vállal a közömbös kor érzéketlen lelkiismerete helyett. (Kovácsikné, Riesz Róza néni, Fitos Jani, stb.) A tulajdon magatartása fölött érzett lelkiismeret furdalás egyrészt azért mélyebb, mert az élmény maga visszavetül a gyerekkorába s ezért megnő arányaiban, másrészt azért gyötrőbb, mert már végleg jóvátehetetlen.

Az emberi lelkiismeret öngyötrő lelki kérőzése ez a könyv, mellyel bennünket is tisztábbra gyötör a szerző, a világot is, tisztább fájó verseivel. Mint a beteg tüdőből fuldokló köhögéssel kibukó alvadt vérdarabok, úgy merülnek föl mélyről jövő gyerekkori csínytevésük fölött érzett szociális lelkiismeret furdalásai, melyek az igazi ihlet vörös izzásában – mint szent Januárius vére – fölforrnak, hogy azután a vers kövült kristályformáiban számunkra is megmaradjanak.

Döbbenetes mélységű röpirat ez a könyv, mely a diaszpóra világúréból – s ezt örömmel vesszük tudomásul – részben eljutott Magyarországra is, ahol a Vigília c. folyóirat közölte a *Keresztút* című ciklusát. A *Keresztút* olyan új és olyan egyszerű, de

olyan ősi, mély átélésből fakad, amelyet még sohase olvastunk az *Ómagyar Mária siralom* óta. Ez az igazi, modern, az énkonfliktusnak szinte a tudathasadás határáig, személyesen megélt mélységéből születő, mai egyházművészet; a mai ember keresztútja, a mi lelkünkhez időzített keresztút s ezért váj bele mélyen mindnyájunk lelkébe, mert a mi korunk művészetének nyelvén szól hozzánk, megrázó képekben.

Hálásak vagyunk a szerzőnek, hogy ilyen mélyen, ilyen lélekbemarkolóan tud szólni magyarul a legfájdalmasabb, a már szinte meg se fogalmazható rezdüléseinkről, amelyek a rohanó kor forгатagában mindannyiunk tudatán át - átvillannak, de amelyeket a homályos fél-tudatból kihalászva csak ő fogalmazott meg úgy, hogy azok is szinte megkövüljenek.

Fáy Ferenc e versekkel megment bennünket a fásult könnytelenség közönyétől. Nem elolvassuk, hanem szinte valósággal átsírjuk ezt a véres könnyekkel rótt könyvet, mely kikényszerített könnyeink maró, sós vizével, emberibbé, tisztábbá mosta arcunkat. Hálásak vagyunk neki, hogy ezt a katarzis mi is átélhettük.

A szubjektív élményen túl, úgy érezzük, hogy a magyar versírás történetében elméletileg (technikailag) is fontos dátum ennek a könyvnek a megjelenése, mert benne talán először domborodik ki ilyen magával sodró erővel az, hogy az új s a jövő magyar versben a : kép a lényeg, ami túlmutat a rímeken, a zárt formákon, s a vers zeneiségén is. Ennek a szenvedés pirográfiájával belénk égetett, s bennünk egyre továbbélő képek a könyv diadalmas lényeg, ellenállhatatlan sikerének titka.

Ebben a kötetben a versformák és a rímek elveszítették központi jelentőségüket s a vers szervező, domináló lelke, főeleme, a mondanivaló elsörendű kifejező eszköze immár a kép. S hogy ez az új *képvers* mennyire jó úton halad, azt nem csak a többi európai vers bizonyítja, különféle nyelveken, hanem elsősorban az, hogy a kötet minden verse van olyan mélyenjáró hatású, mint bármelyik rímes remekelés. A mondanivalótól sokszor divergens technicizmus (rímek, kötött forma, ritmus, alliteráció, játékos zenei hangzás, stb.) immár egyre inkább a múlt s az, ami ma közvetlenül hat, az a közös víziót s az általa, a kép szerzőével azonos, érzéseket kiváltó *plastikus kép*. Fáy Ferenc kötete ebben már a magyar vers története szempontjából is előre mutat.

Vajon mikor lesz a diaszpóra-magyarországnak olya nagy irodalmi díja, amely méltó lenne ennek a kötetnek a fémjelzésére.

Tóth László: *Hálaének Fáy Ferencnek*

„Hajunkba markoltál
s fölemelted fejünk,
hogy könnyes szemedbe
nézzünk.

Gyarló emberarcunkon
végigcsurgattad
a fájdalom sósan maró
könyveit.

Hogyan rójuk le hálánk,
mikor nincs az a színarany,
ami megríkató szavaiddal
fölrerne?

Kikényszerített könnyeinken át
nemesebbekké s szomorúan is

gazdagabbakká gyötörtél
mindannyiunkat.

Mit mondjunk Rólad
részletekre bontva,
hiszen kristályegésszé
dermedt a fájdalom.

Dicséretedre nincs elég erős szó,
Nincs fősőfok,
Csak fölfényesedő szemmel,
Távoli, néma kézfogás”.

Szeretettel köszönt: Tóth László. Róma. 1978. márc. 14.

Hegy Béla⁴⁸ levél-interjúja Fáy Ferencsel

Mióta élsz Kanadában? Második hazádnak tekinted-e?

Igen, második hazámnak vallom, hiszen 58 éves életem nagyobbik felét itt éltem le. És mégis, ahogy egyik versemben írom:

„Bolonddá lettél. Hogy mért és mi módon
jutottál eddig, hallgasd el. Ma már
Pécelen élni s a Spadina Roadon
fizetni lakbért súlyos vád, számár.”⁴⁹

Magyar költőnek vallod-e magadat, aki nem csak azért magyar, mert magyarul ír?

Ez a „magyar” jelző ma már olyan tág, híg és annyi buktatóval teli fogalom, hogy néha ijedten kérdezem: vajon Szalonta, Érmindszent, Szabadka, Szekszárd, vagy a Gát-utca bele tartozik-e? Toronto bizonyosan bele tartozik! Mert ez itt állásfoglalás és nem öncélú játék. A nyomor és a gúny vállalása. A megszállottak és örültek hite. Próbálkozz meg ezzel a kérdéssel az otthoni Tomiban és a hazai Rodostók környékén is egyszer.

Melyik a legkedvesebb köteted a három közül: Az írást egyszer megtalálják (1959), Törlesztő ének (1964), Kövület (1977)? Milyen nehézségeid voltak a kiadásukkal? /Mi a „menetrendje” Kanadában a magyar nyelvű könyvek megjelenésének?

Könyveim felnőtt emberek. Magukért tesznek, és magukért szólnak. Arcom formáját viselik, de már nem úgy, mint mikor még térdemen ringattam szavaik. Megöregedtem.

Van, aki szerencsés és a maga kenyere morzsáiból söpörgeti össze könyveit; de van olyan is, mint én, kinek álmiai gazdag barátok előfizetése, adománya nélkül soha nem jelenhettek volna meg nyomtatásban. Könyveinkben feltüntetett „Kiadók”, csupán „nevek”, hogy elkerüljük a „Szerző kiadása” szégyenét. „Nevek” melyek mögött a könyörgés, megalázkodás, házról-házra járás szomorú ténye lapul.

A „menetrend”: egy névsor, arcpirító telefonhívások, elutasító gúny, megértő szeretet. Mondd, tudjátok ti, hány barátom, hány „kiadóm” halt meg *Az írást egyszer megtalálják* és az utolsó kötetem, a *Kövület* között? ...

Van-e munkahelyed? Dolgozol-e nem irodalmi területen a megélhetésedért? Ha igen, a költészet milyen helyet foglal el nálad? Minek tekinted napi munkád mellett?

Erdőirtás, aranybánya, kötélgyár, vasolvasztó, tej-üzem, aztán a már tizenkilenc éve csámcsogható biztos kenyér: a felmosórongy. A torontói iskolák koszos padlói, melyek felett magyarul álmodhatom kifosztott és kifoszlott álmaim. Én vagyok hibás? Lehet. De eddig még minden magyar költőt eltartott valami: szerkesztőségi asztal, vagy egy sinkai pásztorfurulya. Olyan mindegy. Egy a fontos, hogy esténként, mint a bolondok, a szavak színes köveivel játszom.

Milyen egyéb írói tevékenységet folytatasz?

Én az éjszakáimat lopom meg. Nem izgatnak itt senkit a magyar tolvajok. – Egy halvány kép a felmosórongy felett, valami régi íz, egy ősz titokzatosan kísértő színe, mely napokig kísért, benned él, hogy vers legyen. Ócska szentimentalizmus? Nem! A börtönrácsok kövülete a borostyán időben. – Ezen kívül nagyon kevés. Egy-egy bíráló, halott társak búcsúztatása, ünnepi beszéd, irodalmi estek, főleg amerikai és más kanadai városokban. Mert senki nem lehet próféta a saját ganédombján, még Kanadában se.

Van-e Kanadában irodalmi élet, olyan, mint Európában? A soknyelvű ország nyilván soknyelvű irodalommal is rendelkezik. Hogyan egységesülnek, hogyan válnak végül is „helyi” irodalomká?

Ezt a kérdést a magyarság (sajnos ma már halott) nagy barátja, Kirkconnell professzor a torontói egyetem évkönyveiben próbálta feldolgozni; aki bámulatos nyelvtudásával olvasta, felmérte és bátorította a sokrétű és nyelvű irodalmat, de közös nevezőre hozni még ő sem kísérelte meg. Harmincnégy, majd huszonhárom évvel ezelőtt, a nagy vérátömlesztések idején, a nacionalista ízű jelszavak és a radikális bosszú hetedízigen gyűlölete körül tolongó vezetők kezében csak széthullni, bezárkózni, vagy asszimilálódni lehetett. Ma meg már nem érdemes álmodozni. A civilizált, betonnal benőtt, autó milliókat dajkáló, mesterséges bébiket előállító világban egyetlen menhelye van ennek a vízfejtő társadalomnak: a TV iszonyú magánya. A színes mákony. A mindenki helyett gondolkodó, ócska hipnotizőrök álma: az egyazon egyenruhába bújtatott ember kongó óljai. A hallgató család szönyegekre zuhant egyedei, kik sörtől, pálinkától elhülyült képpel forognak a magárahagyottság mágneses körében. Hosszú hajú, eltetvesedett, dóptól szédelő fiatalok kezében ordít a gitár, pereg a dob a Szupersztárrá átalakított Krisztus sírja felett homoszexuális csírák masíroznak, 8 éves gyerekeket és 84 éves öregeket vernek agyon és fojtatnak bele a klozetok és mosdók kagylóiba.

„... Aztán csak kő, beton maradt és drótok!
S az utak kúszó lávája felett
az egysejtűek bamba népe áradt;
bögött a dzsessz, ömlött a szenny, a gáz.

Valaki sírt. Almát akart az Isten.
... s nem voltak almafák.”⁵⁰

Megszűnt az egyén, az individuum. A csordának pedig, ahogy én tudom, még otthon sem olvasnak a magyar kanászok Babits, vagy Nagy László verseket. Mert a csordának legelő kell és duda, hogy ne lássa a kést, és ne értse a bőrére alkudó kupeczek szavát.

Halljuk, van kanadai magyar rádió is, sőt magyar nyelvű televízió-adás. Mi a szerepük? A magyar nyelv és irodalom fenntartása, kanadai magyar írók és költők népszerűsítése? Kulturális misszió?

„Édees anyáám, te jó asszony”, „Bazsa Mária libája”, „Stux úr mit csinál maga most?” ... egy kis Zerkovitz, egy kis Kálmán Imre, Budai Dénes, Horváth Jenő – és úgy

szíven szellenti az embert a gyönyörűség, hogy mezőkövesdi, vagy kalocsai hímzésű gatyát húz éjszakára, csikóbőrös kulacsból issza a reggeli kávé és fokossal vágja fel a kenyeret. Otthonról kapjuk. Mert ez az üzlet. Belénk gatyásodik a Dob-utca, mint Kalmár Pali gatyásodott bele az Ostende kávéház harmincas éveibe. Gatyá, ustor, borjúszájú ümög ... és már lihegi itt is a kultúr-örület, hogy: Nézd Jenő, milyen népiesch ez a Pali. Egy évvel ezelőtt, Nagyszombaton, megpróbálkozott a magyar rádió vezetője a „Máté passió” egyik gyönyörű koráljával, hogy egy perc múlva már, a pesti „Aligátorok” ordítsák vissza nagypénteki sírjába a feltámadással próbálkozó Krisztust. A magyar televízió adását nem láttam még, mert a mi környékünkön működő kábelkompanyia nem tartja kifizetőnek a műsor átvételét. Sokan látták, de véleményükre nem adok. Rosszindulatú, igaztalan emberek. Azért mégsem lehet annyira rossz! Engem még nem „népszerűsített” egyik sem. Talán jövőre. Mikor már Zerkovitz és az Aligátorok mellett, Kodályt és Bartókot is megéri és áhítozza az emberiség. Mert nem is tudod, mennyire hiányolja a nép (mióta olvasta Ujfalussy könyvében, hogy Bartók a munkásosztály gyönyörködtetésére írta műveit), mennyire kívánja hallani. Szinte már követelik a torontói melósok, hogy hallhassák a *Mikrokozmoszt*, a *Hat vonósnégyest*, a *Csodálatos mandarint*, vagy a *Zene húros-hangszerekre, ütőhangszerekre és cselesztára* szórakoztató zenéjét! Elvégre, ne csak a csepeliek gyönyörködjenek. Vagy van kulturmisszió? – vagy mi a fene?

Van-e kanadai magyar irodalom? Gondolok elsősorban rád, Tűz Tamásra, Horvát Elemérrre stb. Itt felhasználhatnád, akár teljes terjedelmében is, legutóbbi előadásodat. Nem baj, ha hosszú, egy-egy közbeiktatott kérdéssel belefér beszélgetésünkbe. Jellemeznéd a felsorolt írókat, költőket?

Nincs. Csupán költők vannak. Faludy György, Tűz Tamás, Torontóban, Kemenes Géfin László és Vitéz György Montrealban. Van egy értékmérője az irodalomnak, mely kiválasztja az aranyat. És ez a titkot-viselők királyvize. Ma minden lelki-stréber, kiről szellemi csecsemőkorának koszos pelenkáját levette a gondos anyai kéz, és palatáblájára fel tudja írni, hogy: ÚR - ÍR, már költőnek, írónak és esztétának képzei magát. Pedig: „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.” Békére készül ez a világ. Kötelező lett, még itt is, a „Fegyverviselési Engedély”, és bízom, hogy egyszer a papírkereskedőket is majd arra kötelezi a törvény, hogy a Tollat csupán a „Tollviselési Engedély” felmutatóinak szolgálhatják ki. – Pilinszky írja gyönyörű *Apokrif*-jában: „Irtóztató árnyam az udvaron. /Törődött csönd, öreg szülők a házban”, vagy figyelj meg Tűz Tamás gyönyörű sorait, aki hallja: „korsóm fenekén a dülőutak csobogását / s a gabonaföldek zizegése / állam alatt terült el szomszajosan, / fürjek aludtak a vetés folyosóin / ki a fészken, ki a rög vánkosain / begyük melegén emelkedett a határ / sarjadt a termés /.” – Hol van a titok? Ott, ahol az ember irtóztató árnyékában törődött lesz a csönd, ahol a madarak begyén emelkedik a határ; Nagy László asszonyfejű fellegeiben; Csoóri egében, mely olyan, mint egy kinyalt kutyatányér. Nemes Nagy Ágnes lovainak sörénye között, vagy Weöres két véres sorban eldadogott világtörténelmében: „A gyerekek nem jut cukor: / tyúkganajt eszik és megleli az édest.” – Hidd el, hogy Budapest néha közelebb van hozzám, mint Montreal, vagy Torontó. – Faludyval talán, kétszer találkoztam. Tudunk egymásról, ismerjük egymást. Ő egész életében kitalált és szerencsétlen volt. Hívő, akit mindenki becsapott. Pedig, mint ahogy a remegő állat (ahogy én is és Tamás is) vágyódik valami tiszta, emberi szóra, simogatásra. Mert a rúgások már nagyon élesen fájnak az oldaladban. Fiatalokkal veszi körül magát. Tanít, oktat. De nagy, fehér haja alatt már az értelmetlen nihilt csillogják bölcs szemei. – Tamással nagy néha összefutunk. Hol egy vacsorán, hol egy irodalmi esten, hol egy pohár bor mellett. Csodálói nem az én csodálói. Hite nem az én hitem, mert én nem vagyok olyan szelíd,

olyan elnéző, mint ő. Én kiköpöm a dilettánsokat és nem ültetem a térdeimre, hogy seregem legyen. Nagyon nagy költő. Aki lehet, hogy eltévesztette azt az utat, melyet járnia rendelt számára az Isten, de megtalálta és átlépte a mindennapok korhadt horizontját, hogy beláthasson a Mindenség titokzatos, őrző karámjaiba. Él a maga gumifalú szobájában, a szavak kényszerzubbonyának szorító pántjai között, és boldog, ha néha-néha egy arca-arcú ápoló benéz hozzá és magyar szóval löki elé a kiszáradt álmokat. Enni kell, Béla, még itt Torontóban is, mert éhen döglük az ember.

Vitéz György és Kemenes Géfin László? – Istenem, ha az egy városban élők nem keresik meg egymást, akkor miért utaznánk el hozzájuk, Montrealba? – Múlt év márciusában láttam őket utoljára, montreali irodalmi estemen. A modern költészet két legkiválóbbja. Tudatosan írják és teszik az intellektuális eltévedtek dolgait. Szolgálva valamit, mely a háború borzalmaival indult el: a vezércikk-költészet plakátirodalmát. Összedőlt házak, égő otthonok, menekülő emberek ezrei, döglött lovak, elhurcolt, vagy kitelepített társadalmi osztályok kísértő árnya, és a hetediziglen-bosszú borzalmas és még ma is tartó örülete vetődött első lépésük és első szavaik napfényes örömére. Mit írhat e véres emlékekkel induló és feltöltött lélek, a tankokon érkező Isten véres Virágvasárnapján? Milyen hozsannát zenghet az út szélére lökött ember, a szájába adott feszítsd-meg-világ rongyai és pálmaágai között? Ringyók és buzeránsok, elszőrösödött, lelki tetvekkel vakaródzó megváltók előtt? Azt, amit hallott, amit látott. Melyet gyermekélete kasában elraktározott: katonák káromkodását, csigolya-szakasztó csigák sikoltását, meggyalázott asszonyok és lányok sikolyát s a prostituált föld koszos combjai között elveszett álmok soha vissza nem hozható örömét. De ez nem Móricz, vagy Galgóczi Erzsébet realizmusa, csupán mohó csámcsogása, kérdése és visszaböfögése a szájukba fröccsent piszoknak. Ez nem Picassó, vagy Bartók látomása. Csupán a rosszul összehegesztett vasdarabok, szobornak kikiáltott rozsdás magánya. A csorda tapsol, ájuldozik és a sznobba kitenyésztett lélek, saját hülyesége karámjából csodálja Istenarcú társa szomorú szkizofréniáját.

Van, aki egész könyvet ad ki a női ágyék dicsőítésére, melyet „Isten-szemének” nevez; pedig talán maga is tudja, hogy ezzel még nem vált modernebbé. Csupán kóreset, mely orvosért kiált.

Erőltetett disznóságaik, ócska pornográfiajuk is, a célját vesztett ember szomorú út-keresése. A szellem gonorrhoeája, mely már immunissá vált a józanság szérumával szemben.

Paródiává vált a költészet. Fialok és öregek, akik nem tudják, vagy nem akarják kijárni az inas éveket, hogy megtanulják a „mesterséget”, elringyósítják a magyar verset. Kettévágott autóalkatrészek, fizikai és kémiai képletek, matematikai problémák bonyolult levezetései kerülnek a versnek nevezett elmezavar pocsolóiba. Lerágnak magukról a húst. Szálgák maradnak és csonkok. – Cs. Szabó: a magasfeszültségű szabad verset említi, mint a modern költészet egyetlen maradandó vívmányát, mint ami nem tűr el henye, közepes, vagy szépen hangzó „költői sorokat” – olvasom egyik könyvének fülén. – De nem tudom, hogy e tehetségtelen és nagyképű bűvészinások korában, le merne-e ülni a megállíthatatlanul gyaluló dilettantizmus szálgás sámliira?

Hát nincs kritika? – kérdezed. Pedig tudod, hogy Budapesten is hiányzik az üzletekből az őszinte szó. Pesten, Pécsen, Debrecenben, vagy Szegeden épp úgy gügyögi egymásnak a Dévénynél betörtek hada, mint Torontóban, Montréalban, vagy Londonban: „Uram, zseni lakik önben! / Önben uram, nemkülönben!” – És milyen szomorú...

A kanadai magyar irodalom jelentős egyéniségei hazai szempontból is érdekesek. Vajon a hazai irodalomba beilleszkedőnek, az egész magyar irodalom

részének tekinted-e, vagy azon kívülállónak? Saját költészeted hol helyeznéd el a magyar irodalom – a jelenkori is – egészében?

Itt idegenben, kétszeresen kísért a bűnbeesés. A magára maradt ember, ki legjobb esetben saját magának olvashatja fel verseit, azt hiszi, hogy disznóságokkal telített értelmetlensége modern költővé avatja. Nem tudva azt, hogy Löwy Árpád hat évtizeddel ezelőtt, ízlésesebben és humorosabban csinálta. Nem neveztetve magát: költőnek és műveit: költészetnek. – Márai Sándor írja *Naplójában*: „magyar avantgarde folyóirat, külföldön nyomják. A szerkesztők és a munkatársak azt hiszik, ha tipográfiai lóugrások szerint adják közre műveiket, mintha egyenes sorokban, balról jobbra szednék a betűket. Ezek a nyakatekert versek – mint az absztrakt képek, az elektronikus zene – hamar lesznek akadémikusok, szabványosa.” – Valahol elindult ez az erőltetett, pornográfiával felhígított, vagy dekorált költészet. Hol? Honnan kapták ezek a fiatalok az indíttatás bátorítását, hogy világgá lihegjük a hálószobák titkát, beteges vágyaikat? Természetes dolog, hogy a nagy nevek árnyékában, vagy árnyékvilágában, mindenki igyekszik eltaknyolni és rejtegetni a valóságot. Pedig a teherbeesettek házasságon kívüli világa egyszer úgyszólván látható szégyenné domborodik a takargató szoknyák ráncai alatt. A „magyar nyelv Picassója” – ahogy Cs. Szabó nevezi, „Arany óta a legnagyobb nyelvi zseni” – ahogy Vas István emeli egekbe, „Fairly Spring”-jével, majd „Grancorn lovag”-jának útszéli förtelmével indította el ezt a „Playboy”- költészetet, a weöresi portákról. Itt, Torontóban, élelmes szatócsai a magyar életnek, sokszorosítva árulták az utcákon (1 dollárért) és idősebb urak, pattanásos arcú kamaszok önfertőztek esténként e költői bátorság felett. Lihegték a fiatalok, és ahogy te is tudod, megszülettek Major-Zala kozmikus nemi szervei; Makkai három éves gyereklánya, ki a bilin ülve már: „...jól feszülő kis kakával / ál-hímvesző oszlopával / magát bentről maszturbálja.”, majd Kemenes „Fehérlófia” szomorú perverz körképe az őt körülvevő világ dolgairól. – Ki a hibás? – Nem Weöres! – A kor!

Nagy bolygók vonzásába kerültek, és burjánzó piszok liánjaival bokájuk és derekuk körül, mozdulatlanságuk kényszer-helyzetében, saját piszkukba toporognak. Nagy és sokszor már kiégett bolygók lidércfényei viszik őket (kincskereső utakra) e lápvilág zsombékjai között. Nem tudva, vagy nem akarva tudomásul venni, hogy e bolygók útjai is, a kritikátlanság nihiljében futnak.

Van példa: akit egy ország emelt a vállára, aki, mint egy jó Petőfi, vagy Erdélyi József famulus indult el egyszer a középszerűség felé, ma már vég nélküli, maraton - rigmusokban nyálazza a világ homlokára „spulnira csavarható”, nagyon kétes halhatatlanságának bankóit. Nem látva, hogy üres spulnival nem lehet felvarrni a nyomorúság leszakadt gombjait.

És ez a fiatal, lelkesedő út és új keresés mégis érték. Ezt teszik otthon is az induló erők: plakátot ragasztanak. Majd ők lesznek azok, akik az elkövetkező időkben, az ember kietlen éjszakáin letépik kopott plakátjaik. Ezek még ütni mernek, leköpi a világ álszent, ráncos arcú bölceit: engem és mindazokat, kiket még ezer szállal köt a babitsi-tanítványok nem-e-világba-való hite és áhítata. – Szabó Dezső írja gyönyörű James-tanulmányában: „Ha összekarmol az élet, ne menekülj magadba, mert képzelgő hullá lesz, mely felbomlási folyamatait életnek hiszi.” – Ők nem akarnak hullák lenni, és mégis, rég lejáratott halottak lábnyomát szimatolják, elvetélt próbálkozások útját keresik.

Képverseket közöl a „Kortárs” 1978. októberi száma. Mennyivel jobban csinálta ezt Apollinaire és társai! – Valahogy az az érzésem, hogy a pesti, párizsi, montreáli fiataljaink, kicsit szégyellik a „magyar ugart.” Éppen ezért olvastam egyik kedvencem, Orbán Ottó okos, meggondolt esszejét a Kortársban, akit meghívtak az „autó alkatrészes” párizsiak és „kozmosz ágycokkal” operáló halhatatlanjaink, mondván,

hogy ő nem adta meg magát a hazai provincializmusnak. – „A dicséreten mélyen elgondolkoztam” –írja Orbán. – „Tájékozottságom említésének Párizsban semmi súlya nem volt. Azt, amit én tudtam, tudhatta bármelyik francia egyetemista. Ültem egy párizsi lakás erkélyén, néztem a Szajnán sodródó uszályokat, és riadtan éreztem, hogy azokhoz, akikkel otthon háborúzom, sokkal mélyebb közöm van, mint azokhoz, akik itt rokonszenvükkel és ingyen vacsorával fogadtak.” – Orbán Ottó ravasz, művelt költő, aki a „mesterséget” is megtanulta és tudja, hogy a provincializmus nem helyhez kötött valami, hanem csak a másokról lehúzott bőr komikus lötyögése az Isten által kisebbre szabott testen. És mégis (nem erőszakolt hazakacsintgatás) a közös szó és a közös gond kapcsolja a kinti fiatalokat is azokhoz, akiken, Pesten lötyög a bőr.

Hogy én hová tartozom? – Talán azokhoz a hullákhoz, akik felbomlási folyamataikat életnek hiszik. Valahová, a harminc év előtti, „Új-holdasok” közé. A Pilinszkyk, Nemes Nagy Ágnesek, Szabó Magdák, Rába Györgyök, Somlyók induló világához.

Önkritika? – Nem! – Magam-morzsolta göröngyök dübörgése saját kis koporsó-*ólam fedelén.*

Kiket tartasz mestereidnek, melyik költői irányzatot érzed magadénak? Ki a költői mintád, példaképed?

Mindenkit, akitől kaptam valamit! Pázmánytól, Nagy Lászlóig, Csokonaitól Ágh Istvánig. De talán mégiscsak Szalonta és a Gát-utca közötti szűrítőköteleken szívtva fehérre a nap, sokat sulykolt, viseletes szavaim. Tudom, nem előkelő dolog ilyen egyszerűen válaszolni erre a kérdésre. Előveszem a Kortárs, Új Írás, Tiszatáj, a kinti újságok, folyóiratok interjúit, ezeket a kétülékes ringlispileket és ijedten látom, hogy a kérdezettek, de főleg a kérdezők, hogyan mondják fel a legújabb (javított és bővített) Irodalmi Lexikonok névsorát, írók neveit, kik rájuk hatással voltak. Lökkös Antal, a Svájcban élő kiváló költő és kritikus írja valamelyik Illyéssel folytatott beszélgetéséről, hogy ezzel az interjúval kiöntötték az illyési nemzeti-emlékművet, ünnepi dolmányban, áhítatos pózban, melyből csöpög az irodalom és az esztétika, de már szeretnének megismerni Illyés Gyulát, az Embert is! Milyen igaz! Ezekben a beszélgetésekben a költők nem esznek, nem ismerik a badacsonyi kéknyelűt, a kukoricapálinkát, nincs anyagcseréjük, soha nem voltak nyilvánosházban, csak radioaktív irodalmat párolognak, mint egy kilyukadt atomreaktor. Fél az ember tőlük és menekül közelükből.

Filozófiámat egyszerű péceli parasztoktól, jutasi őrmesterektől tanultam! Simogatásokból és rúgásokból álltak össze bennem bölcsességgé. Olajos kezű munkásoktól, kikkel együtt zötyögtem Pest felé, a hat órás vonattal. A hét gyerekes, szegény tanyasi asszonytól, Kovácsiknétől, aki hajnalban megszülte „Janit, a bűdös kurvát”, de reggel már kapált... s „piros vér csurgott le barna lábszárán”⁵¹. Ezek írták bennem a legszebb verseket. Értük és velük nyúlok fel a napok poros polcaira, hogy aztán Józseffel, vagy Illyéssel, Babbitssal, vagy Szabó Lőrincsel, Radnótival, vagy Vas Istvánnal, Ratkó Józseffel, vagy Tandorival felmondjam őket magamnak. Mert én még látom a szőlőlugast, a padot, Pilinszkyvel; azok között, akik már nem látnak semmit. Mert nem akarnak látni. Látom és bizonyítom: „a levelek nyomasztó viaszos zöld / távollétét...” és azt, hogy: „... mégis itt állt.”

A kanadai magyar irodalomnak nyilván célja, hogy a magyar kultúrát ébren tartsa, a magyarság-tudatot és az anyanyelv tisztaságát ápolja. Van-e ott magyar költőnek, írónak ilyen feladata is és hogyan képes betölteni ezt a funkcióját?

Csináljuk, tesszük. Csak hallgatóságunkat, olvasóinkat szívják fel lassan, a temetkezési intézetek, selyemtapétás ravatalozói. – Fiaink? – Olvasztótégely ez az ország, a maga nagy szabadságával. Itt imádkozhatsz és káromkodhatsz is magyarul. Sírhatod, hogy: Isten áldd meg a magyart... Viheted a gyerekeidet, saját düledező

hitedet a magyar templomba, hétvégi magyar iskolába. De vajon, ez a hetenkénti magyar-pár-óra elég erős parafaöv-e arra, hogy átússzák vele az angolszász óceánt? Emlékszel a tolnai, baranyai svábokra? A körösi, isaszegi tótokra? – És ránk kenik, hogy mi sovíniszták voltunk. – Aztán itt vannak a „pólócsizmás, balkáni angolok”, a maguk nagy angломániájával. Látnád, hallanád, hogyan tagadják meg szavaink. – Hogyan is írta Kosztolányi?:

„Beszél magyarul, németül, kicsit
angolul is, de minden nyelveken
csak rothadt frázist.
Ez az anyanyelve!”

*Csodálom verseid szép magyar zengését, szavaidnak gondos magyarságát.
Hogyan tudod így megőrizni a nyelvet, ily rangosan rímbe szedni?*

Bizony koszos kis társaink: a játékaikat irigylő mindennapok óránként vágják hozzá az idegen szavak bogáncsát. Hajunkba ragadnak ezek a kampós-hurkos játékok, és hiába ügyeskedünk, mindig kitépünk velük egy marokra-való álmodat szürkülő, ritkuló sörényünkből. Talán Zilahy Lajosnak volt igaza, hogy a „lélek kialszik”, talán Márainak: „szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké. / A gyereknek Toldit olvasod, s azt feleli oké!” Van már egyetemi tanszékünk, félmillió dolláros magyar áldozatból, a Szláv Tanszék keretében!, ahol egy lelkes, fiatal professzor olvasgatja 12 fiatalnak a Halotti-beszédet, idézi, hogy „Valék siralom tudatlan / Siralomtól süppedek / Bútól aszok, epedek ...” és csodálkozik, hogy hallgatói nem értik. Hogy értenék az egyetemi-szinten-neveltek, ha azt sem értik, hogy „Ej, mi a kő, tyúkanyó, kend / A szobában lakik itt bent?” – Mert kialszik a lélek. Hét év, vagy hetven? Huszonhárom, vagy a magam szomorú harmincegye? De ki bírja soká az átvirrasztott éveket?

Bizony, Arany János csodálatos nyelve lassan ócska, már-már mutogatással is pótolható, primitív kommunikációs eszközzé válik. Konyha-nyelvvé, mellyel még pár évig kevergetni lehet a rántást, pirítani a hagymát, hogy egyszer aztán, undorral köpjük ki a lekozsmált életünk. „Nincs már solymászás karácsonykor, elnémultak a kobzosok, sokan aztán nekivágtunk Bolgárföldnek, Litvániának; sokunkat meg szétszórtak Zalába, Varsádba, Túrócba, Torontálba. Robotolunk az izmaelitáknak, őrizgetjük a szokásaikat, a hímzést, a faragást; egyenes derékkal fogunk meghalni. A beszédétől megundorodtunk nem csoda, ha lassan atyáink nyelvét is elfelejtjük” – írja Kemenes Géfin László, gyönyörű *„Pogány diaszpórájában.”*

S azok, akik hazajárnak? „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, / s nem tudja hol lakott itt Vörösmarty Mihály.”

Én tudom Béla, mert én porban-élő embernek születtem: „s néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is virágát is tudom...”/ „s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon / a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.” Tudom még ma, a harmincegy hazátlan év után is. Ismerem a fiatalokat és azokat az öregeket is, akiket a fiatalok már nem ismernek. Felnyúlok a könyveim közé és otthon vagyok. Apáczai Csere János szól hozzám és Szabó Magda, Pázmány szól hozzám és Kodolányi, Berzsenyi szól hozzám és Csoóri Sándor. Mert én Móricz Zsigmonddal ébredek és Kosztolányival alszom el. Rajtam vágat át a szárszói tehervonat; bennem az én bordáim között fáj, „Isten oltókése”, az én szomjúságomat oltja Juhász tanár úr veronálos pohara; felém közeledik, borzalmas gyorsasággal Sarkadi Imre beton járdája. Itt van mögöttem és körülöttem, polcokon porosodva: Magyarország.

Tudod, az én nagyműveltségű tanár apám, miután megvizsgálta az ágya alá helyezett serbli befogadóképességét, kikészítette a szódabikarbónát, a saját töltésű Hercegovinákat, ágyba bújt és néha hajnalig olvasott. Néha, 3-4 hónaponként kihallatszott szobájából jóízű nevetése. „Apátok megint Bábaszéken van” – mondta

ilyenkor Édesanyánk. S mi tudtuk, hogy apánk a vissza-visszatérő mikszáthi képben él, ahol Müncz néni, „a mi Rozálkánk”, akit nehéz pénzért szerzett meg zsidónak ez a kis felvidéki város, kihívva és boldogan nézi az ő hét fiát, ahogy a város nagyobb dicsőségére fűzős cipőben és fazék alakú kalapban végigsétálnak a piacon.

Menekült valahová az Édesapánk? – Lehet. – Én harmincegy éve élek könyvek poros lapjai között, lepréselve, és kiszáradva, De Kemény és Eötvös, Tömörkény és Móra, Kodolányi és Móricz, Krúdy és Tamási, Sütő és Galgóczi szavainak áldott szorításában. – Ez a Hazám! Ahonnan nem űzhetnek, nem kergethetnek el. S melyet nem darabolhatnak fel politikai idióták koszos törvényei.

Verseid keresztény ihletésűek. Mit jelent számodra ma „kereszténynek lenni”? És mit jelent költőnek, aki a kereszténységet megéelve lírában fejezi ki önmagát, a világot, az eseményeket. Nem érzed néha akadályozónak a hitedet? Hogy nem tudsz, vagy nem mersz kifejezni olyan dolgokat, amelyek a tételes vallás kifogásaiba (blaszfémia) ütköznek? Hol a költőnek, ha keresztény is, a szabadság-határa?

Tudatosan gyűjtöd az ellenségeidet – fedd meg néha egyik barátom, kellemetlenül őszinte szókimondásomért. Haragszanak rám? – Hát, haragudjanak! Én nem bánom, ha bárhol is vicsorog rám a tudatosan-ateisták bárgyú kis közössége. Mert, aki Hold-utazások, csillagok közötti túrák idején még kétségbe vonja Isten létezését, az vagy hülye, vagy pedig hazug kis opportunist, aki nem mer visszacsúszni a jól megszolgált, nyelvével előkészített létrafokok tetejéről, a por felé. „A Te katonád akartam lenni Uram...” Esztergom alatti gyónásától, a „ha rikkancs volna mesterséged, segítenék kiabálni néked” naiv, gyönyörű gyerek-hitéig, sokan kimondták, már én előttem Istent. Ki félelemmel, ki pajtáskodva, ki simogatással, ki haraggal, de mindig úgy, hogy azért, hét-évszázadon keresztül, része legyen annak a nagy, ezer-hangon zengő szimfóniának, melyet magyar költők írtak. Ma ő is hiánycikk! Mint a cipőpertli, vagy a lámpabél!

Pilinszky nem tudatosan Istenhívó. Csupán misztikus. Kikiáltják katolikus költőnek. Ez az irodalmi-skatulya. Mert ilyen cégérnek is kell lenni. Pedig e nyakba-akasztott titulus, éppen úgy lehet egy afrikai emberevő „tigrisfog-hite”, mint Teilhard „központi Istene”. Pilinszky: Költő és Ember!

Én is az vagyok! És lehet-e olyan Isten, ki úgy tervezi meg magányos óljaink összkomfortját, hogy az, ajtó és ablak nélküli láda legyen csupán, szabadságunk felett? – Nem, az én Istenem nekem barátom, pajtásom. Az én Istenem aszódi diákkoromban eljárt velem iskola helyett a kisbagi csárdába. Bort ivott velem és iskolát került velem. Bonyhádon udvarolt és éjjeli zenét adott Binder Csörinek, és támogatott, ha nagyon ingadozott alattam a föld. Tegeződtünk és tegeződünk még ma is. Velem volt a fronton, és az internáló táborban. Ő temette el helyettem Pécelen a szüleimet, mert ő diplomata útlevéllal utazhat élők és halottak és egymásra vicsorgó rendszerek között. Nem katolikus, nem evangélikus, nem baptista, vagy kálvinista. Csak: Isten! Barátom, aki nem szól bele a dolgaimba:

„Barna kezében érnek a mezők,
nyelvén a csend. S a bő folyók sora
szívébe zúdul – gazdag áradással.
Földünkön jár, de nem tapossa össze.
S úgy él velünk, hogy nincs velünk soha.”⁵²

Néha kimegyünk ennek a hangos nagyvárosnak esti piszkába, ahol az utcasarkon az Üdvhadsereg tagjai röcsögik világgá, nagy rézkürtökön, az ő dicsőségét; megnézzük a „Reszketők-gyülekezetét”, az „Ősmagyar vallás” híveit. Mert 2 dolláros engedéllyel,

itt az alapít Egyházat, aki akar. – Nézzük egymást. Aztán szomorúan átöleli vállam ... és elindulunk lassan távoli, sárga csillagjai felé.

Most én kérek tőled véleményt: mi a véleményed a Hegyi-beszélgetésekről? Mit adott neked, nektek ott kint itthonról? Hasznukat vettétek-e?

Nem elég, hogy írsz? – Mit akarsz, hogy ismerjenek is? A torontói harmincezer magyar lelki épülésére, talán 5 Kortárs, 4 Új Írás, pár Tiszatáj és 3 Vigília érkezik. Ezekből egyet-egyet hazavisz a kereskedő, Tüske Pali, egyet-egyet nekem ajándékoz, egyet-egyet valami barom megvesz, a többit évekre visszamenőleg megtalálod Pali pincéjében. Ha adtál, úgy csak nekünk adtál valamit. Egy csodát.

Hogy nem te beszélsz, hanem beszélteted az embereket. Nagyképűséggel, álokossággal nem riasztod el őket a kitárulkozástól. Felmondják magukat, mint egy leckét, mint egy kötelező memoritert. Hipnózis? – Nem hiszem. Csupán a műveltszerénység végtelen emberismerete. Adottság mellyel mások szavain keresztül mutatod meg a saját arcodat. Nehéz szolgálat, mert a díszletek szolgálata a legnehezebb. S te minden beszélgetésedben háttér vagy csak, mások sírásában, vagy örömeiben. Mért akarod, hogy a csillagok monológjai és nagy-áriái közül, még téged is előkaparjon az estélyi ruhás sznobok hada?

Hazajönnél-e? Látogatóba, és hová mennél először? Mit néznél meg mindenekelőtt?

Haza. Ha hívnának. Nem Budapestre, Szegedre, Debrecenbe, Pécsre, vagy Győrbe, csupán Pécelre, hogy elmondhassam a fáknak, a köveknek, a rétnak és a Rákosnak ezt az utolsó harmincegy évet. Nem egy kis kiválogatott csoport okulására. A falum előtt. Azoknak, akik még élnek. A velem egykorú öregeknek, hiszen a fiatalság már úgysem értene. Pécelre mennék Béla, megöregedni. Mert harmincegy évvel ezelőtt elszakadtak a filmek, megálltak az órák, megmerevedtek a tükreink... és szemünk mélyén fiatal élőket és fiatal halottakat dajkál az idő. Én is fiatal maradtam. Régi utcák, megrokkant házak, elkorhadt akácok és a „törődött” csönd ráncai között szeretnék hozzájuk öregedni. Borzalmas lenne, ha így, ilyen „fiatalon” venne el az Isten.

Mert mi is volt a mi bűnünk? Az, hogy tiltakozni mertünk a terror, személyi kultusz kilengései ellen? Azokat, akiken magas állami pozíciókban gázolt keresztül a megtorló halál, már régen kiásták, és dísz-sírhelyeken fekszenek, könnyek, szónoklatok és virágok között. Minket még exhumálni sem kellene. A mi hulláink elálatlanul fekszenek a világ legelőin, várva a jogos feltámadás angyali kürtjelét. Lehet, hogy az otthonélők lelkében, mint a *Feltámadás Makucskán* élőiben „gyilkos indulatok, az öklökben a fojtogatás görcsei, a levegőben vérszagok” bújnának meg, és követelnék azonnali visszatérésünket megszokott karámjaink közé. Már szinte hallom Garai Gábor hangját, ahogy az Írószövetség megbízásából, makucskai-lélekkel harsogja feltámadásunk felé: „Térjete vissza szépen, szerető gonddal megvetett csendes síri ágyatokba és legyetek tovább is példás türelmű keresztény halottak. – Hagyjátok, hogy mi a siralomnak e makucskai völgyében békén tovább hordjuk az élet súlyos keresztjét.” – „És tejfölös töltött káposztát egyetek!” – renitenskedik ki Határ Győzőből a feltámadottak, évekig szent-ostyán élő önérzete. Bár tudta, és én is tudom, hogy hiába minden. Mert: „akiknek már nincs helyük az élők szívében, azoknak könnyebb a temető földje.”

Van-e még mondanivalód, üzeneted? Mondd el.

Egy régi írásomból szeretnék idézni, Béla. Lehet, hogy kiáltás, lehet, hogy üzenet. Talán megértitek. Megértitek ti, akik ott élték, ott jártok az emlékek között. Megtapinthatjátok, megérinthetitek a földet, ahol születtetek. – Hozzádőlhettek a fákhöz, hátatokat vethetitek a bársonyos égnek, s ujjatok hegyén, hajatok sűrű erdejében, esténként, ismert csillagok ragyognak. Beszélhettek az élőkkel és leülhettek

halottaitok lábai elé. Mi felriadunk éjjel, tüdönkbe sípol a levegő, szürke, nagy árnyakat dajkál a fal... nyúlunk valaki felé... s tenyerünk égő melegében kénsárga csontok máglyái lobognak. Szánkra dermed a szó, pedig ordítani szeretnénk, hívni valakit: anyánkat, vagy valami régi ismerőst. Kiáltozni a fájdalomunkat, vágyódásunkat, szomorúságunkat... és csak vinnyogni tudunk, reszketni, mint az állatok. Mellünkön ülnek a temetők, s fehér halottak üreg-szemében oszlik hajnallá itt, az éjszaka. Minden percünk gyötrelmem és minden szavunk valami mélyből kiásott öröm. Bennünk nem nőttek meg a sírok. Mi öregen is fiatalok vagyunk. Boldog örültek társadalma ez az emigráció. Örülteké, ahol költők és gyilkosok születnek, szentek és fertőzöttek, kiknek homloka nem éri el az eget és lábujjuk nem éri el a port.

Mit tudtok ti rólunk? Mit láttok ti az életünkéből? Ismeritek a csomagjainkat, a hazalátogatók gögjét, a kölcsönvett Mercedesek olcsó csillogását... de látjátok-e, ismeritek-e az éjszakákat? Nappalaink üres vergődését? – Mit tudtok ti a „nyolcadik” törzsről? A boldog örültek társadalmáról? Állunk a tájban, időtlenül és talajtalanul. Nem akarjuk látni, hogy már a fejünk fölé nőttek a fiaink. Ruhánkat megszagatta az idő, arcunkat kicszerzette a szél. Fáradtak vagyunk. De fiatalok.

Igen...

„Szeretném látni még, így őszben.
Légy-altató, tenyérszi őszben,
mikor a csend sem fut tovább már,
csak ül egy emlék romfalánál,
és nézi, ahogy kint a réten
lányok lobognak szilvakéken.”⁵³ (Toronto. 1980. VIII. 9.)

IV. Nekrológok

Tűz Tamás búcsúszavai a sírnál

„Emeljük ég felé a holtakat...” A nagy magyar költő, aki ezt a megrendítő sort leírta „Missa Hungarica” című versében, itt fekszik előttünk, hogy sírba szálljon, hogy visszaadja testét az anyaföldnek, ahonnét vétetett s lelkét a Teremtő Istennek. Emeljük ég felé ma őt is, az igaz embert, a hű hitvest, a jó családapát, aki hazájától távol hosszú évtizedeken át, küzdött – nem csak a mindennapi kenyérért, de az igazságért, jóságért és szépségért is.

Kemény harcos volt, nemcsak a kardot forgatta vitézül, de megvillogtatta tollának erejét és szeplőtlen tisztaságát is. Nem csoda, ha a száműzetés keserű éveiben *Jeremiás siralmi* tódultak ajkára, csodálatosan zengő énekeivel törlesztette a szabad világ adósságát megcsonkított, megalázott hazája iránt. Tudta, hogy szava nem vész el a fergetegben s hiába temeti betűit a körülötte omladozó világ romjai alá, „az írást egyszer megtalálják” s földerül az igazság napja.

Az idegenben is magyar költő maradt, csak magyar! Szülőföldje, Pécel, járt vissza álmaiban és verseiben, szeretett hazája, ahol „mezítláb jár nagy rétjein az Isten”, ahol apja és anyja szelíd szeme világít az éjszakába. Haláláig „perlekedett a Kertért”, ifjúsága kertjéért, amit elpusztított a kor, ahol Isten is hiába akart almát, mert „már nem voltak almafák”. És jött az *Áradás* és „túláradt szava gátjain a szenny”. És jött a *Kövület*, hol már bezárva élt a borostyán- időben. És volt a *Magamsirató*, nemcsak ebben a könyvében, de majd minden versében lecsordult egy könnyesepp, fölsikoltott a fájdalom, átsuhant a halál angyala...

És most előttünk fekszik a költő, belekövülve a halhatatlanságba. Átfű porain az Örökkévalóság szellője. Már nem siratja önmagát, mi siratjuk őt. Holttá-merevült

arcán örök mosoly játszadozik, könny nem csordul ki lezárt szeméből, csak a mi szívünkben tör föl a sóhaj, hogy ilyen korán elvesztettük őt. Az idegenben egy testtélélekké és magyarrá vált drága hitves és gyönyörű gyermekei szeméből pereg a könny, bajtársai, barátai, íróársai állnak megrendülten sírja körül, az „egyetemes magyar irodalmat sújtja mély gyász”, amelynek szülőföldjén és a száműzetésben is elismert, nagyra értékelt alkotója volt, s remekműveit, ahol csak magyarok élnek a földtekén, olvassák és a magyar szellem kincseiként őrzik.

Mindenható, örök Isten, a mi karjaink gyengék és fáradtak, emeld Te ég felé Ferenc testvérünk lelkét. – Mint Jákob az angyallal, ha néha küzdött is Veled, de mindig hitt benned és alázatos szolgád volt. Megrendítő énekekben zengette Szent Fiad keresztútját és megváltó halálát. Sírodnál megállva így sóhajtott föl:

„S mikor rádólt a szikla és minden út beomlott,
s már csak vak árnya kéklett a rázuhant falon,
kint mondták már a kertek és suttozták a bokrok:
mi lesz harmadnapon.”⁵⁴

Emeld ég felé őt. Fiad vérével váltsd meg lelkét, támaszd fel őt az utolsó napon, angyalaid által vezesd a mennyei Paradicsomba. Add meg itt maradt szeretteinek a békét és a vigasztalást és az erőt fájdalmuk elviselésére. Adj, Uram, örök nyugodalmat neki! És az örök világosság fényeskedjék neki. Nyugodjék békében. Ámen.

Kemenes Géfin László⁵⁵ búcsúlevele

(Kanadai Magyarság, XXXI. évf. 25. sz., 1981.jún.20.)

A halott költő erősebb verset ír, mint az élő.

A halállal a költő életműve áttétetik egy más dimenzióba. Néhány nappal ezelőtt a vers még az élő költő testének része, kiterjedése volt, a szöveg szöveg volt, egyetlen összefüggés és folytatás. Az írás az élőtől kapta hitelét, arányait, tartalmasságát; egyakarató volt vele, az írás áttetsző bőrfátyla mögött felsejleni látszott a „primum mobile”: a költő valóságos emberi lény.

Ma, a halál után, a vers egyedül van, külön és szabadon kezd létezni. A vers minden olvasással új értelmet nyer. A ma olvasott verset már nem az élő írta, hanem a halott. A mű most van a transzfiguráció állapotában, már nincs mögötte élő ember, de annak visszfénye még mindig, bár egyre halványabban, bevilágítja.

A legtöbb költőember számunkra mindig halott volt. Homérosz, az ember, sosem élt, Shakespeare sem, Petőfi sem. Ők mindig szöveg voltak, az élő test nem csak olvasható, de megismerhető és megszerethető valósága nélkül. Pilinszky János, akit nemrég temettek, más volt: ő egyszeriben volt húsvér létező és francia fogoly, budapesti lakos és ravensbrücki passió, igaz barát és vesztőhely télen. És most már csak az utóbbi, a mű szilárdul és erősödik napról-napra. A törekeny, megkínzott ember nincsen többé.

A mi halottunknak is ez lesz a sorsa. Ez nem az jelenti, hogy kisebbíteni akarom az embert. Mi, akik ismertük az élő Fáy Ferencet, tisztában vagyunk személyes erényeivel: ki-ki a jelenlevők közül ismerhette, mint gondoskodó apát, mint szerető férjet, jó barátot és költőtársat; ismerhette és tisztelhetette, mint a hazáért harcoló katonát, vagy a munkájában becsülettel helytálló dolgozó embert. Megint mások, kissé távolabbról, ismerhették, mint a „magyar emigráció egyik legtisztább alakját, mint a meg-nemalkuvás, az eszmei megingathatatlanság példáját.” És mégis azt kell mondanom, hogy lényének ez a része, mindaz, ami a testhez kapcsolódik, mindaz, amit már csak emlékezetünk őriz – és őriz, ameddig a mi életünk tart – szertefoszlóban, szubjektíve megváltozóban, darabjaiban létezik csupán. De a másik, a valódiabb tartozék,

a mű, tovább él, sőt tovább él még: gazdagabban és termékenyebben! Most már nincs szakadék ember és műve között, a mű levetette magáról a test ruháját, a költő igazi lényege, „lelke” most-már beköltözött a műbe és betölti azt. A vers megszabadult a test nyugtától és esetlegességétől, hogy annál ragyogóbban sugározhassa együttesen önnön világát és a költő szellemének realitását.

Mert hol élt ez ideig ez a szellem? Látszólag és nyilvánvalóan együtt a testtel, itt Torontóban, a hazától távol. Látszólag otthontalan volt, látszólag keserű volt és nyugtalan volt. De most, ha most kezünkbe vesszük a művet, most nyerhetünk betekintést, hol is él és élt eddig is a költő szelleme. Kirajzolódnak előttünk annak a Városnak a körvonalai, amit ő épített. „Ez az eszményi hely, Fáy Ferenc Pécele” nem egyenlő a régi faluval vagy a mai nagyközséggel. Mint Joyce Dublinja vagy Márai Kassája nem porlékony anyagból, hanem minden időközön diadalmaskodó költői génusz építőköveiből emeltetett. A földi város leomlik vagy átalakul, de az ő Városán nem fog az idő foga: „exegi monumentum aere perennius.”

A költő igazi léte tehát ebben a Városban keresendő, nem a ködbevesző emlékek bizonytalanságában. Benne él és munkálkodik tovább, belülről alakítja a vers falait s minket is hív: igazabb szellemünknek otthona és valódi lakhelye; „Tartást, hűséget, tisztességet itt tanulhatunk mi” továbbélők, „az áradás kegyetlen századában”.

Ezért ír erősebb verset a halott költő. Most már ne itt, vagy az emlékezetben keressük. Ott él a versben.

Amikor Márai Sándornak telefonon azt mondtam két héttel ezelőtt, hogy Fáy Ferencet szívrohammal beszállították a kórházba, azt válaszolta: „Ez borzasztó! Nagy kár. Igen nagy kár. Fáy Ferenc a legnagyobb élő költő – beleértve az otthoniakat is. Ha mást nem írt volna, mint a *Jeremiás siralmait*-t ezzel is bekerült volna a neve a magyar irodalomba.” ...

Amikor két héttel ezelőtt ez a telefonbeszélgetés lezajlott, még nem tudtam, hogy Feri barátunk – akit vitáink ellenére is közeli jó barátunknak tartottunk – nem jön ki többé a kórházból.

Halála előtt egyik jó barátja Tüske Pál beszélt a feleségével, Terivel, aki örömmel újságolta, hogy orvosai szerint egy-két nap múlva kijöhet a kórházból, mert már jól van.

És akkor, azon a borús éjszakán, ismét belopódzott szobájába a szívroham és ez az utolsó könyörtelenül elragadta a költőt. Megszűnt a szíve dobogni, mely több mint negyedszázados hazátlansága alatt – híven és hűségesen szolgálta a magyar lírát és az átvirrasztott éjszakák idegen légkörében megpróbálta rímeivel enyhíteni a magyar sorstragédiát, a hazátlanság nyomasztó kínjait, amit a költő érzékeny lelkével különösen érzett.

Most lett volna június 20-án 60 éves. Eredetileg katonának készült. A fiatal hadnagy, akit a háború utolsó évében avattak hadnaggyá a Ludovika Akadémián, szívesebben forgatta kezében a tollat, mint a fegyvert. Ezzel harcolt a sötétség, ostobaság, hazafiatlanság és kalmárszellelem ellen, amely korunk „homo sapiens”-ének testét-lelkét megöli.

Rendkívüli könnyedséggel verselt, de verseinek ugyanakkor súlyos mondanivalója volt. Színarany volt minden sora.

Mit ír például Fáy Ferenc *Áradás* című könyvének előszavában Ignotus Pál:

„Akkor is szénaszag és jambus volna a lélegzete, az ősz a kedves évszaka, rozsdabarnába forduló zöldessárga a káprázata, lágyság és zengő borongás az életeleme. Akkor is vágyna – mire? Juhász Gyula Szegedről Szegedre vágyott, a porból a csillagok közé, Tóth Árpád a hajnali Körútról az esti kávéházba, ahol a hajnali nap aranycsókjait rímjátékokban visszhangoztathatja. Fáy a rokonuk és folytatójuk, noha olyan

folytatójuk, akit a modernebb és cikázatosabb közbenső állomások nélkül bajos volna elképzelni. Honvágya az elérhetetlennek szól, amit kéjjel szürcsöl a közeliben és természetesen. Zsolozsmája szereti a kézzelfoghatót. A politikai végzet kiszakította otthonából, a környezetétől, melynek minden zuga és díszlete a zsigereiben él, a körtefától az ökörnyalig, nagyanyja árnyától a kommunista zsellérig és a trágyát tőkésítő kanászig. A földrajzi távolság feketébbre színezi bánatát. De a bánat, réveteg fájdalom, az öröktől fogva való, akár az egysejtűek skizofréniája. Marcangoló és mégsem vigasztalan.”

Mint egykori barátja, Béldy Béla, kiváló publicista, aki nagyra tartotta a költőt, és aki ugyanannak a bonyhádi evangélikus gimnáziumnak falai közt szívta magába a Dunántúl fáinak, hús-párás leheletét, mint jóval később Fáy Ferenc, most helyet készít a bonyhádi temetőben a körükből néhány napja eltávozott költőnek.

Fáy Ferenc, nemcsak mint költő volt nagy, hanem mint ember is, aki élt-halt a családjáért: feleségéért, lányaiért, fiaiért és unokáiért. Mint költő – a magyar líra hűséges szolgája maradt mindhalálig. A Sors különös véletlene, hogy ugyanabból a halottas házból temették, ahonnan hat évvel ezelőtt Béldy Bélát kísértük utolsó útjára...

Fáy Ferencben a magyarság, Petőfi és Ady mellett a magyar irodalom egyik legnagyobb lírikusát gyászolja.

Kocsis Gábor:⁵⁶ Születésnap köszöntő helyett

Fáy Ferencnek, aki röviddel 60. születésnapja előtt elhagyott minket.

(Nemzetőr, 1981. július-augusztus)

Sokan azt mondják, egy-húrú költő volt s talán igazuk van; de Paganini hegedűjének egyetlen húrjából többet hozott ki, mint sokan mások egy egész zenekarból; s Fáy Ferenc a maga egyetlen húrján – mely Péceltől Torontóig feszült – minden bizonnyal Paganini volt.

Sokat írt, s aki személyesen ismerte, nem szabadulhatott attól az érzéstől, hogy ez az ember a költészet józan misztériumában élt, verseiből rakott bevehetetlen sziklavárat. Ennek fala mögött nemcsak ő maga húzóhatott meg, hanem Pécel, a bonyhádi gimnázium, Budapest s az egész, földrajzilag oly távoli, elhagyott kicsi ország is, amelynek idegen érdekeket szolgáló helytartói elűzhették ugyan a költőt, de nem akadályozhatták meg, hogy magával vigye hazáját.

Személyesen egyetlen egyszer találkoztunk, csaknem nyolc évvel ezelőtt, de azóta tudom, hogy Fáy Ferencnek csak a teste élt Torontóban s hiszem, hogy most is csak a teste nyugszik Kanada földjében. Ő maga, a halhatatlanság megnyílt ösvényein minden bizonnyal Pécelre sietett, hogy egy-húrú lantjának zengésével a szférák zenéjét gazdagítsa, s a csillagok közé emelje szülőfaluja embereit, házait, utcáit, kertjeit, s templomát.

Isten, akivel annyit perlekedtél verseidben, vigyázza további utadat, Feri! Ha azt mondom, nem gyászolok, és nem siratlak – bár hirtelen halálad híre megríkatott – első pillanatban talán kegyetlenül hangzik; de ha valaki, akkor Te tudtad, hogy az emberi élet így vagy úgy, de mindenképpen gályarabság, s az életben maradottak, akarva, akaratlan tovább húzzák az evezőt.

Június 20-án hatvanadik születésnapodat szerettük volna megünnepelni, most szabaduláson ünnepeljük, könnyes szemmel, mert nekünk, akik itt maradtuk, hiányozni fogsz mindhalálig.

Isten kísérje lépteidet az örök szabadság örök rendjének ösvényein. Bocsásd meg buta könnyeinket, menj tovább, de gondolj néha ránk, s nyújtsd felénk baráti kezedet, ha majd fölöttünk is „kipattan a kék kelyhű, haszontalan halál!”

Rónay László⁵⁷: Magyar költők Nyugaton: Fáy Ferenc

(Vigília, 1982. 1. sz.)

Fáy Ferenc lírikusi sorsa annyiban különbözött legtöbb társától, hogy ő az emigrációban lett költő. Nem csak tudatában őrizte az anyanyelv közegéből kiszakadt versírók jellemző kettősségét: élete is erre kényszerítette, hivatalsegédként dolgozott egy kanadai iskolában, s napi munkája után alkotott. Verseiben, a hajdani péceli emlékek éppoly természetességgel kapnak helyet, mint az az életstílus, melynek részese ő maga is, de melyet megszokni nem tudott sohasem:

Előbb csak két határon át,
 aztán hét zúgó tengeren
 kísért egy rámomlott világ
 porából felszállt félelem.
 A péceli kis háztól, az
 Új-világig, egy évtized
 gazos dűlőjén hordozom
 szép, színes töprengésemet
 — a gondjaim, az álmaim. —
 Mellettem hangos, más világ
 rohan s az új szavak között
 felserdült, vidám kisdíák
 nem érti anyját, ki fiát
 ölében hozva jött velem,
 előbb csak két határon át,
 aztán hét zúgó tengeren.⁵⁸

Fáynak eddig hat kötete jelent meg, a *Katolikus Szemle* egy ízben neki ítélte a Sík Sándor-díjat. Keserű, káromló alkat volt, telve jajjal, panasszal. „Szétszórt kárhozott lettünk a földön” – sóhajt fel az első kötetében, a *Jeremiás siralmaiban*. Szüntelen büntudattal járt a világban, s a próféta dühödt elhivatottságával ostromozta kortársait, a világot. Vannak ösztönös tehetségű lírikusok, ő bizonyára közéjük tartozik. Az emigrációnak nincs még egy költője, aki hozzá hasonló bőséggel teremtette volna a képeket, látomásokat, aki ilyen ösztönös biztonsággal uralkodnék anyagán. Képekben gondolkodott, bármilyen érzését fejezte is ki, készen születtek a sokszor legváratlanabb képzettársításokat egyberántó költői képek a tolla alatt. Mi sem állt távolabb tőle, mint az intellektualizmus, mondanivalóját sosem közvetett formában akarta kikerekíteni, primer fogantatású verseiben elsősorban az indulat közvetlen forrósága és hitele ragadja meg az olvasót. Legtöbb művében szinte áradó bőséggel fogalmaz, felforrósodó indulata valósággal összetördeli a logika fundamentumait, de amit felépít, végül mégis egységes, világos architektúrájú építmény lesz. Kezdetben a hit volt egyetlen fogódzója. A megromlott világgal szemben az örökkévalóság ígézetébe kapaszkodott görcsös ujjakkal, hogy aztán földre zuhanva, lázadó keserőséggel ostromolja az eget, s egyre inkább az ember teremtő tevékenységére fordítsa figyelmét. Tartása, öntudata, de még e profán mitológiát teremtő verseinek hangulata, kifejezőmódja is Adyra emlékeztet:

Bocsáss Uram, szolgád ma gyenge,
 bocsáss a szóért s én megyek.
 Vár még a nádas tiszta csendje,
 erdők vadonja, zord hegyek...
 Megbújok ott, de majd ha kürtöd

bosszúját zúgják új szelek,
 előlépünk kaszás Tiborcok,
 - hazátlan, rongy paraszti sorsok –
 és küzdünk, harcolunk veled.
 Addig Nagy Úr az ég veled.⁵⁹

Az emigráció tehetségesebb költői kivétel nélkül saját, belső világ kialakítására törekszenek. Ennek építőelemei különbözők és különfélék; van, aki látomásokból, más emlékeiből építi falát. Fáy lírájában a kohéziós erőt az anyanyelvi tudat adja meg. „Dalunkban, mint embrió a méhben / élünk, A nyelv, e faltalan burok / magába zár. És csendes rezdülésünk / bár gyöngé még, de jel már és erő / - írja a *Kövek a mesgyén*⁶⁰ című versében e magatartás jelzéséül. *Őrizd a szót*⁶¹ – figyelmeztet másutt, és pontosan, érzékletesen kifejti, hogy a szó ebben a vonatkozásban nemcsak nyelvi jel, nemcsak a beszéd eszköze, hanem a messzeségbe szakadt magyarságtudatnak utolsó láncszeme. Nemcsak a magyar szót őrzi, hanem szívósan óvja azokat az emlékeit is, amelyek hazájához fűzik, s gyakran megidézi őket, hogy erő, vigaszt merítsen belőlük. Kivált *Törlesztő ének* (1963) című kötetéből figyelhető meg az a tudatos törekvése, hogy emlékeiből világot gyúrva magának, kiszakadhasson élethelyzete szorításából. „Fáy Ferenc – írja rendkívül találó jellemzésében Ignótus Pál – húsz esztendő minden percére egy Pécelt varázsolt Torontóba a versével, de ha soha nem mozdul ki Pécelről, akkor is a honvágó költője volna. Akkor is szénaszag és jambus volna a lélegzete, az ősz a kedves évszaka, rozsdabarnába forduló zöldessárga a káprázata, lágy és zengő borongás a életeleme.” Csak annyival érdemes kiegészíteni e pontos és érzékeny bírálatot, - hogy Fáy sosem idillt rajzol az elveszített otthonról. Még leghevültebb sorait, legszebb emlékeit is áthatja a halál látomása, az elmúlás keserű tudata. Vallomásos erővel törnek fel belőle az otthon szeretetének hűsége hangjai, de ezeket is komorrá, sejtelmessé teszi a múlandóság érzésének fájdalmas belenyugvása:

Rólad szeretnék mindig írni.
 Leírni azt, hogy mint ragyog
 — a Sukoró csúcsán, a fák közt —
 szép hajnalod.

A rétet és a jegenyéket;
 az utat, amint fellebeg,
 a csorda lába közt, a porból —
 lágy reggeled.

A lápot és a bokros füzek
 karéját, mikor légbe-nőtt
 gyökerükkel, hús vízre hajlik
 a délelőtt.

A föld barázdás, ráncos arcát;
 minden kis megbújt házsorod;
 két karcsú tornyod, melyen délben
 a Nap forog.

A kazlak görnyedt, szürke hátát,
 ahogy esetlen és sután,

árnyukba dől — mint izzadt béres —
a délután.

Ökörnyál leng... Leírnám ezt is;
S azt is, amint a domb felett
ölükben hozzák nyurga hársak
kék estedet.

Rólad szeretnék mindig írni...
s arról, ki olyan nagyra nőtt,
hogy most, kis vézna mellén tartja
a temetőd.⁶²

A távolság, az életforma változása, egy teljesen más világban való létezés természetszerűen csökkenti az emlékek birodalmának kiterjedését. „Sok emlék lassan teljesen leszárad a lelkedről” – írja Fáy, s hozzáteszi: „vart nevel a seb”. De a seb azért seb marad, s a magányos éjszakákon, amikor az ember gondolataiba merül, egyre fájdalmasabban lüktet. És ha minden megváltozott is körülötte, az idő egyre könyörtelenebbül is hág illúzióira, azért mégis őrzi őket, mert önként vállalt magányában ezek maradnak igazi társai. Ez az ellentét, belső feszültség majdnem mindegyik versén végigvonul, s hol tűnődő, panaszos elégiákban, hol komor balladákban, hol káromló zsoltárokból nyer kifejezést. Az egyik szép elégikus példa az *És minden elmaradt* három versszaka:

Előre nem tekint és hátranézni sem mer.
A réten zöld mocsár, a víz helyén homok...
Halottak jönnek szembe; s kiégett, barna szemmel
merednek föl mögötte a szétdúlt otthonok.

A sok társ, nagyra nőtt. Az Isten is kinőtte
a régi rongyokat, melyekben, mint gyerek
mászta vele a fákat s a felnyurgult időben
vállán palástként lengnek most, bársony fellegek.

És minden elmaradt. Kezében messzi tájak,
szemében végtelen, fel-felcsapó habok...
A hangja csendesebb lett. Azért a kóbor árnyak
tudják, milyen színűek arra a hajnalok.⁶³

Tragikus alaphangját verseinek lágy, áttetsző líraisága ellenpontozza. Az érzés, a látvány nála mindig szerves egységbe forr, rendszerint nem a gondolati tartalom burkában, hanem a primer indulat látványának engedve, forróságában mintegy áthevülve. Fáy a maga kényére-kedvére gyúrja a szavait, képeit, néhol meglepő fordulattal, neologizmusai többnyire nem tudatosak, hanem az ihlet spontaneitásából fakadnak. Igaz, vannak visszatérő állandó motívumai, képei, de ezek is szertelenül, az ihlet igénye szerint változnak. Érdemes szemügyre venni néhány állandó motívumát, már csak azért is, mert ezek többségükben a nyugati magyar líra sztereotípiái. Fáy azonban elhihető művészi erővel tudja alkalmazni őket, mindig rendeltetésük szerint. Állandó képe a vándorlás. Előbb személyes sorsa inspirálta e motívumot, később azonban önállósult, visszaülve az emberi költészet történetének ősi jelrendszerére. Lírájában megjelenik a

Vándorbot képe, de ez az ág nem hozz új hajtást, nem ígér megújulást, mint a mesék pásztorbotjai, vagy a próféták varázssvesszeje. Ez a bot szörnyű súllyal húzza le annak a karját, aki jár vele s tapogatja az utat:

„A vándorbotnak szörnyű súlya van.
Rügyet nem hajt, csak múlt mélyén kutat,
Az egyik vége: fáradt izzadás,
a másik: szürke porban váj utat.

Lángnak még karcsú, támasznak kevés.
És hordod mégis véges száz úton...⁶⁴

A mesékre utal vissza lírájában a hontalan favágó képe is, aki idegenül, társ és barát nélkül, csak fejszéje erejében bízva ballag a hó szikrázó fehérjében. Ősi vándormotívumot él újra a hullámozó tenger és a végtelen víz megidézésével. E hullámok azonban nem hoznak hírt a messzi távolból, s nem repítik új utakra törékeny csónakját, csak a csendet, a tragikus hallgatást ringatják *rőt tükrökön*. Azaz: Fáy költészetében ezek az ősi jelképek, eszközök is drámai jelentést hordoznak; majdnem minden állandó motívumának kettős értelme van. Az egyik, amit a szó olvasása után azonnal felismerünk, a másik, ami titokzatos, messzi tartományok nehezebben értelmezhető üzenetét rejt (visszautal az elhagyott házára). Ez a finoman alkalmazott kettősség teszi Fáy Ferenc költészetét vibrálóan izgalmassá, megfajlásra érdemessé. Az övét is – mint a magyar emigráció líráját általában – jellemzi egyfajta stilizálás. Élethelyzetét átértelmezve világirodalmi mintákat, hasonló sorsokat keres a magáénak igazolására. Mivel alapvetően nem intellektuális költő, s nem is érdeklődik túlságosan a világlíra jelenségei iránt, elődkeresésének nyomait inkább a magyar költészetben találhatni. Helyzetének, számkivetettségének (és itt most másodrendű kérdés, miért választotta épp ezt az utat) ősképét Radnóti Miklós sorsában fedezi fel. Líráját sok szál fűzi Radnótiéhoz, még egyes fordulatai is emlékeztetnek rá. De nemcsak Radnótira! Fáy általában is tudatos rokonságot tart a magyar líra hagyományaival, s ezeket a rokoni szálakat érezhető gonddal, öntudattal ápolja. Verseinek sokszor meghatározó elve a rímelés, melyben mintája Tóth Árpád és Kosztolányi. Akárcsak a *Nyugat* nagy klasszikusai, néha ő is a rím kényszerének engedve alkotja verssorait, s kedvtelve játszik is velük, mint azt *Játék*⁶⁵ című verse is bizonyítja.

A „szegény kisgyerek” attitűdjét is próbálgatja. *Irigykedés*⁶⁶ című versének lírai alaphelyzetét tudatosan választja Kosztolányiéhoz hasonlóan: ő is jól öltözött, idegenkedve figyeli a vásottan hancúrozó, szegényebb sorsú fiúkat, s ugyanúgy kirekesztve érzi magát közülük, mint az egykori „gyermek”. Verset ír Tóth Árpád emlékezetére annak zsongó rímeit visszazengetve. Istenélményében megfigyelhető Sík Sándor lírájának ihletése, bár újabb verseiben egyre keserűbben, kiábrándultabban vallatja szándékáról a messzi, titokzatos Urat.

Babits *Jónását* idézi vissza a *Jeremiás siralmi* hangulata és tartása, hiányzik azonban belőle a babitsi vers sajátos önirónikus reflexiója. Ezeknek az istenes verseknek egy másik része József Attila ígéretében fogant: az övéhez hasonló szándékolt gyermeki naivitással keresi az Istent a teremtett világban.

A magyar lírával való tudatos kapcsolat még inkább elmélyíti Fáy sorsérzésének tragikumát. Kevesen ábrázolják hozzá hasonló erővel az emigráns-lét számkivetettségét, magányát. Gyakran panaszoja, hogy nem lát igazi célt maga előtt, máról holnapra él,

kis tervek, vágyak hevítik, s ezekből próbálja kicsiholni ihletét. Apró, villanásnyi életképeit így telíti komor mélységgel a kietlenség, az elhagyatottság víziója:

„Fülembé tüket szúr a tél. Kezed
lilára fagyva meglapul a zsebben,
s a ház-közökből didergő kutyák
s a szél kaffog rád egyre mérgesebben.

Kabátod is, ma molyról álmodik,
nyugalmas szegről. És a barna láda
naftalin-szagú csendjét tűzi ki
vigasztalásul rojtos gomblyukába.

Most már tudod, hogy tél van. Végtelen,
szomorú tél. A gondok egyre jönnek...
A szomszédoknak morogva köszönsz
s ők néha, reggel vissza sem köszönnek.”⁶⁷

Az elmagányosodó költő számára maga a műalkotás, a vers lesz az a központi mondanivaló, mely ihletési alkalmat ad számára. A versírás, a vers születésének folyamata maga is alkalmas lírai helyzetet teremt, mely egyszerre fejezheti ki a költő örök gondját, hogy a „verssor is milyen kényes és szeszélyes”, de ugyanakkor arról is árulkodik, hogy a papír előtt gubbasztó lírikust voltaképpen más belső lázak gyötrik és hevítik:

„Leírod: „Ősz van.”
S olyan egyszerűnek,
semminek érzed ezt a mondatod,
hogy áthúzod.
A kettészelt betűket
nézed hosszan... Aztán, az ablakot
halkan bezárod.
Fázol.
Idegesen rágyújtasz...
Színes új mondat lobog
az apró fényben.
Nem hagyod meg ezt sem,
ízlelgeted s gyufáddal eldobod.
Rőt lombokat látsz,
gyémánt fényt a fűben
s írál a rétről... Érzed, nincs erőd.

„Ősz van” — írod le újra egyszerűen
s fázósan ülsz e két kis szó előtt.”⁶⁸

Vannak, akik sosem tudják megszokni az úgynevezett amerikai életformát. Fáy Ferenc közéjük tartozik. A nagyváros lüktető vegetációja, az emberi kapcsolatok kihülése, a munka elidegenedése tétova döbbenettel töltik el. Egész költészete érzelmi fogantatású, hogyne riadna hát meg, amikor látja az emberi viszonyok céltalanságát, ürességét? Egyik legszebb karácsonyi versében (*Karácsony a Market-téren*) ezt az

amerikanizálódott, egysíkúvá vált, a technikai civilizáció közepette elsivárult, valaha még oly gazdag jelentéstartalmú humanizmus siratja el:

„A városházán ott díszlett a jászol,
József viaszból, kőből Mária,
s kitömött barmok közt pihent az Isten
cégérnek használt, egyszülött fia.

Viasz fején a pár órás szelídség
s neonfény csurgott. S lenn talán az Ács,
az Isten, vagy az önmaguk csodáját
bámulta büszkén a várostanács.

Arcukról boldog, vízfejű szelídség
visszfénye csurgott. S mint letűnt korok
Csodára váró lelke — nagy botokkal —
rémlettek fönt a fáradt pásztorok,

a sarki W.C. kőormán. Felettük
hatalmas csillag, mellettük teve,
s alattuk olaj-szagtalanítással
enyhült illattá az anyagcsere.

Zúgott a víz és vitte szét a piszkot
a föld alatt, száz alvó rügy felé.
S a festett, földi kéz formálta Krisztus
az embert nézte, mintha értené.”⁶⁹

Ugyanezt az alapélményt oldja költésszé a *Betlehem*⁷⁰ című versben, melyben a három király „számsorok közt hánytörög” és „lázás álmokkal méri le: / Megérte-e? Megéri-e?”, a pásztorok pedig új csodákról, a bárányokért kapott kamatról álmodoznak subáik alatt. Egyre fenyegetőbbé válik számára a felismerés: a hagyományos emberi érzések ebben a közegben elvesztették értelmüket. A növekvő élettempó, a látszólagos korlátatlanság, az emberi lehetőségek nem sejtett kitágulása azt a gondolatot erősíti meg benne – és itt találkozunk az egzisztencialista filozófia egyik ágának nagyhatású fölismerésével, hogy Isten hallgat, magára hagyta a világot, sorsára bízta a lehetőségeivel értelmetlenül gazdálkodó embert. Néha-néha idézhetjük meg csak e távoli Urat, de akkor sem tehet értünk semmit, hiszen hozzánk hasonló, kiszolgáltatott fáradt lény ő is. Ezt az élményt – mely Fáy egyik legdöbbenetesebb, a maga számára keserű tanulságokat rejtő felismerése – fejezi ki megkapó hitellel a *Harminc perc Istennel*:

„Napunk: a gép, esténk: a mámor
s a vasárnapunk: pihenés.
Ha nyolc napot alkottál volna,
tán' jutna rád is egy-egy óra,
de hét nap nekünk is kevés.
Ülj hát le mellém. Nézd, e széken
elférsz te is még. Áll a gép.
Gyere egyél, pihenj egy szóra,
ebédidő van és az óra

lassan lejár... félóra még.
 Szalonnám van, melléje hagyma
 és látod kolbász is akad.
 Mit szégyellsz, hogy arcodra lettem?
 hogy lent vagyok s te állsz felettem?
 Nem látod bennem önmagad?
 Te adtad ezt, melyben most élek,
 — tört hittel bár, de emberül, —
 a küzdelmet acéllal, gázzal...
 Szégyelled? S csöndes igazával
 az Isten fáradtan leül.

Szalonnázunk. Kezünkben bicska
 acélja csillan. Nincs szavunk.
 Két fáradt ember, déli-közbe,
 Nincs most különbség köztem s közte,
 Munkások, emberek vagyunk,
 mohón eszünk és hallgatunk.”⁷¹

A „megrokkant világ” adekvát kifejezési lehetőségeit keresve a dehumanizálódó környezetben élő művész két alternatíva között választhat. Vagy vállalja sorsának és küldetésének végső konzekvenciáit, mint József Attila tette, s ellene fordul, megváltoztatásának forradalmi lehetőségétől sem riadva vissza; vagy megmarad a leírás, az ábrázolás szintjén, a stilizálás különböző fokaiban éreztetve különállását és ellenérzését. Az emigráció vállalása természetyszerűen kizárja az előbbi lehetőséget, viszont az emigráns magyar költő számára kínálja az ábrázolás különböző síkjait. Fáy Ferenc lírájában rábukkanunk ennek fokozataira. Előbb nála is feltűnik a világtól elidegenedett, mindenre fittyet hányó bohóc képe, a jellegzetes clown-attitűd művészi megfogalmazása, hogy aztán a költő ismét belehelyezkedjék a mindennapokba, s megkísérelje apokaliptikus képekben és víziókban visszaadni azoknak embertelenségét. A kötet címadóvá emelt *Áradás* (1972) a törekvés egyik jellemző dokumentuma:

„És körülállt a megrokkant világ,
 és tökmaghéjas, hangos mámorával
 köpte körül idétlen dalaim;
 nem látva lelkem, tollam kis karámját,
 ahol kiszáradt álmok sarjú-lángját
 legelték pányvás, szép halottaim.

Túláradt szavaim gátjain a szenny
 s kimosta féltett árnyaim helyét.
 ... fa puffad, fű sír, csöpp faluk forognak...
 Sodor az ár s hínáros szemeimben
 szúnyogra les az ember-mély sötét.

Nincs levegő! Réz-habbal forr a mélység!
 Róka vinnyog, torony pereg velem...

De kinn, a parton, futni kezd egy fűz, és
 mielőtt minden szürkén elmerülne,

utánam nyúl és megfogja kezem.”⁷²

Az utolsó kép árulkodó jelzése annak, hogy ebben az amerikanizálódott életformában a magát magyarnak valló költő számára az érzelmek tisztaságának, kikezdetlenségének egyetlen hiteles mércéje a szülőföld emlékezete.

Fáy Ferenc költészetének fontos tényezője az elmúlás gondolata, anélkül, hogy nevén nevezte volna a halált. Holott az mind gyakrabban kísértette. A költő, aki a legritkább esetben élte át a vele történeteket, az élet eseményeit az elvonatkoztatás fokán, és sokkal inkább feldolgozta azokat a legteljesebb indulati azonosulással, egyre többet panaszkodott egészségi állapotára. Bár a hetvenes évek második felében személyében is fontos tényezője lett a kanadai magyarságnak, a nemzeti ünnepek gyakori szereplőjeként, sőt olykor alkatától idegen feladatokra vállalkozva, elméleti útmutatójaként, örök elégedetlen maradt, aki szinte fogcsikorgató elszánással küzdött minden negatív – vagy annak vélt – jelenség ellen. S mert egész életét magas hőfokon élte, sűrűn emlegette rossz szívét, mely bizony nehezen bírta terheit. De Fáy Ferenc maga is jókora súlyokat rakott rá, hiszen életmódja továbbra sem a magát óvni akaró emberé volt, s a régi maradt híres „dühe” is, mely sokszor elragadta, igazságtalan, elsietett következtetésekre ingerelte.

Fájdalmasan érintette, hogy Dénes Tibor, megrajzolva az emigráció lírájának „mozaikját” (*A múltból a holnapba – a honból az otthonba*), meglehetősen negatív módon értékelte költészetét, s a többi között ezt írta róla: „Állítom, hogy Fáy világa valótlan, stilizált világ; s a neohumanista moralizálás irhája alatt igazában egy, a bonyolult valóságot banálisan leegyszerűsítő ókonzervatív lakozik”.

Fáy Ferenc valóban nem volt modern költő a szónak abban az értelmében, hogy intellektusa szűrőjén folytatja át az élet eseményeit. De ha a modernséghez hozzátartozik a modern képalkotás s a szenvedélyek kendőzetlen, fésületlen megvallása, akkor ő bizonyára a nyugati magyar költészet élvonalába tartozik.

Egyik utolsó levelében arról írt, hogy egészsége lassan javul, s újabb verseken dolgozik, melyekből el is küldött néhányat. Aztán a várt további versek helyett halálhíre érkezett 1981 júniusában.

V. Fáy Ferenc költészetének utóélete

Fáy István: Az ismeretlen Fáy Ferenc

„Nappal csákánnyal dolgozom
— nem rangom ez, csak fegyverem, —
de este... este álmodom,
ha arcom megtörölhetem.
— Visszhangtalan, szép szenvedés, —
s mosolygok Isten ötletén,
hogy így kezem közé került:
a csákány s egy-két költemény.”⁷³

Szülőfalum Honismereti Köre felkért, hogy írjak testvéremről, Fáy Ferencről, akinek ifjúsága közel négy évtized után már a homályba vész. Sokáig gondolkoztam, hogy ízléses-e valakinek a saját véréről írni, azonban biztatást adtak Ady Lajos, József Jolán és Móricz Virág, akik ugyanezt tették. Másik megfontolásom az volt, hogy vannak dolgok testvérem életében, melyeket ma már egyedül én ismerek.

Céлом nem esztétikai értekezés, vagy irodalmi bírálat, kizárólag a tények

tárgyilagos elmondása arról a költőről, akiről még ellenfelei is elismerik, hogy évszázadunk legnagyobb lírikusai közé tartozik és eljön az idő, amikor életműve ott lesz az érettségi tételek között. Nagyon vigyázok rá, nehogy szuperlatívuszokba tévedjek, mert ez túllépné a testvér által megengedett határt. Amit leírok, az kizárólag adalék egy költő életrajzához, olyan dolgok, amelyeket nem tudhat más, mint aki a leírtak személyes tanúja volt.

Úgy tanultam, hogy minden alkotóra döntő hatással vannak nemzete és családja hagyományai, környezete, szóval mindaz, amit egy gyermek viaszpuhaságú lelke magába véshet. Anyanyelvünk utolérhetetlen mestere, Arany János ezt így fejezi ki: „S mit körében lát, szemlél.” Igaz, ez csak a fülemilére vonatkozott, de emberre is éppen úgy érvényes.

1921. június 20.-ka volt az a nap, amikor a szokottnál korábban felkeltettek és nagyanyám azt mondta, menjek le pesztonkámmal, Piroskával a Rákos partra, lessem a gólyát, mert egy kis testvért fog hozni nekem. Akkor már ott láttam Gerzsabek nénit, akit csak „Gólya néninek” hívtak és fél Pécelt ő segítette a világra. Olyan toporzékoló, elkeseredett düh fogott el, melyre csak egy három és fél éves, eszmélni kezdő kisgyermek képes. Dacosan fogtam bodzapuskámat és elhatároztam, hogy lelövöm a gólyát, és akkor nem lesz testvérem. Még ma sem tudom megmagyarázni, hogy mi is váltotta ki belőlem ezt az emóciót. Féltékenység, irigység, vagy egy fejlődni kezdő lélek tudatalatti részvéte az iránt, aki életében legközelebb állt hozzá, mert megérezte, hogy ez a születendő mennyit fog szenvedni földi pályája purgatóriumában? A gólyát nem tudtam lelőni, mert pesztonkámmal együtt elaludtunk.

Öcsém később *Gólyalesen* című versében írja:

„Nem sikerült, mert látod, megszülettem.
S ma harminckét év végénél vagyok.
Az életemnek gyermekhit hozóját:
a karsú csőrű, hosszúlábú gólyát,
hiába lested vad bosszúra várva
bodzapuskával.”⁷⁴

Így kezdődött és én most nem a *Magamsirató*, az *Áradás* és a *Kövület* ünnepeelt költőjét, az Amerika szerte elismert szónokot és publicistát akarom bemutatni, hanem a gyermek, ifjú és öt gyermekével a gazdag Kanadában évekig nyomorgó embert, aki életét mély Istenhitének és tehetségében való biztos tudatának köszönheti. Máskülönb a fizikai és lelki válságot semmiképpen nem élte volna túl.

A kisfiú szépen és egészségesen fejlődött, a papok frázisa szerint: „Isten és emberek előtt való kedvességben.” Meglehetősen szeszélyes és vad volt, melyet egy szöges nyíllal ejtett, még ma is látható sebhely bizonyít a bal szemem fölött. Volt időszak, amikor krumplilevesen kívül nem volt hajlandó semmit sem megenni és anyánk kérdésére orvosunk, Dr. Bertalan Dezső azt mondta: inkább azt egyen, mint semmit. Az utcánkbeli gyerekek, akik unokatestvérünkön, Mikin kívül állandóan nálunk lebzseltek, tudva, uzsonnaidőszakban a jó lekváros, vajjas, vagy mézes kenyér aranszívű édesanyánktól kijár, mert ismerte proletár nyomorunkat, rendszerint kis opportunisták módjára vakon követték Ferkó parancsait, aki különböző hadműveletekbe és kalandokba vitte őket. Ő volt a gyíkok, békák, lódarazsak, rákok és vízipatkányok réme. Érdekes, hogy semmiféle féregtől vagy állattól nem félt. A kertünk túlsó oldalán hosszú orgonabokor sövény húzódott és a kisfiú, aki élt-halt az édességért, egy alkalommal talált egy kövületet, amely nem volt azonos későbbi híres könyve címadó versével, hanem kutyától származott. Dédnagyanyánk, Kiss Lídia, Kiss János soproni

evangélikus püspök lánya, aki Berzsenyi Dánielt felfedezte, a vadszőlővel befuttatott hátsó terasz előtt üldögélt a nyári napfényben. Már kilencvenkét éves volt és alig látott. Azt azonban látta, hogy Ferkó jóízűen szopogat valamit és vígan mondogatja: „Cukrot eszik a gyerek, cukrot eszik a gyerek”. Ezt a műveletet Miki és az én hangos röhögésem kísérte. Végül anyánk kijött a zajra, ráébredt a zaj okára és a szomorú valóságra. Amikor ma erre gondolok, Weöres Sándor két sorba foglalt világtörténelme jut eszembe:

„A gyermeknek nem jut cukor,
Tyúkganéjt eszik és megleli az édest.”

Nálunk ez a helyzet nem állt fenn, de annál inkább azoknál a szegény kis proletár és 4-5 holdas gazdagyerekeknél, akik már kora délután ott voltak nálunk.

Így érte meg a hatodik évét, amikor anyánk kézen fogva elvitte a tudomány szent hajlékába, a Református Elemi Népiskolába és átadta barátnőjének, Bodnárné Batár Ilus néninek, azzal a megjegyzéssel: aztán a nádpálcát nem kell kímélni a fiatalúrtól, nagyon ráfér. Ilus néni nem is kímélte.

Amint megtanulta az írást, a jövődőlő költő azonnal kiugrott belőle. Titkos költő lett. Mindenki emlékszik a falusi reterátokra, amelyek kívül barnára, belül szép világoskékre voltak festve. Öcsém itt hagyta első írott alkotásait. Az első kétségtelenül plágium volt. Azt írta a falra (ugyanúgy írom, ahogy ő): „It volt Mátsás kiráj megevet hat tolyást/ Láta arran tállon lyárni a kamarásst.” Néhány nap múlva már önálló alkotása volt olvasható: „apcugg csekirály”, mely a hazafias felbuzdulás zsengeje.

Aztán elvégezte a négy elemi és szüleim beírátták a budapesti Evangélikus Főgimnáziumba, az ország egyik legkiválóbb intézetébe, ahol én már a harmadik osztályt jártam. Ő, a „demokrata” itt úgy viselkedett, mint egy előkelő idegen, és sehogy sem tudott beilleszkedni Gudics Miska, Szlifka Miska, Fitos Győző és a régi cimborák után a hűvösen elegáns környezetbe. A harmadik osztály elvégzése előtt magyar tanárja, Dr. Rempert Elek, aki családunk jó barátja volt, azt mondta anyáknak: „Marika kedves, én mindent megpróbáltam ezzel a gyerekekkel, én átengedem magyarból, ha megígéri, hogy elviszi más iskolába, mert az mégis lehetetlen, hogy egy tizenhárom éves gyerek a *golyát j*-vel és a *májust ly*-nal írja.

Így került az aszódi Evangélikus Főgimnáziumba, Pécelről négyen vonatoztak oda naponként. Simongáti Bandi, aki maturandus volt, Szabó Jóska, akin hősi halált halt, Tatár Andris és Ferkó. Nagyszerű társaság volt ez. Amint bemelegedtek, elhatározták, hogy csütörtöki napokon betegek lesznek, ilyenkor a Kisbágy Csárdában egészítették ki tanulmányaikat. Végül, amikor az igazgatónak feltűnt a péceliek azonos napon való hiányzása, egy fiatal tanár, Csizmadia György vállalkozott a dolog kinyomozására. Ő maga aszódi lévén és fiatal, nem sokat habozott, fogta sétapálcáját és átbágy Bagra, ahol az egész úri társaságot tetten érte vidám fröccsözés közben. Az igazgató megkegyelmezett és nem lett collegium abeundi, de jött az újabb eltanácsolás.⁷⁵

Így került öcsém a bonyhádi Evangélikus Főgimnáziumba. Én hiszek a megmagyarázhatatlan jelenségekben és ilyen volt öcsémé, aki egyik napról a másikra teljesen megváltozott. Talán Vörösmarty szelleme vette pártfogásába.

Ő maga így ír erről:

„Aztán... Bonyhád jött. Álltam sváb, magyar
gyűlölködés közt, mint e harc kudarca,
mert bennem egyre Vörösmarty arca
vetődött fel s a Perczel-kert felé

figyeltem, bízva, hogy tán visszahozza
szavát a szél... Így éltem, álmodozva
tizennyolc évet.”⁷⁶

Valami egész érthetetlen, hogy ilyen hirtelen megérik. Költeményeit kéziratban terjesztik. Egy bájos kis osztálytársnőjéhez, Binder Csörihez ír a fiatalság minden hamvasságával és idealizmusával bensőséges verseket. Bonyhádon legnagyobb, illetve első nyilvános sikerét ő, a vérbeli lírikus, mintegy ellentmondásként, epikával aratja. Volt egy Robozy nevű osztálytársa, nagyon jómódú fiú, aki az internátusból megszökött. Amikor a dühös atya, eléggé dagadt fejével visszahozta, akkor írta a *Robozy bús éneke* című elbeszélő költeményét.

Az „eposz” így kezdődött:

„Leszállott már a Nap, szépen süt a Luna,
Mintha az egész Föld színezüstből vuna.”

A siker frenetikus volt. Azonban az első komoly elismerést, melyet főleg az egyetemi diákszövetségek ünnepélyeinek köszönhetett, a Felvidék visszakerülése alkalmából írt költeményével aratta.

Hasonlóan nagysikerű a finn nemzethez írt ódája, melyet a nagy finnországi lapok fordításban közöltek. Ezért a dicsérő elismerést a budapesti finn nagykövet személyesen nyújtotta át neki.

Végre eljött az érettségi előtti utolsó magyar dolgozat, melyet otthon kellett megírni. A címe volt: Magyar irodalom. Öcsém, kezdve az ősi pásztortüzeknél elmondott meséktől Ady Endréig versben írta meg az egészet, és egy teljes füzet tele lett. Sajnos, nem tudjuk, hol van, így a memóriámra utalva az Adyról írt rész elejét közlöm:

„Te, aki csókos tivornyán születted,
Az életedben annyi lányt szerettél,
A kéj kezében te voltál a préda,
Csak téged csókolt sok-sok bűnös Léda.
Te, aki sirtál nemzeted baján,
Kivel birkózott a vad Óskaján,
Ajkadon mégis felcsendült az ének:
Hogy szeretném, ha engem szeretnének...”

A dolgozatra nem kapott osztályzatot, mert mint tanára mondta, magasan fölülte áll a középiskolai nívónak.

Bonyhádtól, fiatalsága legszebb emlékeitől elbúcsúzva, elkezdi karpaszományos szolgálatát a budapesti I. honvéd gyalogezred II. zászlóaljánál. Következő évben a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia hallgatója lett. Az Intézet vasfegyelme és egész napi elfoglaltsága lehetetlenné tette számára az orientálódást bármely irodalmi tömörülés felé, ami szerencséje, mert így teljesen megtarthatja önálló egyéniségét. Irodalomtanára, a haladóan konzervatív, kiváló képzettségű Mathia Károly⁷⁷ Dr. alezredes azonnal felfigyel rá és nagy tapintattal mutat iránymutatást neki.

Hadnagyá avatása után csapattestével Németországba vezénylik, ahol az összeomlás után amerikai fogságba esik és a franciaországi Mili le Camp-ban hadifogoly. Itt írja meg hatvan versből álló gyönyörű dalciklusát. Amikor szabadlábra helyezik, azonnal útnak indul haza. Nem hallgat azokra, akik igyekeznek lebeszélni. Vonzza az akkor már beteg, imádott édesanyja, vonzza szülőfaluja és arra hivatkozik, hogy semmi mást nem tett, mint amire tiszti esküje kötelezte: védte a hazáját. Rövid

ideig szabadlábbon is volt, majd internálták. Újra szabadlábba kerülve megnősül, de a házasság nem hosszéletű. Egy leánygyermek maradt utána. Ezután komoly vádat emeltek ellene és már népbírósi tárgyalás folyik, amikor egy rendszerre nem hízegő verse az ügyész kezébe jut, aki azonnal perújrafelvételt kér. A politikai rendőrség azonnal letartóztatja és annyira összeverik, hogy kórházba kell szállítani, ahonnan sikerül megszöknie. Jugoszláviába menekül és a nagybecskereki koncentrációs táborban tölt egy évet. Nem hajlandó kimenni munkára, hivatkozva a politikai menekültekre vonatkozó nemzetközi jogra. Pedig tudja, hogy a jugoszláv hatóságok bármelyik pillanatban visszaadhatják a magyar határőrségnek. Ez az időszak a teljes reménytelenség és a hazavágyakozás jelét viseli magán.

Példaképp álljon itt a Bánátban írt verseiből egy:

„Ott még aranyló bíbort sző az alkony,
Itt, túl a dombon, az erdők alatt
Már este jár. S a kékes ég vizében
Hidegtestű kis fények izzanak.

Én ballagok a társtalan magánnyal.
A réteken már sűrű este lett,
Mellettem álmos, csendes csobbanással
Bánát földjén egy forrás vág sebet,

Hárman vagyunk:
Magányom, én, s az alkony.
A fák suttogva kérdik: messze még?
S az esti széllel én is messze hajtom
A bujdosók estéli énekét.”⁷⁸

1950-ben kerül Goriceán át Olaszországba. Itt feleségül veszi a müncheni Mitschke Terézt és decemberben megszületik első gyermekük: Marika. Én testvéremmel újra 1950 novemberében találkoztam Nápolyban. Azonban ez az ember többé nem az a vidám, bohémságra hajló gavallér, aki Magyarországon volt. Nem kiábrándult még, de elmélyült és szomorúsággal látja, hogy a győztes Európa nem a régi, hanem, mint Márai Sándor zseniálisan írja. „Ez a formalizált Európa a büntudat Európája.”

Rómában születik meg az emigráns hányattatásának első nagyobb verse, melyre az ösztönzést a Nyugat felelőtlensége, korrupciója és gyávasága adja. Címe: *Ébresztő*, a befejezést közlöm:

„Készüljtek hát kábult álmodók.
Ütött az óra. Nincsen fegyvered?
Kaszát ragadj és őseid nyilát
Repítse bátran Krisztusért kezed.
Nem ágyú kell és pusztító atom,
Péter hite, mert az a hatalom.
De fel, gyerünk az óra már közel,
Gyerünk, mert testünk hulló vért ereszt,
Ébredjétek, hogy minden templomon
A Krisztus éljen és egy jel: Kereszt.”⁷⁹

1951 februárjában Kanadába vándorol. Várja az erdei munka, a bányá és a gyárak, majd a csaknem négy éves munkanélküliség. 1952-ben születik meg fia, Géza. A következő évben jönnek rá, hogy a gyerek deréktól lefelé béna. Ez a szomorú felfedezés örök bánat marad életében. Ekkor írja gyönyörű versét, amelynek címe: *Beszélgetés béna kisfiammal.*⁸⁰

Munkája nincs. Felesége takarítani jár és rajtuk kívül néhány baráti család látja el őket a legszükségesebbekkel.

Bútorait elviszi a kereskedő. A „barátok” természetesen messze elkerülik. Van sok ideje a gondolkozásra és ebben a nehéz időszakban alakul ki magyarságáról és költői felelősségéről végleges véleménye.

Néha már csak sóhajt, keserű szájjal teszi, de egy-egy ilyen sóhajtás is remekmű:

„A dolgaim kis földi dolgok:
kenyérgond, lakbér, négy gyerek,
s élek. Igaz, az emberek nem nyüzsögnek
ajtóm előtt oly hevesen,
mint az irigyelt gazdagoknál...”⁸¹

Jól látja, hogy a munkapiac rabszolgavásár, ahol nem intelligenciára, hanem izomra van szükség. Az alant idézetteket ugyan az én születésnapomra írja, de mindenkire vonatkozik:

„És rájössz, hogy manapság ősz fej, magyar sors,
rossz szív, hontalanság itt erre: bűn, nekünk:
tragédia...
S ki mondja meg, hogy holt volt a hiba?”⁸²

Tétlenségre kárhóztatva teljesen kirajzolódik előtte feladata és hivatása. Világossá válik előtte, hogy ebben a magyar szellemi sivatagban és áthatolhatatlan sötétségben fényt kell adjon, a látni képtelen fajtájának.

„Uram, tudom, hogy többet adtál,
különb szívet és jobb szemet
— élesebbet, mint annyi másnak —
hogy a vakok helyett is lássak,
de mondd, mért adtál könnyeket?”⁸³

Fanatikusán hirdeti, hogy fennmaradásunk egyetlen alapja az anyanyelv, amely ebben az idegen világban a Hazát jelenti:

„Nem halt meg még a szó. A szó örök.
Hiába zárja rettegve a gyáva,
vad elnyomás penészes börtönök
s bolondok csattos kényszerzubbonyába,
a szó az él. Ne gondold, hogy beteg.”⁸⁴

Hitvallása, hogy még az Istentől kapott egy talentumot sem szabad elásni, hanem írni kell és főleg olvasni. Tudja, hogy „más berekben másképp szól az ének”⁸⁵, tehát ebben a berekben, mely idegen, úgy kell énekelni, hogy azt mindenki, aki hozzánk

tartozik, szentnek tartsa:

„Dalunkban, mint az embrió a méhben
élünk. A nyelv, e faltalan burok
magába zár. És csendes rezdülésünk
bár gyöngé még, de jel már és erő.
Az önálló lény első lázadása...”⁸⁶

Ennyi csalódás, töprengés, bánat és elmélkedés mellett örök nosztalgia gyötri szeretett faluja, Pécel után. Ebből a korszakból származnak azok a pompás portrék, melyeknek minden sora egy-egy flamand mester ecsetvonásaihoz hasonlatos. Ilyenek pl.: *Apám, Nagyanyám, Batár bácsi, Miska, Rólad szeretnék*, stb.

Tisztában van vele, hogy történelmi megpróbáltatásaink és a mindig-vesztés a szociális igazságtalanság következményei, és igazak József Attila szomorúan leírt sorai: „...kitántorgott Amerikába másfélmillió emberünk.” Erre utal hatalmas művének, a Jeremiás siralmainak egyik részlete, melyben bűnhődésünk okát keresi:

„...Ki látta, hogy a pompa
jól fényesített máz csak, mely mögött
százezrek éhes vágyával a szolgál,
igába hajtott nép áll és örök,
nagy, emberibb álmától romba dől e
jóltáplált rend, amelyre ócska, dőre
jelszókkal kenték rá a mázt azok,
kik a nyomorból éltek és a népből.
Kik tömjénfüstös s földszagú igékből
szóttek jövőt. A próféták, papok

nagy vétke ez, kik most talán a mélyben,
a szenvedés közt meglátják szavuk
korcs lényegét s az utcaszennyben, éhen,
rossz rongyaikban, végre önmaguk
esett sorsán át nézhetik a sorsát
azoknak, kikből éltek és az ország
minden sebét, mely, mint egy ablakon
keresztül tárja rájuk véres érvvel
a bűnüket, mely százezer gyökérrel,
tűnt századokba ér.”⁸⁷

Akaratlanul is felmerül a kérdés, hogy ennyi nyomorúság, önmarcangolás és gondolkozás után egy ilyen szeizmográf-érzékenységű ember hogyan tudott immunissá lenni valami végzetes lépéstől. Az, hogy ezek a körülmények tönkretették a szívét, sajnós, ma már nem vitás. Morális ellenállására azonban nagyon egyszerű a válasz. Mély Istenhit védte meg mindentől, adott bátorságot és harci kedvet, elszántságot az igazság kimondásához és megvédéséhez. Az a hit volt ez, melyet áldott emlékü Édesanyjától kapott. Az a morál, amely a szülői ház emberi értékítéletét és humanitását jellemezte. Az a mélységes szeretet, mely viszonzta a szülői ház őszinte együttérzését a szegényekkel, akik, míg anyánk hét éven át feküdt szörnyű kínok között, nem volt nap, hogy egy kis húslevessel, tejjel, vagy valamivel, amijük volt le ne rótták volna hálájukat a múlt emberségéért. Ez az oka annak, hogy a költő első kanadai éveit központi

témája: Isten és Krisztus, kiket anyai örökségként hordozott magában haláláig. Azonban az ő Megváltója nem Teilhard de Chardin kozmikus Krisztusa, az Univerzum ura, hanem a szenvedő ember, aki meghirdette a csodálatos utópiát: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” Aki ezért a princípiumért feláldozta önmagát. Fáy Ferenc Istene és Krisztusa nem Berzsenyi fénylő napja, kibe szemünk nem tekinthet, nem József Attila gyermeki hitének Ura, ki elől rejtegeti dolgait, nem Ady sokformájú, szeszélyesen megalkotott Istene és nem a nagy neofiták: Verlain, Claudel, a megértő Babits vagy Kosztolányi megtérítője.

Fáy Ferenc Istene tapintható, éppen olyan dolgozó, mint a képére teremtett ember. De hatalmas, aki minden teremtménye védelmezője. Isten az ő egyéni Istene, már-már fétis, akit kisajátít magának, beszélget vele, együtt szalonnáznak és ha valami baja van csodálatosan imádkozik hozzá:

„Uram, csak a kabátod csücskét
engedd, hogy fogjam. S add nekem,
hogy e nagyhangú, vad ricsajban,
egymást tipró, vásári zajban,
így kössem hozzád életem.”⁸⁸

Nagy nyomorúságában felfohászkodik:

„Maradj velem hát,
ülj velem
az ágyam szélén Istenem.
S amíg riaszt, rémít az éjjel,
Te főd be lázas homlokom
két jóságos, nagy tenyered
megnyugtató, hús priznicével.”⁸⁹

Hétfőn visszamegy a templomba és beszél Istennel:

„Hétfő van. S nézd, én visszaszöktem,
— az örök hétfőn alszanak —.
Nem látta senki, ahogy jöttem
s most itt vagyok és hogyha kéred,
anyám-pakolta étellemelek,
neked megőrzött rongyait,
elcsámcsogott, elmorzsált kincsem,
tegnapról megmaradt felét
neked adom.
Fogadd el tőlem.
Nyíltan, hogy adjam? — hisz tilos.
Fogadd el... Nézz rám... Visszajöttem
s oly egyszerű szavakkal kérlek,
mint a parasztok, kik a földtől,
mint a munkások, kik a géptől
s mint én... mint én, mikor anyámtól
tanultam egykor hinni még.”⁹⁰

Harcol Istennel, mint Jákob és szinte kényszeríteni akarja, hogy fajtánkat mentse

meg. Megmondja neki, hogy a tervezést kezdheti előlről, mert ami most van, az nem jó. De, felteszi a kérdést: ha az új tervből kihagyná fajtánkat, vajon észrevenné-e valaki?

„...De talán, a
magyarfelejtés Istenszégyene,
szegény Fiad terített asztalán, a
kenyérben, mégis szónkkal zengene
vádlón feléd.

Mert minket porba verhet,
világgá szórhat büntető karod,
de lent, a mélyben, rög közé keverve,
magyar test sarjaszt új magyar magot.
Hisz' nincs vagon még szétvinni a fákat,
a hegyeinket, folyóink vizét,
a termőföldre szétesett apákat,
még nincs vagon, mely elvinné a rét
pompázó színét, hogy más ajkú népek
temessék önző álmukat bele...
A föld örök. És népem szenvedése,
a rög közül nyelvünkön zengene.”
Ha így akartad, hát rosszul akartad.
És én Uram, ma százezer halott
néma hitével kérem: „Most az egyszer
ne legyen meg a Te akaratod.”⁹¹

Ő, aki nem óhajt közvetítőt maga és Isten között, antiklerikális érzéseit sehol nem írja meg kifejezőbben, mint a híres *Keresztút* IX. részében:

„A főpapok nevelték.
Az anyja sírt, mert anyja volt, s azok,
kik hátul félve, messziről követték:
a megrémített várományosok,

hitetlen hittel, szemlesütve, hitvány
férgesek voltak csak. Arcukon pedig
lélekké lett a legbátrabb tanítvány,
az áruló, a tizenkettedik.”⁹²

Ez Fáy Ferenc Istenhite. Dogmamentes, denominális és őszinteségében páratlanul áll irodalmunkban. Ez a hit vele született, éltető eleme és szinte önmagától kiáltja az ősi zsoltárt: „Utaid Uram mutasd meg, hogy el ne tévelyedjem.”

Hazánk eseményeit igen nagy figyelemmel kíséri és az otthon történetek állandó izgalomban tartják. Egyik ilyen szép verse a közismert otthoni eseményeknek állít emléket:

„Még nem értette senki. Még nem tudták lemérni.
Lábak tanultak menni, nyelvek tanultak kérni,
szemek tanultak látni, kezek tanultak adni;
S egymás hitéhez bújva, tanultak megmaradni...”⁹³

Mélységes undorral nézte azokat az opportunistákat, akik abban az időben, amikor rögeszme lett, hogy hamarosan hazamegyünk, már osztogatták egymás között a vezetői pozíciókat, ugyanazok, akik semmi magyar mozgalomért nem hoztak áldozatot.

„De hát mi készülünk haza.
Ezer kis úton, melyek mint arasznyi
férgek feküsznek lábaink előtt.
Orrunkig érő céllal, szürke, pacni
tervek között, de végtelenbe nőtt
öncélúsággal.
Van tucatnyi jelszó,
tízféle zászló, — lyukatlan, lyukas —
korona, angyal szép, fehér nemes ló,
nyilaskereszt és egy-két társutas
hajtókéjén „superman”-né magaslott,
tizenkilences eszmény, melyre rőt
jelszókat kenve, most is az hús hasznot,
ki kalapácsát éppúgy, mint előbb,
itt sem lendíti termelőn előre,
görnyedt derékkel. És csupán szava
lángjában hamvad pernyévé a tőke,
zsebében nem.
Mi készülünk haza.”⁹⁴

A múlt bűneiért állandó lelkiismeret furdalása volt. Tudta jól, mit vétett a mindenkori uralkodó osztály a színmagyar szegénység ellen évszázadokon át. Ez az önmardosó hang szólal meg a Magamsírató c. költeményében:

„Valld be most, annyi év után,
hogy addig, míg megtúrt a földed,
falud csak por volt a ruhán,
cipődön sár, amely csupán
addig volt gond, míg letörölte.”⁹⁵

Amit Fáy Ferenc tett, az több mint irodalom, nem értékénél fogva, hanem azért, mert nem hazájában, békés körülmények között született, hanem az emigráció nyomorúságában és szellemi sivárságában. Mint az elején mondtam, életét és költői működését csak harmincötödik életévéig tárgyaltam. Azután már Budapesttől Los Angelesig és Melbournetől Stockholmig minden olvasó magyar ismeri.

Ez volt Fáy Ferenc. Nem hős, nem előkelő és főleg nem jómódú, de százszázalékos és semmilyen irányban el nem kötelezett magyar, aki csak azt tette, amire egy borongós napon megesküdött:

„A Hazáért mindhalálig.”

Wellandon, 1982. február 20.-án.

Fáy István és Márai Sándor levelezéséből (1983-1989)

Fáy Ferenc *Összegyűjtött verseit* testvérbátyja, Fáy István rendezte sajtó alá, a kötet 1981-ben Torontóban jelent meg a Vörösváry Kiadónál. Fáy István Kanadában, Wellandban élt, 1963-tól a Vörösváry István szerkesztette Kanadai Magyarság munkatársa, 1981 óta főmunkatárs. Szeretetteljes gondozója volt testvére költészeti hagyatékának, így – mások mellett – Márai Sándornak is elküldte az

Összegyűjtött verseket. Ezzel kezdődött levelezésük, mely bizonyos értelemben Fáy Ferenc költészetének utóéletéhez tartozik, hiszen, mint a 2. számú levélből kiderül, Varga Mihály volt az, aki megtalálta a költő első feleségéhez írt szerelmes verseit, s közvetítőkkkel kijuttatta Kanadába. Azt is ebből a levélből tudhatjuk meg, hogy Fáy Ferenc kézírását csak Fáy István felesége, Samu Margit tudta elolvasni, így nélküle nem születhettek volna meg sem az *Összegyűjtött versek*, sem az *Évák*, Fáy Ferenc szerelmi dalciklusa (megjelent a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál Szigeti Jenő szerkesztésében 2015-ben).

Márai levélben köszönte meg a könyvet.

1) Márai Sándor Fáy Istvánnak:

Kedves Fáy úr!

Az *Összegyűjtött versek* a Nyugat után következő nemzedék lírájának egyik becses kötete, ott van a helye a polcon, ahol a magyar költészet maradandó értékeit őrzik. Fáy Ferenc ennek a nemzedéknek egyik kivételesen nagy tehetségű tagja volt, primus inter pares (első az egyenlők között – s szerk.). Az olvasó számára nagy megnyugvás, hogy az idő előtt eltávozott költő életművét sikerült méltó keretbe tenni.

Köszönöm sorait, az idegenségben jólesik tudni, hogy vannak még a világban magyar olvasók. A legjobb kívánságokkal és szíves üdvözléssel:

Márai Sándor

10. 4. 83.

2) Fáy István Márai Sándorhoz:

Kedves Mester!

Nem vagyok író, vagy költő, csak írogató. Ehelyett elküldöm a kéziratban elkészített *Évák* című ciklust, mely elhunyt öcsém elveszettnek hitt szerelmi költészete. Bizonyára feltűnt, hogy az *Összegyűjtött versekből* a szerelmi líra teljesen hiányzik, mindössze 3-4 finom erotikával megírt költemény van benne.

Ha későn is, de ezt a szerelmi költészetet megtaláltuk, és arra való tekintettel, hogy a német sógornőm már az *Összegyűjtött versek* sajtó alá rendezése idején is nagyon sok akadályt gördített munkánk elé, melyet feleségemmel végeztünk, egy ilyen egyszerű, gyarló kéziratba mentettük át a költeményeket az utókor számára, ha ugyan lesz ilyen.

Egész röviden megírom ennek a történetét. 1945. májusban Feri amerikai fogságba került, és ugyanaz év december végén hazajött azzal az indoklással, hogy magyar, tehát semmi keresnivalója sincs idegenben. Otthon szabályosan igazolták és elhelyezkedett, mint tisztviselő a Székesfővárosnál.

1946-ban elkezdett udvarolni egy lánynak, habár normális időkben ezt nem tehetné volna, mint hivatásos tiszt. Családunk nemtetszése ellenére 1947. áprilisban feleségül vette. Júliusban egy provokátor beugratta és egy órán belül letartóztatták. Nyolc hónapot töltött az internálótáborban. 1948. január 15-én megszületett kislánya, aki szintén Éva lett, mint az anyja. Márciusban kiszabadulva az internáltságból boldogan sietett haza, de anyósa és felesége be sem engedték, és még azt sem engedték meg neki, hogy kislányát megnézzék. Ekkor nem volt más választása, mint hazajött Pécelre. Az apró papírfecnikre írt verseket legépelte. Pár hét múlva az ÁVO letartóztatta, és házkutatáskor elvitte a verseket is. Mi ezeket itt Kanadában többször elsirattuk, csak arra nem gondoltunk, hogy a kis papírfecnik megvannak egy kartondobozban. Ezeket a családi levéltárban Varga Mihály barátunk találta meg és dolgozta fel két év munkájával. Sajnos 41 elveszett és a dátumokból látható, hogy melyik hónapok hiányoznak. A ceruzával írt, elmosódott verseket, melyeket nem tudott megfejteni, kiküldte ide, mert öcsém kézírását egyedül feleségem tudja elolvasni. Így is nagyító kellett hozzá. Mikor az egész készen volt, apránként megkaptam, legépeltem, és egy ausztráliai barátom, öcsém lelkes híve, húsz fénymásolatot készített róla. Ez történt.

Jól tudom, hogy ez a ciklus nem más, mint egy nehéz körülmények és felzaklatott idegállapotban született fájdalmas, vágyakozó dalkoszorú. Azt is tudom, hogy ez az egész egy későbbben költővé vált ifjú lírájának a forrásvidéke, sőt azzal is tisztában vagyok, hogy a szép vers nem szükségképpen irodalom is. Mindenesetre meg kellett ezeket menteni érzésem szerint, hogy az eljövendő időkben teljes kép legyen az emigráció gumiszobájának magányosságában alkotó költőről. Bocsásson meg Mester, hogy ennyit írtam, és kérem, hogy ezt az emléket fogadja tőlem olyan nagy tisztelettel, és ragaszkodással, amilyennel küldöm.

Kívánok jó egészséget, derűt, és minden ót életére. Őszinte tisztelője és híve:

Fáy István

Welland, 1985. április 30.

3) Márai Sándor Fáy Istvánnak:

Kedves Fáy István!

Köszönöm a levelét és az *Évák* című ciklus megküldését. A verseket okvetlenül ki kell adni egy későbbi kötetben, amely Fáy Ferenc életművének teljességét foglalja egybe. A hangja és biztonsága, az al- és felhangok tudatos hangszerelése, ez mind bizonyosság, hogy a fiatal költő kivételes képességgel tudja hangszerelni verseit. Ami be is következett. Miért, miért nem, valahogy Rimbaud képe tűnik fel az alak és műve mögött – nem hatás, hanem alkati azonosság, ami sorsukban is megellelhető. Köszönöm, hogy megírta levelében ennek a gondterhes és alkotó energiával telített életsorsnak néhány adatát. A verset megőrzöm, odatettem a kötetbe, amely az életmű folytatását fogja egybe.

A jókívánságait is köszönöm, mostanában rám fér az ilyesmi. Az öregség irgalmatlanul feladja a leckét, minden új nap újra kell vizsgázni.

A legjobb kívánságokkal és szíves üdvözléssel

Márai Sándor 85. 5. 27.

Márai Sándor felesége, segítőtársa, Lola asszony, 1986. január 4-én San Diegóban elhunyt. Márai az utolsó pillanatig ápolta, s megjelent naplójegyzetei jól tükrözik megrendülését. Ettől az időtől kezdődhetett el az az út, ami az öngyilkossághoz vezetett. Fáy István ekkor levélben kereste meg Márait.

4) Fáy István Márai Sándornak

Kedves Mester!

Ma reggel Vörösváryéktól kapott telefon útján őszinte megdöbbenéssel értesültem szeretett felesége, Lola Asszony elhunytáról. Tudom, hogy ilyenkor illene valami vigasztalót mondani, de nem tudom megtenni, mert üres frázisokkal nem lehet enyhíteni a nagy fájdalmakat.

Mindenkinek az életében eljön egy kor, amikor rájön, hogy igen nagy különbség kettesben, vagy egyedül magányosnak lenni. Szomorú pillanat ez, de nem tudunk ellene semmit tenni, mert magasabb hatalom kényszeríti ránk. Ez a megismerkedés a legkegyetlenebb nagyhatalommal.

Valamelyik görög bölcs azt mondja: „a bánat orvosa az idő”, de az a baj, hogy az idővel nagyon gazdálkodnunk kell, és sokszor nem jut belőle a gyógyuláshoz. Mindenesetre fogadja a legigazabb részvéteimet úgy a magam, mint a feleségem, Margit részéről. Érezze, ha nagyon messziről is, de ott vagyok, és igyekszem legalább hűségemmel, ragaszkodásommal, és szeretetemmel valami megnyugvást adni annak a nagy embernek, akit több mint ötven esztendeje példaképemnek, és mesteremnek tekintek.

Kérem, hogy érezze, nagy fájdalmában ott vagyok és részese szeretnék lenni magányosságának, hogy enyhítsem azt a mély gyászát.

Wellandon, 1986. január 16-án.

Fáy István

5) Márai Sándor válasza Fáy Istvánnak:

Kedves Uram,

Köszönöm együttérzését. A „majd az idő” stb. számomra nem perspektíva, a valóság a pillanat, ami feltétlen. De sorai jólestek, a nagy ürességben, ami körülvesz, segítség az emberi jeladás.

Nem tudok mást írni, kérem, vigyázzon Magára és Margitra, tolmácsolja kézcsofkom.

Baráti üdvözlettel

Márai Sándor

6) Márai Sándor Fáy Istvánnak:

Kedves Uram!

Az ürességben, ami Lola távozását követte, semmiféle mesterkedés nem tud tartalmat adni, de egy őszinte hang jölesik. Köszönöm, hogy idegondolt.

Írja, hogy ismét zenét hallgat. Nálam mostanában nem szól a sztereo, de néha igazi honvágy vesz elő, valóságos zenét hallani, mert az olvasás nehezen megy, életkor, öreg szem, néha akadályoz, hogy odafigyeljek a betűre. Mintha a végén a zene többet mondana a valóságról, mint a szavak.

Nemrégiben átbetűztem egy hazai versantológiát, és sok tehetséges fiatal költő verseiben találtam a kilátástalanság nyögődése mellett érdekes gondolatokat, de zenét nem leltem ezekben a versekben, azt a hang nélküli melódiát, ami a költészet.

Nem tudok most többet írni, nem vagyok egészséges. Békességet, lelki nyugalmat kívánok.

Híve

Márai Sándor 86. 12. 15.

7) Márai Sándor Fáy Istvánhoz:

Kedves Fáy István úr!

Köszönöm a sorokat, melyeket abból az alkalomból írt, hogy vénültem egy évvel – néha úgy érzem, mint a tapintatlan vendég, aki tovább maradt látogatóba, mint illik. A háziak nyájasan marasztalják, de akad, aki óvatlan pillanatban az órát nézi, és a fejét csóválja. Magam is gondolok néha ilyesmit. De a sorok, melyeket ebből az alkalomból közzé adott, jólestek, köszönöm, hogy idegondolt.

Summa vitae, ilyesmi nincsen. A végén csak a pillanatok emléke marad, néha egymás kiegészítő, sűrűbben egymásnak ellentmondó pillanatok emléke.

A legjobb kívánságokkal és szívélyes üdvözlettel

Márai Sándor

1988. 5. 1.

Később ugyanazt a hangulatot találjuk Márai Sándor május 18-án kelt naplóbejegyzésben:
 „Két éve és öt hónapja tart ez a magánzárka, életfogytiglan, nap, mint nap. Fölkelés déli 1 óra, lámpaoltás éjjel három. Napokon át nem borotválkozom, napok telnek el, hogy nem adok ki pénzt semmire. Néha írok egy levelet. Irodalom, könyvolvasás, minden, messze, nem hiányzik senki.”

Az elmagányosodott író próbálja hazacsábítani. Márai nehezen mozdul. 1988. április 25-én ezt írja a Naplóba:

„Írószövetség stb., hívnak haza műemléket akarnak csinálni belőlem, és a könyveimből. Mindent újra kiadnak, bőrbe kötve, engem is. A műemlékek közös sorsa, hogy a kutyák végül lepisálják a talapzatot.”

A kéziratnapló – mint Márai Sándor életútját hűségesen megőrző tanú – utolsó bejegyzése:

„**Várom a behívót, nem sürgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.**”

¹ Varga Mihály: *Pécel története*, gondozta, sajtó alá rendezte Rigó Zoltán, Pécel, 2000.

² **Minthogy Pécelen a Bagó vezetéknev gyakorri, a megkülönböztethetőség céljából közlöm Bagó István születési évét: 1943, és lakcímét: Pécel, Zoltán utca 24.**

³ *Őszi tabló*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 220.p.

⁴ *Őszi tabló*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, p. 220.p.

⁵ *Irigykedés*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 90.p.

⁶ *Irigykedés*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 90.p.

⁷ *Pécel*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 185.p.

⁸ *Iskoláim*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 89.p.

⁹ *Szóltál mindenkiért*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 243.p.

¹⁰ *Külváros*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 241.p.

¹¹ *Juhász Ferencnek, Magyarországnak*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 223.p.

¹² *...S maradt a némaság*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 246.p.

¹³ *Curriculum vitae*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 209.p.

¹⁴ *S nem voltak almafák*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 269.p.

¹⁵ *Imádság a szennykorszakból*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 264.p.

¹⁶ *Niagara-fallson*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 63.p.

¹⁷ *Beszélgetés a béna kisfiammal*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 98.p.

¹⁸ *Kötéltánc*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 272.p.

¹⁹ Fáy Ferenc szóhasználatában a dóp: kábítószer (dopping).

²⁰ *Ma láttam őt*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 230.p.

²¹ *Virágvasárnap*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 95.p.

²² *Barátkozás az öregséggel*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 287.p.

²³ *Október*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 391.p.

²⁴ A kérdéses interjú a III. fejezetben.

²⁵ *Kései vázlat nagyapámról*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 407.p

²⁶ A szövegben előforduló péceli helynevek, dűlőnevek megtalálhatók Varga Mihály: *Pécel története*, Pécel, 2000., 25. p.

²⁷ *Október*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 391. p.

²⁸ *Magány*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 433.p.

²⁹ *Villázó*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 411.p.

³⁰ *Gallyazó*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 414.p.

³¹ *Böllérkedő*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 436.p.

³² *Pécel felé*. Varga Mihálynak, Pécel szerelmesének és történetírójának. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 430.p.

³³ *Levélvárás beteg Anyámtól*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 56.p.

³⁴ *Kettétört régi fénykép*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 442.p.

³⁵ *Diagnózis*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 450.p.

³⁶ *Erdőtűz*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 450.p.

³⁷ *Erdőtűz*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 450.p.

³⁸ *Hazám*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 413.p.

³⁹ *Sírfelirat*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széchalom Könyvműhely, 453.p.

⁴⁰ **Tűz Tamás (Makkó Lajos)** Győr, 1916. ápr. 18.-Hamilton, Kanada, 1992. ápr. 7.): pap, költő. A teológiát Győrött végezte ahol 1939. VI. 18: pappá szent. Szomódon kp., 1941: Győr-Gyár városban hitoktató, a Kisfaludy Kör tagja. 1942: Agostyánban lelkész, 1943-44: táborigazgató, szovjet hadifogságba került, 3 évig egy oroszországi fogolytábor rabja. - 1947: Töltéstaván lelkész, 1949: Bezenye, 1954: Szend plébánosa. 1956: nyugatra távozott, Kanadában telepedett le. 1957-58: és 1963-64: a torontói, 1959-63(?): a calgaryi magyarok plébánosa, 1964-69: Kaliforniában élt. 1966: az Amerikai Magyar Írók csoportjának alapítója. 1969-71: Olaszországban, 1971-92: Kanadában élt, 1989: nyugalmába vonult. 1991: Győr város díszpolgára.

⁴¹ Az idézett Fáy-versrészletek címei sorrendben: Tavaszi zsongás, Önarckép munka után, Kötéltánc, In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 284.p., 277.p., 272.p.

⁴² Buday László: valószínűleg Buday László grafikus (a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi István volt a mestere. 1956-ban Kanadába vándorolt, Torontóban tevékenykedett). Fáy Ferenc két versét is neki ajánlotta: *Áradás* (In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 253.p.) és *Halotti maszk* (In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 395.p.)

⁴³ *Magasban*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 140. p.

⁴⁴ Weöres Sándor: *XX. századi freskó*.

⁴⁵ *Keresztút*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 379.p.

⁴⁶ **Egri György**

(Bp., 1922. júl. 11.): író, szerkesztő, újságíró, 1957-től Kanada.

Ethnic Press Federation Díja 1983.

⁴⁷ **Tóth László** (Győr, 1910. jún. 6. – Róma, 1982. márc. 22.): irodalomtörténész, egyetemi tanár műfordító. A pécsi tudományegyetemen olasz szakon szerzett tanári diplomát, 1933-ban a debreceni tudományegyetemen doktorált. Doktorátusát megelőzően Rómában és Paviában is folytatott tanulmányokat. 1934-35-ben a pécsi Olasz Intézetben volt tanársegéd, 1935-től 1943-ig a római Magyar Intézet titkára volt. Miután visszatért Magyarországra, az olasz nyelv és irodalom tanára lett a debreceni tudományegyetemen- 1946-ban Olaszországba költözött. Haláláig a magyar nyelv és irodalom oktatója és népszerűsítője volt a római és nápolyi egyen. Legtöbb tanulmánya a Katolikus Szemlében jelent meg. 1952-ben a Külföldi Magyar Actio Catholica főtítkárává választották. Modern olasz novella fordításai antológiában jelentek meg (1959). Emlékszótes címen írta meg emlékiratait Posztumusz pro Cultura Hungarica kitérítésben részesült (Róma, 1993. ápr. 15.).

⁴⁸ **Hegyí Béla** (Bp., 1937. júl. 5.): szerkesztő, esszéíró. 1963: állatorvosi oklevelet szerzett, 1962-65: a budapesti bölcsészkaron és az orvostudományi egyetemen lélektant tanult, 1965-67: a bölcsészkaron esztétikai előadásokat hallgat. 1968: elvégezte a marxista esti egyetem filozófia szakát, 1970: az újságíró iskolát. 1963-68: állatorvos Miskolcon, majd pszichológus Budapesten. 1968: az *Új Ember* b. munkatársa, de hamarosan átlépett a *Vigília* szerkesztőségébe, szorgalmazva a katolikus-marxista párbeszédet és az erőteljesebb nyitást a magyar irodalom fiatalabb képviselői és irányzatai felé. Újból megindította a *Vigília könyvek* kiadását. 1980. VII-1984. V: a *Vigília* főszerkesztője. 1985: a Lapkiadó Vállalat osztályvezetője, felelős szerkesztője.

⁴⁹ *Tettenérés*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 139.p.

⁵⁰ *S nem voltak almafák*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 269.p.

⁵¹ *Körkép*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 332.p.

⁵² *Isten*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 244.p.

⁵³ *A legkisebbik fiú*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 386.p.

⁵⁴ *Keresztút*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 372.p.

⁵⁵ **Kemenes Géfin László** Szombathelyen született, Celldömölkön tanult, 1956-ban tett érettségi vizsgát; ugyanennek az évnek őszén elhagyta Magyarországot, s Kanadában telepedett le, jelenleg Montrealban él. Dolgozott mint kétkézi munkás, volt reklámtervező, végül kereskedelmi levelező. 1966-ban a Magyar Műhely adta közre *Jégvirág* című kötetét, 1969-ben jelent meg a *Zenit*, 1974-ben *Pogány diaszpóra*, 1978-ban *Fehérlófia* című verseskötete, e két utóbbi az Amerikai Magyar Írók kiadásában. 1975-ben

ugyancsak a Magyar Műhely gondozásában adott közre válogatást Ezra Pound *Cantó*-iból. 1976-ban *Halálos szójáték* címmel a Torontóban élő Tűz Tamás költészetéről jelentetett meg nagyobb tanulmányt.

⁵⁶ **Kocsis Gábor**; családi neve: *Tunyoghy Csapó* (Szeged, 1932.) költő, író. A szegedi egyetemen matematikai és fizikai tanulmányokba kezdett, de 1951: „destruktív pacifizmus” vádjával kizárták a hazai egyeteméről és főiskolákról. 1953: a Hortobágyon munkaszolgálatos, 1955: bányamunkás. 1956-ban a forradalom leverése után Ausztriába menekült, a bécsi egyetemen lélektant és filozófiát hallgat. 1963: áttelepedett Németországba, ahol kereskedelmi alkalmazott, majd rövid ideig a Kastli Magyar Gimnázium →Kastli Magyar Gimnázium. Verseit előbb a szegedi *Tiszatáj*, majd Bécsben a *Nemzetőr* és a *Magyar Híradó*, az *Irodalmi Újság*, a *Katolikus Szemle*, az *Életünk*, észak- és dél-amerikai, ausztráliai magyar lapok közölték.

⁵⁷ **Rónay László** (írói neve: *Siki Géza*, Budapest, 1937. augusztus 16. – Budapest, 2018. szeptember 17.) József Attila-díjas magyar író, irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, egyetemi tanár. 1956–1962 között az ELTE BTK magyar-latin szakos hallgatója volt. 1962–1970 között Bicskén általános iskolai oktató volt. 1970–1973 között a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratári és tudományos osztályának munkatársa és főmunkatársa volt. 1973–1991 között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének modern magyar irodalom főosztályának tudományos főmunkatársa és tudományos tanácsadója volt. 1991–1998 között az Új Ember főszerkesztőjeként dolgozott. 1991–2007 között az ELTE egyetemi tanára volt.

⁵⁸ *Torontótól a Kálvin térig*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 201.p.

⁵⁹ *Tiborc új éneke*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 80.p.

⁶⁰ *Kövek a mesgyén*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 82.p.

⁶¹ *Őrizd a szót*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 100.p.

⁶² *Rólad szeretnék*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 184.p.

⁶³ *És minden elmaradt*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 175.p.

⁶⁴ *Vándorbot*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 56.p.

⁶⁵ *Játék*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 66.p.

⁶⁶ *Irgykedés*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 90.p.

⁶⁷ *Január*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 125.p.

⁶⁸ *Ősz*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 168.p.

⁶⁹ *Karácsony a Market-téren*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 98.p.

⁷⁰ *Betlehem*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 179.p.

⁷¹ *Harminc perc Istennel*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 65.p.

⁷² *Áradás*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 253.p.

⁷³ *Torontótól a Kálvin térig*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 201.p.

⁷⁴ *Gólyalesen*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 63.p.

⁷⁵ A collegium abeundi abban az értelemben használja a szerző, hogy nem tartottak az eltávolításról tantestületi törvényszéket (collegium), az eltanácsolást viszont csak magyarul írja, latin megfelelője: consilium abeundi lenne.

⁷⁶ *Iskoláim*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 89.p.

⁷⁷ **Mathia Károly Tivadar** (1925-ig *Mathea*; Nagykanizsa, 1902. január 13. – Budapest, 1961. július 19.) tanár, bölcsészdoktor, alezredes, zenetudós, zeneszerző, népzenekutató, a budapesti Érseki Katolikus Gimnázium és Rákócziánium Nevelőintézet, a kőszegi Hunyadi Mátyás honvéd reáliskolai nevelőintézet, a Ludovika Akadémia és a budapesti piarista gimnázium tanára.

⁷⁸ *Bánati alkony*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 41.p.

⁷⁹ *Ébresztő*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 47.p.

⁸⁰ *Beszélgetés béna kisfiammal*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 98.p.

⁸¹ *A dolgaim bár...* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 108.p.

⁸² *Harminchatodik születésnap*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 68.p.

⁸³ *Jellé tettél*. In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 129.p.

-
- ⁸⁴ *Őrizd a szót.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 100.p.
- ⁸⁵ Tompa Mihály. *A madár, fiaimhoz.*
- ⁸⁶ *Kövek a mezsgyén.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 82.p.
- ⁸⁷ *Jeremiás siralmi.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 157.p.
- ⁸⁸ *Csak a kabátod csücskét.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 69.p.
- ⁸⁹ *Imádság.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 114.p.
- ⁹⁰ *Egyszerű hétfői beszéd.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 125.p.
- ⁹¹ *Ima, ahogy én ma imádkozom.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 117.p.
- ⁹² *Keresztút.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 379.p.
- ⁹³ *Még nem értette senki.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 183.p.
- ⁹⁴ *Készülünk haza.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 141.p.
- ⁹⁵ *Magamsírató.* In: Fáy Ferenc Összegyűjtött versei, Bp., 2015., Széphalom Könyvműhely, 232.p.